આત્મજ્ઞાન પ્રવેશિકા.

પંન્યાસજી શ્રી કેશરવિજયજી ગણિ.

શ્રીમદ્ વિજયકમળસૂરિભ્યો નમઃ

આત્મજ્ઞાન પ્રવેશિકા.

લખનાર—

આચાર્ય મહારાજશ્રી, શ્રીમદ્ વિજયકમલસૂરીશ્વર શિષ્ય

પંન્યાસજી શ્રી કેશરવિજયજી ગણિ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

શા. પ્રેમજીભાઇ નાગરદાસ માંગરોળવાળા.

મુંબઈ.

આવૃત્તિ બીજી ૧૦૦૦

પ્રત ૧૦૦૦૦] [સંવત ૧૯૭૯

વલસાડ.

કિંમત રૂા. ૦-૩-૦

વલસાડ બજારમાં આવેલા "સ્વતંત્ર પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ" માં
છગનલાલ છોટાલાલ બલસારાએ છાપ્યું.

ॐ अर्हनमः

પ્રસ્તાવના.

જ્ઞાની પુરૂષોનો એજ અભિપ્રાય છે કે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવી હોય તેનું પ્રથમ જ્ઞાન મેળવવું અને પછી તેની પ્રાપ્તિ માટે મહેનત કરવી. આનું નામજ જ્ઞાન અને ક્રિયા વડે મોક્ષની પ્રાપ્તિ. એકલા જ્ઞાનથી ચાલે તેમ નથી તેમ એકલી ક્રિયાથી પણ ઇચ્છિત સ્થળે પહોંચાય તેમ નથી. વર વિનાની જાન શા કામની? વર અને જાન બન્નેની જરૂર છે. પાઠશાળાઓમાં અને બોર્ડિંગોમાં એકલા પ્રતિક્રમણની ક્રિયાના પાઠ શીખવાય અને પ્રતિક્રમણ શા માટે કરવું, કોણ બંધાયો છે કે તેને છોડવવા પ્રયત્ન કરવો. એ ન સમજાવાય તો તે ક્રિયાના પાઠો ઉપયોગી ન થઇ શકે. માટે આત્માનું અને બંધ મોક્ષનું જ્ઞાન આપવાની ખાસ જરૂર છે- નાની ઉમરથી સત્ય વસ્તુ સમજાય અને દૃઢ સંસ્કાર પડે તો તે મનુષ્ય ક્રિયા માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાનોજ. અત્યારના ઘણા કેળવણી પામેલઓ ક્રિયા માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. કરવા જાય છે તો તેમાં તેમને શુષ્ક ભાગ લાગે છે. મજા પડતી નથી, પણ તે બનવા યોગ્ય છે, કેમકે આત્મા શું વસ્તુ છે. તે કેમ અને કેવી રીતે બંધાય છે. કેવી ક્રિયાથી કર્મો આવે છે, કેવી ક્રિયા કરવાથી આવતાં કર્મો અટકે છે, કઇ ક્રિયાથી પૂર્વનાં કર્મ નાશ પામે છે, અને આત્મ સ્વરૂપ કેવી રીતે પ્રગટ થાય? આ સંબંધી બોધ તેમને મળ્યો નથી અને મળતો પણ નથી. એટલે લક્ષ બાંધ્યા વિના નકામું ચાલ્યા કરવું તે તેમને અયોગ્ય લાગેજ- આ ફરીયાદ અત્યારની ચાલતી દરેક પાઠશાળાઓ માટે પણ છે. પૈસાઓ ખરચવા છતાં, વર્ષો સુધી પાઠશાળાઓ ચલાવવા છતાં સંતોષકારક પરિણામ નથી આવતું.

છોકરાઓ વ્યાપારાદિમાં જોડાય છે અને છોકરીઓ પરણી સાસરે જાય છે એટલે ગોખેલા પ્રતિક્રમણનું જ્ઞાન ભુલાય છે અથવા ઉપયોગી નિવડતું નથી. પણ જો ઉપર જણાવેલ તત્ત્વ જ્ઞાન તેમના હૃદયમાં પરિણમ્યું હોય તો ગમે તેવા વિષમ પ્રસંગમાં પણ તે પોતાનું કર્ત્તવ્ય ભૂલવાનાજ નહિં.

આ ચોમાસામાં પાદરાની પાઠશાળાનો ઇનામનો મેળાવડો થયો હતો તે પ્રસંગે છોકરા છોકરીઓને આત્મા સંબંધી જ્ઞાન કેમ નથી મળતું તે ઉપર વિચારો થયા હતા. છેવટે તે માટે એક તેવા પુસ્તકની જરૂર પાઠશાળાના આગેવાનોએ જણાવી તે લખી આપવાની વિનંતી કરી.

જેના પરિણામમાં આ આત્મમાર્ગ પ્રવેશિકા પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

કયા કયા વિષયો દાખલ કરવા તે માટે શ્રીયુત. વકીલ મોહનલાલ હેમચંદે મને કેટલીક સુચના કરી હતી.

બાવીશ પાઠના રૂપમાં આ પુસ્તક પુરૂં કર્યું છે. જે વાંચવાથી સમજાશે. પાઠને છેડે તે પાઠના સાર રૂપપ્રશ્નો મુકવામાં આવ્યાં છે, ભણાવનાર માસ્તરે પોતે સમજીને આ પાઠનું વિવેચન બાળકોની આગળ વિસ્તારથી કરી સંભળાવવું અને તેના સારવાળાં પ્રશ્નો મોઢે કરાવવાં. તેના ઉત્તરો તે પાઠમાંથી પોતે શોધી કહાડે તેમ કરવું. તેથી તે પાઠનો ભાવાર્થ તેઓના હૃદયમાં સારી રીતે પરિણમશે. એકથી વધારે દિવસ એક પાઠ માટે થાય તેની અડચણ નથી પણ તેનું રહસ્ય તેઓના હૃદયમાં પરિણમવુંજ જોઇએ. એટલું થશે તો મારૂં માનવું છે કે આ એક નાની સરખી ચોપડીના જ્ઞાનથી અનેક પુસ્તકો ભણનારા કરતાં વધારે જ્ઞાન તેને પ્રાપ્ત થશે. આ પુસ્તક માંહીલું જ્ઞાન બીજ જેવું છે. સૂત્રનાં રહસ્યોથી ભરપુર છે. પોતાનું લક્ષ જાગૃત કરાવનાર છે. આત્મામાં પ્રવેશ કરાવનાર છે.

કેમકે જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેનો સાથે ઉપયોગ તેમાં કરેલો છે. અને તેથીજ આત્મજ્ઞાનપ્રવેશિકા નામ પણ સાર્થકજ છે.

જો આ પુસ્તક પાઠશાળાઓમાં અને બીજે પણ ઉપયોગી નિવડશે તો ફરીને છપાવવાનું કામ ચાલુ રહેશે. મેં તો મારા નાના ભાઇઓની સેવા કરી છે. તેમને ઉપયોગી થાય તો સેવા સ્વીકારે અને આનંદ પામે. તેથી હું મને કૃતાર્થ માનીશ. એજ.

લેખક વાચકને શાંતિ હો.

૧૯૭૪ કારતક સુદ ૧૫. પં. કેશરવિજયજી ગણિ.

બીજી આવૃત્તિ.

આત્મજ્ઞાન પ્રવેશિકાની પહેલી આવૃત્તિનો ફેલાવો ટુંકા વખતમાં સારો થયો છે. આત્મજ્ઞાનને લગતા વિચારો વાંચવાનો ઉત્સાહ જૈનોમાં વધતો જાય છે, તે સાથે અન્યદર્શનવાળા પણ કેટલાક બંધુઓએ આ પુસ્તકને માટે સારો અભિપ્રાય આપવા સાથે તે પુસ્તકનો ફેલાવો કરવામાં અને વાંચનમાં સારો ભાગ લીધો છે તે જાણી વિશેષ સંતોષ થાય છે.

મતમતાંતર વિના આત્મજ્ઞાનનો વિકાશ થાય અને કર્ત્તવ્યમાં રહેલાઇથી મુકી શકાય તેવા મધ્યસ્થ પાઠો આ પુસ્તકમાં દાખલ કરવામાં આવેલા હોવાથી આત્મજ્ઞાનની ઉન્નતિ ઇચ્છનારને આનંદ થવા સંભવ છે.

બીજી આવૃત્તિમાં નવા પાંચ પાઠો ઉમેરવામાં આવ્યા છે. આત્મમાર્ગમાં આગળ વધવા ઇચ્છનારને તે ખાસ ઉપયોગી થાય તેમ છે.

પ્રથમ આ પુસ્તક પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટેજ લખાયું હતું, પણ હવે નવા પાઠોના વધારાથી તે સર્વને ઉપયોગી થાય તેવું બન્યું છે. ઇંગ્રેજી અભ્યાસ કરનારાઓને પણ વિશેષ ઉપયોગી થાય તેવો સંભવ છે.

બીજી આવૃત્તિનાં દશહજાર પુસ્તકો છપાવવામાં આવ્યાં છે. તે જેઓ તરફથી છપાવવામાં આવેલ છે તેમનાં શુભ નામો નીચે પ્રમાણે છે.

- ૨૦૦૦) ઝવેરી બાલુભાઈ ભગવાનદાસ. બ્હેન લીલાવતીના સ્મરણઅર્થે સુરત.
- ૨૦૦૦) શા. છોટાલાલ ગાંડાભાઈની કુંપની. મુંબઈ.
- ૧૦૦૦) શેઠ વાડીલાલ વીરચંદનાં ધર્મપત્નિ બ્હેન જેકોર બાઈના સ્મરણાર્થે. હસ્તે દલસુખભાઈ. મુંબઈ.
- ૧૦૦૦) શા. વીરપાળ પાશુ. હસ્તે દેવલીબ્હેન. કચ્છ. જખૌ.
- ૧૦૦૦) શા. જેઠાભાઈ કુશલચંદ. જામનગર.
- ૧૦૦૦) શા. રણછોડદાસ શેષકરણ. મુંબઈ કોટ.
- ૧૦૦૦) શા. પ્રેમજીભાઈ નાગરદાસ માંગરોળવાળા મુંબઈ.
- ૫૦૦) ઝવેરી ગુલાબચંદ. સોભાગ્યચંદ. તલકચંદ. સુરત.
- ૫૦૦) ઝવેરી ઉત્તમચંદ મુલચંદની વિધવા બ્હેન સરસ્વતી. સુરત.

પુસ્તકોનો ફેલાવો કરવા માટે ઉપરના ગૃહસ્થોએ કરેલી મદદ અનુકરણ કરવા તથા અનુમોદન કરવા યોગ્ય છે.

વિક્રમ સંવત ૧૯૭૯ }
શ્રાવણ વદ ૬ }

લ. પં. કેશરવિજયજી ગણિ.
વલસાડ.

અનુક્રમણિકા.

પાઠ	નામ.	પાનું.
૧	આત્મા છે.	૩
૨	દેહમાં આત્મા છે.	૫
૩	આત્મા નિત્ય છે કે અનિત્ય.	૮
૪	પહેલું કર્મ કે આત્મા ?	૧૧
૫	આત્મા સાથે કર્મના પુદ્ગલોનો સંબંધ.	૧૫
૬	ક્રિયા વડે કરાય તે કર્મ.	૨૦
૭	ક્રિયા વડે કરાય તે કર્મ.	૨૫
૮	કર્મ બાંધવાની વીધિ.	૩૦
૯	વિચાર શક્તિ અને તેનું પરાવર્ત્તન.	૩૬
૧૦	બંધન મુક્તિ.	૪૦
૧૧	દેહધારી આત્માઓની સમજ.	૪૪
૧૨	મનુષ્ય તિર્યંચાદિની સમજ.	૫૧
૧૩	આત્મ દૃષ્ટિ.	૫૭
૧૪	જડચૈતન્યનો વિવેક.	૬૧
૧૫	પ્રેમ અને પરોપકાર.	૬૬
૧૬	તીર્થયાત્રા–સ્થાવર તીર્થ.	૭૦
૧૭	તીર્થયાત્રા–જંગમતીર્થ.	૭૪
૧૮	આદર્શજીવન. ત્યાગમાર્ગ.	૭૯
૧૯	ગૃહસ્થોનું કર્ત્તવ્ય.	૮૫
૨૦	ગૃહસ્થ ધર્મ. બારવ્રત.	૯૧
૨૧	પરમાત્માનું સ્મરણ.	૯૫
૨૨	ધર્મનું ફળ કેમ મળતું નથી.	૧૦૨
૨૩	આત્મશ્રદ્ધા. પોતા ઉપર વિશ્વાશ.	૧૦૯
૨૪	ધ્યાન.	૧૧૩
૨૫	વ્યવહારમાં વૃત્તિસ્વરૂપનું અવલોકન.	૧૧૯
૨૬	આત્માનો વિકાસ. લક્ષજાગૃતિ.	૧૨૭
૨૭	અંતસમયની ક્રિયા.	૧૩૨

શુદ્ધિ પત્રક.

પાં.	લી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૫	૮	આત્માં છે	આત્મા છે.
૫	૧૨	આત્મ	આત્મા.
૭	૮	નહિ	નહિં.
૧૧	૮	પુરૂષોનો	પુરૂષોનો
૧૫	૮	કારયથી	કારણથી
૧૬	૯	બાધે છે.	બાંધે છે.
૧૭	૧૨	તેથી	તેની
૨૪	૧	પ્રશંસાં	પ્રશંસા
૨૪	૧૩	ભોગે	ભોગો
૨૬	૮	બગડતાં	બગડતા
૨૭	૧૪	ઉદ્દેશ	ઉદ્દેશ.
૨૯	૩	સવ	સર્વ
૩૩	૧	રહેલું	રહેલું
૩૭	૩	આજ્ઞાન	અજ્ઞાન
૪૧	૧૫	થતાં	થતા
૪૬	૮	દશા	દશ
૫૪	૯	મેલો	મેલો છે
૫૪	૧૨	રહ્યાં	રહ્યાં
૬૩	૧૪	જાય	જાય છે.
૭૫	૧	વતન	વર્તન
૮૩	૧૮	અનુકુંળ	અનુકુળ
૯૭	૯	તાવથી	તાપથી
૧૦૬	૯	ઉતારૂ	ઉતારૂં
૧૦૬	૧૭	અને નિશ્ચળતા	નિશ્ચળતા
૧૦૭	૩	હુ હાન્	હું મહાન્
૧૧૫	૧૬	નિમિતથી	નિમિત્તથી
૧૨૫	૧૩	વિહ્વવળતા	વિહ્વળતા

ॐ अर्हंनमः

આત્મજ્ઞાન પ્રવેશિકા.

પાઠ પહેલો. ૧.

આત્મા છે.

આત્મા છે એ વાત ચોકસ છે. હું છું કે કેમ? આ શંકાને જે જાણે છે તેજ આત્મા છે. આત્મા અરૂપી વસ્તુ છે તેથી જેમ આંખો વડે બીજી વસ્તુઓ આપણે જોઇ શકીએ છીએ તેમ આત્મા જોઇ શકાતો નથી. આત્મામાં કોઈપણ જાતનું રૂપ કે આકાર નથી છતાં આત્મા એક વસ્તુ તો છે જ.

આત્મામાં ગુણો છે તે ગુણો વડે આત્મા છે એમ આપણે જાણી શકીએ છીએ. ઉપયોગ એ આત્માનો મુખ્ય ગુણ છે. ઉપયોગ બે પ્રકારનો છે. એક જ્ઞાન ઉપયોગ. બીજો દર્શન ઉપયોગ. જ્ઞાન ઉપયોગવડે આપણે વસ્તુને જાણી શકીએ છીએ, અને દર્શન ઉપયોગવડે પદાર્થને જોઈ શકીએ છીએ. આ જાણવું અને જોવું તે આત્માના ગુણો છે.

આત્માનો અનુભવ થાય છે આત્માજ આત્માને જાણે છે. દુનિયાના બીજા કોઇ પદાર્થો આત્માને જાણી શકતા નથી. જે આત્મા આ વિશ્વને જાણી શકે છે તેને જાણનારો કોણ હોઈ શકે? તેને જે જાણે તે આત્માજ છે.

આત્મા હોય તો શરીર હાલી ચાલી શકે. મુખ બોલી શકે. કાન સાંભળી શકે. નાક સુંઘી શકે. જીભ સ્વાદ લઇ શકે. ટાઢ, તાપઆદિ શરીર જાણી શકે. મન વિચાર કરી શકે અને સુખ દુઃખાદિ જાણી શકે.

આત્મા ન હોય તો સુખ દુઃખ જાણી ન શકાય, મન વિચાર ન કરી શકે. મુખ બોલી ન શકે. નાક સુગંધ ન લઇ શકે. જીભ સ્વાદ ન લે. શરીર હાલી ચાલી ન શકે. કાન સાંભળી ન શકે. આત્મા વિનાનું શરીર મડદું કહેવાય. સચેતન દશા અને લાગણીઓ આત્માની હૈયાતિનેજ આભારી છે.

જ્યારે સર્વ વિકલ્પો દુર થાય છે અને મન સ્થિર થાય છે ત્યારે જે અનુભવ થાય છે, જે સ્થિતિ હોય છે તે આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ છે. તે આત્માની સ્વરૂપસ્થ દશા છે. આ સ્થિતિમાં જેમ વધારે વખત રહેવામાં આવે છે તેમ તેમ આત્માની મહાન્ શક્તિઓ પ્રગટ થતી આવે છે તેની લાયકાતમાં વધારો થતો રહે છે. આત્મા દેહમાં રહેલો છે એ દૃષ્ટિએ આપણે વિચાર કરીએ તો આત્મા દેહ પ્રમાણે છે. આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપે

છે એ અપેક્ષાએ વિચાર કરીએ તો વિશ્વવ્યાપક છે. શુદ્ધ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ આત્મા લાંબો નથી, ટુંકો નથી, હલકો નથી, ભારે નથી, કોઈ જાતના તર્કવિતર્કથી આત્મા જાણી શકાતો નથી.

ઇંદ્રિયોના વિષયોની ક્રિયા અને મનના વિકલ્પો શાંત થતાં આત્માકારે આત્મઉપયોગ પરિણમતાં આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે. અનુભવાય છે.

પાઠ પહેલાના સારાંશ પ્રશ્નો.

આત્મા છે. ૧. આત્મામાં ગુણો છે. ૨. આત્માદેહ પ્રમાણે છે. ૩. આત્મા વિશ્વવ્યાપક છે. ૪. આત્માનો અનુભવ થાય છે. ૫. શિક્ષકે આ મુદ્દાઓ ઉપર વિશેષ વિવેચન કરી વિદ્યાર્થિને સમજાવવું.

પાઠ ૨ જો.

દેહમાં આત્મા છે.

જેમ અરણિના લાકડામાં અગ્નિ રહેલો છે, દહીંમાં ઘી રહેલું છે, તલમાં તેલ રહેલું છે, પુષ્પોમાં સુગંધ રહેલી છે, જમીનમાં પાણી રહેલું છે, તેમ શરીરમાં જીવ રહેલો છે. જેમ પાંજરાથી પાંજરામાં રહેલું પક્ષી જુદું છે, ઝાડથી ઝાડ ઉપર

રહેલું પક્ષી જુદું છે, અંગરખાથી અંગરખું પહેરનાર જુદો છે તેમ દેહથી આત્મા જુદો છે.

દેહધારી આત્મામાં સંકોચ વિકાશવાળો ગુણ છે તેને લઇને જીવ કેટલો મોટો કે કેવડો નાનો છે તે કહી શકાતું નથી. જે દેહમાં જીવ રહેલો છે તે દેહ પ્રમાણે જીવ કહેવાય છે. જેમ શરીર વધતું જાય છે તેમ જીવ વિકાશ પામતો જાય છે, અને શરીરના ભાગોમાં વ્યાપી રહે છે. શરીર દુર્બળ થતાં કે હાથ, પગ કપાઇ જતાં તે જીવના પ્રદેશો સંકોચાઇ જાય છે.

દીવાનો પ્રકાશ ખુલ્લો હોય તો તે આખા ઘરમાં પથરાઇ રહેશે, પણ જો તે દીવા ઉપર એક વાસણ ઢાંકવામા આવે તો તેનો પ્રકાશ તેટલાજ ભાગમાં સંકોચાઈને સમાઈ રહેશે. આ પ્રમાણે કર્મના બંધનમાં બંધાયેલા સંસારી જીવે જે દેહ ધારણ કરેલું હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં તે સમાઈ રહે છે. હાથીના શરીરમાં રહેલો જીવ હાથી પ્રમાણનો પ્રદેશ રોકીને રહેશે અને કીડીના શરીરમાં રહેલો જીવ તેટલોજ વિભાગ રોકીને રહી શકશે. વળી સુખ દુઃખનો અનુભવ પણ તેટલાજ વિભાગમાં થશે. જો દેહથી બાહારના વિશેષ વિભાગમાં આ જીવની હૈયાતિ હોય તો તે સ્થળે રહેલા ટાઢ, તાપ, સુખ, દુઃખ આદિનો અનુભવ પણ આ જીવને થવો જોઇએ. પણ તેમ થતું નથી. વળી સુખી થવા માટે, અથવા મોક્ષ મેળવવા

માટે પ્રયત્ન પણ આ દેહની અંદર રહીનેજ કરવામાં આવે છે અને સુખ, શાંતિ, દુઃખ, કે જ્ઞાનનો અનુભવ પણ આ દેહની અંદર રહેલ આત્માનેજ થાય છે, માટે આત્મા દેહ પ્રમાણે છે.

કર્મોનું બંધન છુટી જતાં દીવાના પ્રકાશની માફક તે કેવડો મોટો છે તેનું માપ કાઢી શકાતું નથી એટલેજ જ્ઞાનની શક્તિની અપેક્ષાએ આત્માને સર્વવ્યાપક માનવામાં આવે છે.

બીજા પાઠનાં સારાંશ પ્રશ્નો.

દેહમાં આત્માં છે. ૧ આત્મામાં સંકોચ વિકાશ ગુણ છે. ૨. સુખ દુઃખનો અનુભવ દેહમાં થાય છે. ૩. દેહથી આત્મા જુદો છે. ૪. આ સર્વ અપેક્ષાઓ શિક્ષકે સમજાવવી.

પાઠ ૩ જો.

આત્મ નિત્ય છે કે અનિત્ય?

આત્માની ઉત્પત્તિ થતી નથી તેથી તે અનાદિ કહેવાય છે. તેમ આત્માનો નાશ થતો નથી એટલે તે અવિનાશી છે. જેમ માટીમાંથી માટીના ઘડાની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ તેનો નાશ પણ માટીમાં થાય છે એટલે ઘડો ફૂટીને પાછો માટીમાં ભળી જાય છે તેમ આત્માની ઉત્પત્તિ ક્યારે થઇ અને શેમાંથી

થઇ તે કહી શકાતું નથી. આત્માની ઉત્પત્તિનું ઉપાદાન (મૂળ) કારણ કોઇ ન હોવાથી આત્મા નાશ પામીને પાછો કોની અંદર મળી જાય? જેમાંથી જેની ઉત્પત્તિ તે તેનું મૂળ કારણ કહેવાય છે. ઘડાનું મૂળ કારણ માટી છે તેમ આત્માની ઉત્પત્તિ થવાનું મૂળ કારણ કોઇ ન હોવાથી આત્માને અક્ષય, અવિનાશી, ધ્રુવ, નિત્ય અવિચળ ઇત્યાદિ નામોથી કહેવામાં-વર્ણન-કરવામાં આવે છે.

આ મૂળ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આત્માને નિત્ય કહેવામાં આવે છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય કહેવામાં આવે છે. ગુણની અપેક્ષાએ આત્મામાં ગુણનો પ્રગટ અને તિરોભાવ બન્યા કરે છે. આત્મામાં ગુણ અને પર્યાય છે તે આગળ કહેવામાં આવશે. તે બરોબર સમજવાથી આત્મા નિત્યાનિત્ય છે તે બરાબર સમજી શકાશે.

આત્મા જે મૂળ વસ્તુ છે તેને દ્રવ્ય કહે છે તેની સાથે ગૌણ કે પ્રગટ પણે જે નિરંતર રહે છે તે ભાવને ગુણ કહે છે અને અનુક્રમે ઉત્પન્ન થઇને બદલાયા કરે તેને પર્યાય કહે છે.

અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતઆનંદ, અનંતશક્તિ, અવ્યાબાધસ્થીતિ, અગુરૂલઘુ, અનાદિ અનંત સ્થીતિ, અને અરૂપિપણું તે આઠ આત્માના ગુણો છે. આઠ કર્મના જવાથી આ આઠ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ પ્રગટ થાય છે. તે

આત્માની સાથેજ રહે છે. કર્મના આવરણોને લઇને તે ગુણો દબાઇ જાય છે. આત્મા ઉપરથી કર્મનાં આવરણો દુર થતાં આ ગુણો પ્રગટ થાય છે. સર્વથા કર્મોનો ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી આ પ્રમાણે આવરણોને લઇને આત્માના ગુણોનું ગૌણપણું અને આવરણો દુર થવાથી આત્માના ગુણોનું પ્રગટ થવા પણું થયાજ કરે છે. છતાં તે ગુણો નિરંતર આત્માની સાથેજ રહે છે. જ્ઞાનાદિ ગુણો બાહારના કોઇપણ સ્થળેથી આવતા નથી. જે આત્મામાં ન હોય તે બાહારથી આવે એ સંભવેજ નહિ આ આત્માની અનંત શકિતઓ આત્માનીજ છે. આત્મામાંજ રહેલી છે. આવરણો દુર થતાં સત્તામાં દબાઈ રહેલી શકિતઓ પ્રગટ થાય છે. આ ગુણ કહેવાય છે. આત્માને અને આ ગુણોને સમવાય (તદ્રુપ) સંબંધ છે. અભેદ સંબંધ છે.

પર્યાયો અનુક્રમે થાય છે અને તે બદલાયા કરે છે. ઉપયોગ વારંવાર બદલાય છે તે આત્માના પર્યાય કહેવાય છે. આત્માનો ધર્મ જાણવાનો અને જોવાનો છે. જ્યારે જાણવાનો ઉપયોગ હોય ત્યારે જોવાનો ઉપયોગ હોતો નથી અને જ્યારે જોવાનો ઉપયોગ હોય ત્યારે જાણવાનો ઉપયોગ મુખ્ય રૂપે હોતો નથી. બન્નેની સત્તા ગત શકિત તો સાથેજ હોય છે. જ્ઞાનમાં ઉપયોગ હોય તે બદલાય ત્યારે દર્શનમાં ઉપયોગ હોય છે. દર્શનનો ઉપયોગ બદલાય ત્યારે જ્ઞાનમાં ઉપયોગ હોય છે. આમ જોવા અને જાણવામાં ઉપયોગ અનેક આકારો ધારણ

કરે છે અને મુકે છે. આમ ઉપયોગનું વારંવાર બદલાવાનું થાય છે તે પર્યાય છે.

આ પર્યાયોની અપેક્ષાએ આત્મા અનિત્ય છે. પર્યાયો બદલાવા છતાં દરેક પર્યાયમાં આત્માનીજ સત્તા–હૈયાતિ છે. તે મૂળ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય છે.

એક સોનાની માળા ભાંગીને તેનું કડું બનાવ્યું, આ માળાં ભાંગી, કડું બન્યું માળાનો નાશ થયો, કડું ઉત્પન્ન થયું છતાં સોનું બન્ને સ્થાને કાયમ છે. આ સોનાના પર્યાયો થયા અને સોનું કાયમ રહ્યું તેમ આત્માના અમુક ઉપયોગ રૂપ એક પર્યાયનો નાશ થાય છે; બીજા ઉપયોગપણે ઉત્પત્તિ થાય છે છતાં બન્ને પ્રસંગમાં આત્માનું હોવાપણું બન્યું રહે છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આત્માનું અમરપણું અને પર્યાયની અપેક્ષાએ વિનાશીપણું બને છે, પણ આત્માનો નાશ થતો નથી.

પાઠ ત્રીજાના સારાંશ પ્રશ્નો.

આત્માની ઉત્પત્તિ થતી નથી. ૧. નાશ થતો નથી. ૨. આત્માના ગુણો આત્મા સાથે હોય . ૩. આત્માના પર્યાયો અનુક્રમે થાય છે. ૪. આત્માની અમરતા. ૫. પર્યાયોની અપેક્ષાએ અનિત્યતા. ૬. શિક્ષકે આ પ્રશ્નોનું વિવેચન કરીને સમજાવવું.

પાઠ ૪ થો.

પહેલું કર્મ કે આત્મા ?

પહેલું કર્મ હશે કે પહેલો જીવ હશે ? આ શંકા ઘણા જીવોને થાય છે. જો પહેલો જીવ હતો એમ માનીએ તો શુદ્ધ જીવને કર્મ શા કારણથી વળગ્યાં ? આત્માને પ્રવૃત્તિ કરવાનું શું કારણ મળ્યું કે તેનાથી કર્મ ઉત્પન્ન થઈને તેને વળગ્યાં ? પ્રથમ કર્મ હતાં એમ માનીએ તો જીવ વિના કર્મ કોણે ઉત્પન્ન કર્યાં કે તે આત્માને વળગ્યાં ? અથવા જીવને કોણે ઉત્પન્ન કર્યો કે તેને કર્મ વળગ્યાં ? તેમજ જડ સ્વભાવવાળાં કર્મ સ્વભાવિક રીતે જીવને કેમ ચોટી પડે ? વળી કર્મમાં જીવને વળગવાનોજ સ્વભાવ હોય તો શુદ્ધ થયેલા પવિત્રાત્માને પણ તે વળગી પડવાનાંજ. કેમકે કર્મમાં જીવને વળગવાનો સ્વભાવ છે, અને જો તેમ થાય તો અનેક જીંદગીઓ પર્યન્ત મહેનત કરી, અનેક પ્રકારનાં તપ, જપ, જ્ઞાન, ધ્યાનાદિવડે કર્મનો નાશ કરી, આત્માની શુદ્ધ થવાની મહેનત બધી નકામીજ થવાની. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કોઇપણ રીતે પ્રથમ આત્માને કે પ્રથમ કર્મને માનવાથી સમાધાન થઈ શકતું નથી.

આ પ્રશ્ન પ્રથમ ઇંડું કે પ્રથમ કુકડી ? પ્રથમ સ્ત્રી કે પ્રથમ

પુરૂષ? પ્રથમ દિવસ કે રાત્રી? આ પ્રશ્નોના જેટલોજ ઉકેલવાનો ગહન થઈ પડે છે. આ પ્રશ્નોમાં 'પંહેલું આ' અને 'પછી આ' એ જેમ કહી શકાતું નથી તેમ કર્મ પહેલાં કે આત્મા પહેલો એ પણ કહી શકાતું નથી.

મહાન્ પુરૂષો કહે છે કે આ ગહન પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવામાં તમારી જીંદગી ચાલી જશે પણ તમને સંતોષકારક ઉત્તર નહિંજ મળે. છતાં આટલી હકીકત તમારાથી સમજી શકાય તેવી છે કે તમે બંધાયેલા છો, તમારૂં ધાર્યું કાંઈ થઇ શકતું નથી. અશાંતિ વારંવાર તમને હેરાન કરે છે, આ બાબતોને તમે દુર કરી શકો તેમ છો. તે માટે મહેનત કરવાથી શાંતિ મળી શકે છે. જો આમ છે તો પહેલું કોણ તે હમણાં તમને ન સમજાય તોપણ તમે જેમ મહેનત કરીને સોનાને માટીથી દુર કરી શકો છો તેમ તમારા આત્માને આ કર્મ ઉપાધીથી અલગ કરી શકશો. જેમ સોનું માટીની સાથે મળી ગયેલું ખાણમાંથી નીકળે છે. આ સોનું માટીની સાથે કયારે મળ્યું તે સમજી કે કહી શકાતું નથી. છતાં ધમણથી ધમવા આદિ સાધનો મેળવીને તમે સોનાને માટીથી અલગ કરી શકો છો તેમ આત્માને પણ આ કર્મ ઉપાધીથી અલગ કરી શકશો.

આ ઉપરથી સમજવાનું એ કે પહેલું કર્મ કે પહેલો

આત્મા, એનો નિશ્ચય તમે અત્યારે ન કરી શકો છતાં આત્માથી કર્મોને તો અલગ કરી શકો તેમ છો. તેને માટે અલગ થવાના ઉપાયો જ્ઞાની પુરૂષોએ પોતાનો અનુભવ કરીને બતાવ્યા છે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ.

આ સ્થળે કર્મોને વિશેષ પોષણ શાથી મળે છે તે, અને કર્મો આત્માથી અલગ શા કારણથી થાય છે, આ બન્ને ઉપાયો જાણુવાની જરૂર છે, આ હકીકત આગળ આવશે.

પ્રથમ કર્મ કે આત્મા, આ પ્રશ્નના સંબંધમાં જ્ઞાની પુરૂ-ષોનો ઉત્તર એ છે કે તે બન્ને શાશ્વત છે. અનાદિ છે. છતાં તે કર્મમાં એવી યોગ્યતાવાળાં બીજ રહેલાં છે કે અમુક પ્રકારના પ્રયત્નથી તે આત્માથી અલગ થઈ જાય છે. માટે તે ઉપાયો ક્રમે લગાડવાની જરૂર છે.

પાઠ ૪ થા ના સારાંશ પ્રશ્નો.

પહેલું કર્મ કે પહેલો આત્મા. ૧ આત્માથી કર્મો અલગ થઇ શકે છે. ૨ પ્રથમ કર્મ કે આત્માના સંબંધમાં જ્ઞાની પુરૂ-ષોનો ખુલાસો. ૩ કર્મમાં આત્માથી દૂર થવાની યોગ્યતા છે. ૪

પાઠ ૫ મો.

આત્મા સાથે કર્મના પુદ્ગલોનો સંબંધ.

આત્મા પોતાનું ભાન ભૂલી, પોતાના સ્વભાવમાંથી મનવડે, વચનવડે અને શરીરવડે રાગદ્વેષવાળી પ્રવૃત્તિ કરે છે તે વખતે, લોઢું જેમ લોહચુંબક તરફ આકર્ષાય છે તેમ, આ જગત્માં સર્વત્ર ભરેલાં પુદ્ગલ પરમાણુઓમાંથી પોતાની લાગણીને લાયકનાં પુદ્ગલો પોતા તરફ આકર્ષે છે અને તીવ્ર કે મંદ લાગણીના પ્રમાણમાં તે પુદ્ગલોનું આત્મપ્રદેશસાથે જોડાણ કરે છે.

આ રાગદ્વેષવાળી લાગણીઓના ચાર વિભાગો પડે છે. એક વિપરીત પ્રવૃત્તિવાળી લાગણી, જેને મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે. તેને લઇને જે વસ્તુ આત્મા નથી, તેમાં આત્માની લાગણી થાય છે. જે વસ્તુ અનિત્ય છે, અસાર છે તેમાં નિત્યપણાની, સારપણાની લાગણી થાય છે. અપવિત્રમાં પવિત્રતાની લાગણી થાય છે. આ મિથ્યાત્વની લાગણી આત્મભાન બહુજ ભૂલાવે છે અને પુદ્ગલ જે જડ પદાર્થો છે તે દેહાદિમાં સત્યતાની, નિત્યતાની, સારપણાનીને પવિત્રતાની બુદ્ધિ ધારણ કરાવે છે. સત્ય, નિત્ય, સારભુત અને પવિત્ર તો આત્માજ છે તેને બદલે જડપદાર્થમાં તેવી લાગણી અને પ્રવૃત્તિ થવી તેને મિથ્યાત્વ કહે છે.

પુદ્ગલોનો આત્મા સાથે સંબંધ જોડનાર બીજી લાગણી અવિરતિ નામની છે. અવિરતિનો ટુંકો અર્થ ઇચ્છાઓને છુટી મુકવી. આત્માની શક્તિ મેળવવાની ઇચ્છાને બદલે પુદ્ગલો મેળવવાની ઇચ્છા કરવી. આત્મશક્તિનો ઉપયોગ આત્માના આનંદ માટે ન કરવાં, પુદ્ગલો મેળવવા અને પુદ્ગલોનાં સુખ ભોગવવા માટે કરવો. ઇંદ્રિયોના વિષયોનેજ પોષણ મળે તે તરફ આત્મશકિતના ઉપયોગને વહેવરાવ્યા કરવો તે અવિરતિ. તેથી પુદ્ગલોનો આત્મા સાથેનો સંબંધ વધારે વધતો જાય છે. ૨

આત્મા સાથે કર્મના પુદ્ગલોનો સંબંધ વધારનાર ત્રીજી લાગણી કષાયોની છે, ઇંદ્રિયોને પોષણ આપવા-વિષયો મેળવવા-માટે ક્રોધનો, માનનો, માયાનો, અને લોભનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ ચારને કષાય કહે છે. કોઇ પ્રસંગે આ વિષયો મેળવવા માટે તો કોઇ વખતે તેનું રક્ષણ કરવા માટે, અથવા પોતાના કે પરના સંબંધમાં આ જડ પુદ્ગલોનો ઉપયોગ કરવાના પ્રસંગમાં આ ચાર કષાયોમાંથી કોઇપણ કષાયવાળી લાગણીની મુખ્યતા હોય છે. આ કષાયવાળી લાગણીઓ પુદ્ગલોનો આત્મા સાથે સંબંધ વિશેષ દૃઢ કરાવે છે અને ટકાવી રાખે છે. ૩

ચોથી લાગણી કર્મ પુદ્ગલોનો સંબંધ જોડનારી મન, વચન, શરીરની પ્રવૃત્તિની છે. તે લાગણી રાગ ઉત્પન્ન કરાવીને

કે દ્વેષ કરાવીને, પોતાને માટે કે પરને માટે પણ તે ત્રણ મનાદિની પ્રવૃત્તિ પુદ્‌ગલોનો સંચય કરાવે છે. તે પુદ્‌ગલો શુભ પણ હોય અને અશુભ પણ હોય છતાં બન્ને બંધનરૂપ તો છેજ.

આ ચાર પ્રયત્નોમાં મિથ્યાત્વની લાગણી સર્વ કરતાં પુદ્‌ગલોનો આત્મા સાથે વિશેષ સંબંધ કરાવે છે અને ટકાવી પણ રાખે છે. ખરી રીતે તપાસો તો માલમ પડશે કે જેમ ઝાડને ટકાવી રાખનાર અને પોષણ આપનાર જેમ તેનાં મૂળ છે તેમ આ કર્મોને ટકાવી રાખનાર અને પોષણ આપનાર આ મિથ્યાત્વની લાગણી છે. મિથ્યાત્વની લાગણી ન હોય તો અવિરતિઇચ્છાની લાગણી તેથી ઓછો કર્મ સંગ્રહ કરાવે છે. મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ તે બન્ને લાગણી ન હોય તો કષાયની લાગણી તેથી પણ ઓછો સંગ્રહ કરાવે છે. અને ઉપરની ત્રણે લાગણી ન હોય તે પ્રસંગે મનાદિ ત્રણની લાગણી ઘણોજ થોડો કર્મબંધ કરાવે છે. આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે આત્મભાન ભૂલવું તે મિથ્યાત્વ, ઇચ્છાઓને કાબુમાં રાખવાનો નિયમ ન કરવો તે અવિરતિ, રાગદ્વેષવાળી પ્રવૃત્તિ તે કષાય. અને મન વચન શરીરની સામાન્ય પ્રવૃત્તિ તે યોગ. કોઇ વખતે એક, કોઇ વખતે બે, કોઇ વખતે ત્રણ અને કોઇ પ્રસંગે ચારે જાતની લાગણીઓ એક સાથે હોય છે.

આ ચાર કારણોવડે ગ્રહણ કરાયેલાં કર્મપુદ્‌ગલોનો

આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે. તે સંબંધ તે તે કારણોવડે વૃદ્ધિ પામે છે અને નિમિત્તની પ્રબળતાથી લાંબા વખત સુધી ટકી રહે છે.

પાંચમા પાઠનાં પ્રશ્નો.

કર્મોનું આકર્ષણ શાથી થાય ? ૧. મિથ્થાત્વ એટલે શું ? ૨. અવિરતિ એટલે શું ? ૩. કષાય એટલે શું ? ૪. યોગ એટલે શું ? ૫. કર્મો ઓછાં શાથી ગ્રહણ કરાય ? ૬. કર્મો શા કારયથી ટકી રહે ? ૭.

પાઠ છઠ્ઠો.

ક્રિયા વડે કરાય તે કર્મ.

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને મનાદિયોગના નિમિત્તને પામીને જીવ વડે જે ક્રિયા કરાય તે કર્મ કહેવાય છે. જીવ ને આત્મા એ એક વસ્તુનાં બે નામ છે. તે કર્મ આઠ ભાગમાં વહેંચાય છે. જ્ઞાનવરણીય. ૧. દર્શનાવરણીય ૨. વેદનીય. ૩. મોહનીય. ૪. આયુષ્ય. ૫. નામ. ૬. ગૌત્ર. ૭. અંતરાય. ૮. આ આઠ કર્મો છે. તેના પેટા ભેદો એકસો અઠાવન છે. આત્મા અજ્ઞાન દશામાં આ આઠ કર્મ બાંધે છે.

આત્માની જ્ઞાન શકિતને જે દબાવી દે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ. ૧. આત્માની દર્શન શકિત (જોવાની શકિત) ને જે દબાવે તે દર્શનાવરણીય. ૨. આત્માની અવ્યાબાધ (કોઇ પ્રકારે કોઇથી બાધા, પીડા ન થાય તે) શકિતને ઢાંકી દે તે વેદનીયકર્મ. ૩. આત્માના અનંત આનંદને આવરે તે મોહનીય

કર્મ. ૪. આત્માની એક સ્વરૂપમાં રહેવા રૂપ અક્ષય અનંત સ્થિતિને આવરણ કરે તે આયુષ્ય કર્મ. ૫. આત્માના અરૂપિ ગુણને ઢાંકે તે નામ કર્મ. ૬. અગુરૂ લઘુ (હળવો નહિં અને ભારે પણ નહિં) રૂપ આત્માની સ્વભાવ સિદ્ધ સ્થીતિને આવરે તે ગોત્ર કર્મ, ૭. અને આત્માની અનંત બળ શક્તિને દબાવે તે અંતરાય કર્મ. ૮. આ પ્રમાણે આઠ કર્મના સ્વભાવ છે. સુખ દુ:ખાદિ વિવિધ પ્રકારની સારી ખોટી શકિતઓનો આ કર્મોની અંદર સમાવેશ થાય છે.

ઉપર બતાવેલાં નિમિત્તોની મદદથી આત્મા જુદી જુદી પ્રવૃત્તિ કરીને જુદાં જુદાં કર્મોનાં આવરણો ઉત્પન્ન કરે છે. જેમકે જ્ઞાનવાન કે દર્શનવાળા જીવોને અથવા જ્ઞાન દર્શન પ્રગટ થવાના કારણોમાં વિઘ્ન કરવાથી, તેથી નિંદા કરવાથી, આશાતના કરવાથી, તેમનો ઘાત કરવાથી, કે તેઓના ઉપર દ્વેષ કે મત્સર કરવાથી આત્મા જ્ઞાનાવરણીય તથા દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે છે. ૧-૨.

દેવની પૂજા કરવાથી, ગુરૂની સેવા કરવાથી, દયા રાખવાથી, ક્ષમા કરવાથી, ગૃહસ્થધર્મના અણુવ્રતો પાળવાથી, રાગભાવે મહાવ્રતો આદરવાથી, ધર્મને અર્થે કષ્ટ સહન કરવાથી આત્મ જાગૃતિ વિના ઓઘસંજ્ઞાએ ધર્મ માર્ગે ચાલવારૂપ

અકામ નિર્જરા કરવાથી આત્મા સાતાવેદનીય (સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર) કર્મ બાંધે છે. ૩.

અન્ય જીવોને દુઃખી કરવાથી, જીવોનો વધ કરવાથી, જીવોને રોવરાવવાથી, રીબાવવાથી, સંતાપ દેવાથી, શોકમાં નાખવાથી, તથા પોતે પણ ઈષ્ટ વસ્તુના વિયોગને લઇને ઝુરવાથી, શોક કરવાથી, આક્રંદ કરવાથી ઇત્યાદિ કારણોથી આત્મા દુઃખ આપનાર અસાતા વેદનિય કર્મ બાંધે છે. ૩.

જ્ઞાની મનુષ્યના, જ્ઞાનના, સંઘના, ધર્મના અને દેવોના અવર્ણવાદ બોલવાથી, ધર્મિ મનુષ્યોને દૂષણ આપવાથી, અસત્યમાર્ગનો પ્રચાર કરવાથી, ગુર્વાદિનું અપમાન કરવાથી તીવ્ર મિથ્યાત્વના પરિણામથી અને અનર્થનો આગ્રહ કરવાથી દર્શન મોહનીય કર્મ આત્મા બાંધે છે. ૪.

ક્રોધ, માન, માયા (કપટ) લોભના તિવ્ર ઉદયને આધિન થવાથી, કામ વિકારને ઉશ્કેરે (ઉત્તેજીત કરે) તેવી ચેષ્ટાઓ કરવાથી, હાંસી મશ્કરી કરવાથી, બીજાના સુખનો નાશ કરવાથી, ખોટાં કાર્યોમાં બીજાને ઉત્સાહિત કરવાથી, પોતાના સ્વાર્થને ખાતર બીજાના મનને વશ કરવાથી, અન્યને ભય આપવાથી, શોક કે રૂદન કરવાથી, બીજાને ડરાવવાથી, કોઇ વસ્તુને દેખી તેની દુગંછા કરવાથી આત્મા હાસ્ય, રતિ, અ

રતિ ભય, શોક અને દુગંછા રૂપ છ પ્રકારની મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ બાંધે છે. ૪.

વિષય ભોગમાં બહુ અશક્તિ રાખવાથી, ઇર્ષાળુ સ્વભાવથી, જુઠું બોલવાથી, બહુજ માયાવી–કપટી–સ્વભાવથી, અર્થાત્ કપટ કરવાથી, અને પરસ્ત્રી લંપટતાથી આત્મા, સ્ત્રીનો જન્મ મળે તેવા સ્ત્રીવેદ કર્મનો બંધ કરે છે. ૪.

પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષિત રહેવાથી, કોઇની ઇર્ષા ન કરવાથી, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ઘણાજ ગંદ–થોડા–કરવાથી, સરલ સ્વભાવી થવાથી, અને બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી ઈત્યાદિ કારણોથી આત્મા, પુરૂષપણે ઉત્પન્ન થવાય તેવું પુરૂષ વેદકર્મ બાંધે છે. ૪.

સ્ત્રી પુરૂષ સંબંધી અનંગ (કામ) સેવા કરવાથી, તીવ્ર વિષયની અભિલાષા રાખવાથી, ક્રોધાદિ કષાયની પ્રબળ પરિણુતિ ધરવાથી, અને બળાત્કારે સતી સ્ત્રી પુરૂષોનાં શીયળ ખંડન કરવાથી નપુંસકપણે ઉત્પન્ન થાય તેવું નપુંસકવેદ નામનું કર્મ આત્મા બાંધે છે. ૪.

સાધુ પુરૂષોની નિંદા કરવાથી, ધર્મ પરાયણુ જીવોને ધર્મમાં વિઘ્ન કરવાથી, મદીરા, માંસ આદિનો ત્યાગ કરનારા જીવોની આગળ તે તે વસ્તુના ગુણોનું સારૂં વર્ણુન કરી તેનાં

ત્યાગનાં પરિણામ તોડી પાડવાથી કે પડાવવાથી, સત્ ચારિત્રના માર્ગને દુષિત કરવાથી, અથવા કહેવાથી, સંસાર અવસ્થાના ગુણોનું વર્ણન કરવાથી અને શાંત થયેલા કષાયને ઉદીરણા (પ્રેરણા) કરીને જાગૃત કરવાથી આત્મા ચારિત્રમોહનીય કર્મ બાંધે છે. ૪.

છઠા પાઠનો સાર.

કર્મનો અર્થ શું ? ૧ આઠ કર્મોનાં નામો. ૨ કયું કર્મ આત્માની કઇ શક્તિને દબાવે છે. ? ૩ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શાથી બંધાય ? ૪ દર્શનાવરણીયકર્મ શાથી બંધાય ? ૫ વેદનીય કર્મ શાથી બંધાય ? ૬ સમકિતમોહનીય કર્મ શાથી બંધાય ? ૭ ચારિત્રમોહકર્મ શાથી બંધાય ? ૮.

પાઠ ૭ મો.

ક્રિયા વડે કરાય તે કર્મ.

મનુષ્ય અને પશુ આદિનો નાશ કરવાથી, અનેક જીવોનો સંહાર થાય તેવાં શસ્ત્રો આદિ ઉત્પન્ન કરવાથી, તેવાં કાર્યનો પ્રારંભ કરવાથી, હદ ઉપરાંત પરિગ્રહ મેળવવાથી, નિર્દયતા વાપરવાથી, માંસ ભક્ષણ કરવાથી, વેરવિરોધ વધારવાથી, રૌદ્ર-ભયંકર-પરિણામવાળી લાગણીઓ મનમાં ઉત્પન્ન કરવાથી, મરે ત્યાં સુધી પણ ક્રોધાદિકષાયો ટકાવી રાખે પણ સમાધાન ન કરે તેવા પરિણામ રાખવાથી, જીવોનો સંહાર થાય તેટલું પ્રબળ અસત્ય બોલવાથી, પરદ્રવ્ય અપહરણ કરવાથી, વારંવાર વિષય સેવનથી અને ઇંદ્રિયોને આધિન જીવન જીવવાથી આત્મા નરકનું આયુષ્ય બાંધે છે. ૫.

સત્યાસત્યનો વિચાર ન કરવા રૂપ મનની મૂઢતાથી, પોતાને અને બીજાને પીડા ઉત્પન્ન કરે તેવા આર્ત્તધ્યાનની મુખ્યતાવાળા વર્ત્તનથી, કરેલાં પાપને છુપાવવાથી, અસત્ય માર્ગનો ઉપદેશ આપવાથી, ધર્મમાર્ગનો નાશ કરવાથી, છળ, પ્રપંચ

કરવાથી, આરંભ પરિગ્રહ વધારવાથી ઇત્યાદિ કારણે આત્મા તિર્યંચનું (પશુઆદિનું) આયુષ્ય બાંધે છે. ૫.

જરૂરીયાત જેટલો થોડો આરંભ કરવાથી, થોડો પરિગ્રહ રાખવાથી, નમ્રતા રાખવાથી, સરલતા ધારવાથી, ધર્મધ્યાનમાં પ્રીતિ વધારવાથી, મધ્યસ્થ પરિણામ રાખવાથી, ઉપકાર બુદ્ધિએ થોડામાંથી થોડું જરૂરીયાતવાળાને આપવાથી, દેવ અને ગુરૂનું પૂજન કરવાથી, સત્પુરૂષોનું સન્માન કરવાથી, પ્રિય અને સત્ય બોલવાથી, નિર્મળ બુદ્ધિ રાખવાથી અને બધાં કામોમાં મધ્યસ્થપણે રહેવાથી ઇત્યાદિ કારણે આત્મા મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય તેવું આયુષ્ય બાંધે છે.

રાગવાળું ચારિત્ર પાળવાથી, ત્યાગ માર્ગ લેવાથી, ગૃહસ્થ ધર્મનાં વ્રતો પાળવાથી, આત્મિકજાગૃતિવિના પણ પૂર્વના કર્મ ઓછાં થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવાથી, જ્ઞાની પુરૂષોની સોબતથી, ધર્મ સાંભળવાથી, સત્પાત્રોને દાન દેવાથી, તપ કરવાથી, ધર્મમાં દઢ શ્રદ્ધાથી, જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્રમાં રાગવાળી પ્રવૃત્તિથી, અજ્ઞાન તપ કરવાથી, સારાં પરિણામપૂર્વક મરણ થવાથી, ઈત્યાદિ કારણે આત્મા દેવગતિને લાયક દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે. ૫.

અન્યની નિંદા કરવાથી, પોતાની પ્રશંસા કરવાથી, હિંસા કરવાથી, જુઠું બોલાવાથી, ચોરી કરવાથી, વિષય સેવવાથી, આરંભ વધારવાથી, પરિગ્રહ રાખવાથી, કઠોર વચન બોલવાથી,

વાચાળતાએ કરી વિના પ્રયોજને બોલ બોલ કરવાથી, આક્રોશ કરવાથી, બીજાના સૌભાગ્યનો નાશ કરવાથી, કામણ ટુમણ કરવાથી, કુતુહલી સ્વભાવથી, પરની હાંસી તથા વિટંબના કરવાથી, દાવાનળ સળગાવવાથી, લાઇ મુકવાથી, ઠગાઈ કરવાથી, મિથ્યાત્વ વધારવાથી, ચિત્તની ચપળતાથી, જુઠી શાક્ષી ભરવાથી, દેવાદિકને બ્હાને પોતાનો નિર્વાહ કરવાથી, મંદિર, ધર્મશાળા, ઉપાશ્રય, આરામ, પ્રતિમા, એ આદિનો વિનાશ કરવાથી; અંગારા પાડવા ઇત્યાદિ કર્મોથી આત્મા અશુભ નામ કર્મ બાંધે છે. તે કર્મના ફળ તરિકે વિના પ્રયોજને નિંદાય છે. ૬.

સરલ સ્વભાવ રાખવાથી, સમ્યક્ દર્શન ધારવાથી, ગુણાનુરાગ વધારવાથી, મનની ચપળતા ઓછી કરવાથી, સત્યના પક્ષમાં રહેવાથી, નીતિ પૂર્વક જીવન નિર્વાહ કરવાથી, અહિંસા પાળવાથી, સત્ય બોલવાથી, ચોરીનો ત્યાગ કરવાથી, શીયળપાળવાથી, સંતોષી થવાથી, થોડું બોલવાથી, દુઃખી જીવોને મદદ કરવાથી, સુખી જીવોને દેખી ખુશી થવાથી, અલ્પ કષાય કરવાથી, ધર્મનાં સ્થાનોનો ઉદ્ધાર કરવાથી, સંસારથી વિરકત રહેવાથી, પ્રમાદ ન કરવાથી, ક્ષમા રાખવાથી, અને ધર્મિમનુષ્યોનું સ્વાગત કરવાથી ઇત્યાદિ કારણે આત્મા શુભ નામ કર્મ બાંધે છે. તે કર્મના ફળ તરિકે લોકોમાં પ્રશંસાદિ મેળવે છે. ૬.

પરની નિંદા કરવાથી, અવજ્ઞા કરવાથી, હાંસી કરવાથી,

ગુણલોપવાથી, જુઠા દોષો કહેવાથી, પોતાની પ્રશંસાં કરવાથી, અછતા ગુણ બોલવાથી, છતા દોષને ઢાંકવાથી, અને જાતિ, કુળઆદિનો ગર્વ કરવાથી, આત્મા નીચા કુળમાં ઉત્પન્ન થાય તેવું નીચ ગોત્ર બાંધે છે. ૭

ગુણીના ગુણોની પ્રશંસા કરવાથી, કર્યા ગુણને જાણવાથી, પોતાના દોષોની નિંદા કરવાથી, જાતિ, કુળનું અભિમાન ન કરવાથી, નિર્આભિમાની વર્ત્તન રાખવાથી, મનથી, વચનથી, અને શરીરથી, જ્ઞાની તથા ગુણોનો વિનય કરવાથી ઉચ્ચ ગોત્રમાં જન્મ પામવા રૂપ ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મ બંધાય છે.

દાન આપનારને અટકાવવાથી, દાન લેનારને વિઘ્ન કરવાથી, ધર્મ કાર્યમાં કે કોઇને મદદ આપવાના કાર્યમાં પ્રયત્ન કરનારને અટકાવવાથી, એકવાર ઉપયોગમાં આવે તે ભોગ, વારંવાર એક વસ્તુ ઉપયોગમાં આવે તે ઉપભોગ; આ ભોગોપભોગના કાર્યમાં જીવોને અટકાવનાર આત્મા અંતરાયકર્મ બાંધે છે, તેને લઇને, આત્માની અનંતવીર્યગુણની શક્તિ દબાઇ જાય છે. ૮.

આત્મા પોતાની શકિતનો આ પ્રમાણે દુર્ઉપયોગ કરીને કર્મ બાંધે છે, અને ચાર ગતિમાં સુખ દુઃખાદિનો અનુભવ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે.

સારાંશ પ્રશ્નો.

૧ નરકનું આયુષ્ય શાથી બંધાય ? ૨ તિર્યંચનું આયુષ્ય શાથી બંધાય ? ૩ મનુષ્યનું આયુષ્ય શાથી બંધાય ? ૪ દેવનું આયુષ્ય શાથી બંધાય ? ૫ શુભ નામ કર્મ કયાં કારણોથી બંધાય ? ૬ અશુભ નામ કર્મ શાથી બંધાય ? ૭ ઉચ્ચ ગોત્ર શા કારણોથી બંધાય ? ૮ નીચ ગોત્ર શાથી બંધાય ? ૯ અંતરાય કર્મ શાથી બંધાય ?

પાઠ ૮ મો.

કર્મ બાંધવાની વીધિ.

આત્માએ મિથ્યાત્વાદિ હેતુને લઇને જે કર્મનાં પુદ્ગલો એકઠાં કરેલાં છે તેનો બંધ ચાર પ્રકારે થાય છે. કર્મનો સ્વભાવ. ૧ કર્મની સ્થિતિ. ૨ કર્મનો રશ. ૩ અને કર્મના પ્રદેશો. ૪ જેને પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ, અને પ્રદેશ કહે છે. દ્રષ્ટાંતથી આ હકીકત વધારે સ્પષ્ટ થશે. એક લાડુનું દ્રષ્ટાંત છે. તેમાં લાડુનો સ્વભાવ, લાડુની સ્થીતિ, લાડુનો રસ,

અને લાડુનાં પરમાણુઓ, આ ચાર બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

કોઈ લાડુમાં સુંઠ, પીંપર, મરી આદિ નાખવામાં આવ્યાં હોય છે, તેનો સ્વભાવ વાયુને હઠાવવાનો, પીત્તને દૂર કરવાનો કે કફને વધારવાનો હોય છે. આ સ્વભાવ કહેવાય છે. ૧

આ લાડુ પંદર દિવસ, વીશ દિવસ, કે મહીના સુધી ઋતુના સ્વભાવ પ્રમાણે અને અંદર નાખવામાં આવેલા દ્રવ્યના પ્રમાણમાં બગડતાં નથી. તે લાડુની સ્થીતિ કહેવાય છે. ૨

કોઇ લાડુમાં ઘી તથા ગોળ યા સાકર સરખાભાગે, બમણી કે ચાર ગણી પણ નાખવામાં આવે છે. આ રસ કહેવાય છે. ૩

કોઇ લાડુમાં લોટ વધારે હોય છે, અથવા ઓછો હોય છે આ પ્રદેશ–પરમાણુનો–જથ્થો કહેવાય છે. ૪

આ હકીકત સમજાવી હવે કર્મ બંધના સંબંધમાં તેનો વિચાર કરીએ. કોઇ કર્મનો સ્વભાવ જ્ઞાનને દબાવવાનો, કોઇ કર્મનો સ્વભાવ દર્શનને, કોઇનો ચારિત્રને, કોઇનો આત્માની અનંત શક્તિને, કોઇનો યશ કે અપયશ ફેલાવવાનો, કોઇ કર્મનો દેવાદિ ગતિમાં લઇ જવાનો, કોઇ કર્મનો ઉંચનીચ ગોત્રમાં જન્મ આપવાનો અને કોઇ કર્મનો સ્વભાવ સુખ દુ:ખ આપવાનો હોય છે. આ સર્વ કર્મનો સ્વભાવ બંધ કહેવાય છે. ૧

કોઇ કર્મની સ્થિતી સો વરસની, હજાર વરસની, લાખ વરસની, પલ્યોપમની કે સાગરોપમની હોય છે ત્યાં સુધી, સુખ, દુ:ખ, આયુષ્ય, મોહ, અજ્ઞાનઆદિ ભોગવે છે, તે કર્મની સ્થિતી કહેવાય છે. અર્થાત્ તેને સ્થિતીબંધ કહે છે. ૨

કોઈ કર્મમાં દુ:ખ આપવાનો તિવ્રરસ હોય છે, કોઇ કર્મમાં સુખ શાંતિ આપવાનો તિવ્રરસ હોય છે. કોઈ કર્મમાં મંદ—થોડો—રસ સુખદુ:ખ આપવાનો હોય છે, તેને લઇને ઘણું કે થોડું સુખદુ:ખ આ જીવ ભોગવે છે તે રસબંધ કહેવાય છે. ૩

કોઇ કર્મમાં પરમાણું ઘણાં હોય અને રસ થોડો હોય, કોઈ કર્મનાં પરમાણું થોડાં હોય, અને રસ ઘણો હોય, આ કારણથી જીવ થોડા વખતમાં ઘણું સુખ:દુખ ભોગવે છે કોઇ વખત પુદ્ગલ પરમાણું ઘણાં હોય તો ઘણા વખતમાં થોડું સુખ:દુખ ભોગવે છે. આ કર્મનો પ્રદેશબંધ કહેવાય છે. ૪

આ હકીકત સમજાવવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે જ્યારે આત્મા કોઇપણ ઇચ્છા તરફ પ્રેરાઇને તિવ્ર કે મંદ રાગદ્વેષવાળી જેવી જેવી લાગણી કરે છે તેના પ્રમાણમાં તે તે સ્વભાવનાં તેવા તેવા રસવાળાં, તેવી તેવી સ્થીતિવાળાં અને તેટલા પ્રદેશવાળાં કર્મ બાંધે છે. કાર્ય તો એકજ હોય છે પણ તેમાં લાગણીના રસના—પ્રમાણમાં થોડો કે ઝાઝો કર્મબંધ થાય છે. દષ્ટાંતમાં જેમકે લીંમડાનો રસ કડવો છે પણ તેમાં વધારે પાણી ભેળવ-

વામાં આવે તો કડવાસ ઓછી રહે છે તેજ રસને ઉકાળીને થોડું પાણી રાખવામાં આવે તો કડવાસ વધારે રહે છે. આ દષ્ટાંતે કોઇપણ ખરાબ કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં આપણી તિવ્ર કે મંદ ઉત્સાહ ભરી કે પશ્ચાતાપવાળી લાગણી હોય તેના પ્રમાણમાં કર્મનો બંધ પડે છે, અને તેનો ઉદય તેવા ભાવે પ્રગટ થાય છે. કોઇ કોઈ વખત આપણે કેટલાક મનુષ્યોને રોગથી હેરાન થતાં, બહુજ રીબાતાં, કંગાલ હાલતમાં, કોઇની મદદવિના ટળવળતાં જોઇએ છીએ, અને રીબાઇ રીબાઇને લાંબે કાળે મરણ પામે છે. આ સર્વ તિવ્ર ખરાબ કર્મ વિપાકનાં ફળો છે. કેટલાંક મનુષ્યો સહેજસાજ માંદગી ભોગવીને અથવા થોડું નિમિત્ત મળતાં મરણ પામે છે. આ મનુષ્યનાં અશુભ કર્મવિપાકો તિવ્ર નથી એમ આપણે તેના ચાલુ જીવન ઉપરથી સમજી શકીએ છીએ.

પુન્ય પ્રકૃતિના દષ્ટાંતમાં સેલડીનો રસ મીઠો હોય છે. છતાં તેમાં પાણી નાખવાથી તેની મીઠાશ ઓછી થાય છે તેજ રસને ખુબ ઉકાળીને થોડો રસ રાખવામાં આવે છે તો તેમાં મીઠાશ વિશેષ રહે છે. આજ દષ્ટાંત પુન્ય પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થતા સુખના સંબંધમાં બરોબર લાગુ પડે છે. કેટલાંક મનુષ્યો શરીરે નિરોગી હોય છે. આયુષ્ય લાંબું હોય છે. ધન, ધાન્ય, લાજ, આબરૂ, માન, અધિકાર વિશેષ હોય છે. પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી,

કુટુંબ સારાં અને મદદગાર હોય છે. બુદ્ધિ વિવેકઆદિ પૂર્ણ હોય છે. ધાર્મિક અને પરોપકારી જીવન ગુજારે છે, દુઃખ જીંદગીમાં અનુભવ્યું હોતું નથી. આ સવ પુન્ય પ્રકૃતિવાળા તિવ્ર સ્વભાવનાં મીઠાં ફળો છે. કેટલાક જીવો સામાન્ય સુખી હોય છે આ પુન્ય બંધનો મંદ વિપાક છે.

આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થાય છે કે શુભ કે અશુભ કાર્યમાં તિવ્ર કે મંદ પરિણામ હોય છે કે તેવોજ તિવ્ર કે મંદ શુભાશુભ કર્મનો બંધ બંધાય છે અને તેવીજ લાગણીએ ભોગવવો પડે છે.

આ સ્થળે એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ક્રોધાદિક કષાયની અધિકતાથી કર્મનો રસબંધ અને સ્થીતિ બંધ થાય છે અને મન, વચન, કાયાના યોગની પ્રવૃત્તિથી, કર્મનો પ્રદેશ-બંધ, અને પ્રકૃતિબંધ થાય છે.

દુનિયામાં રાજા, રાંક, સુખી, દુઃખી, બુદ્ધિશાળી, નિર્બુદ્ધિ, રોગી, નિરોગી, પૂજ્ય, તિરસ્કાર પાત્ર, ઈત્યાદિ વિવિધતાઓ દેખાય છે તે સર્વ, આ સર્વ જાણતાં કે અજાણતાં બાંધેલા શુભાશુભ કર્મ પ્રકૃતિનુંજ પરિણામ છે. એમ સમજીને મનુષ્યે આત્મ ભાનમાં જાગૃતિ મેળવીને પોતાનું હિત થાય તેવી પ્રવૃતિ કરવી. ભવિષ્યમાં ગતિ કેવી મેળવવી તે તમારા અત્યારના ચાલુ પુરૂષાર્થ ઉપર આધાર રાખે છે. તમારી ભવિષ્યની જીંદગીના

ઉત્પાદક તમેજ છો. તમે જેવા થવા ધારશો અને જેવો પ્રયત્ન કરશો તેવા થશો.

સારાંશ વાળાં પ્રશ્નો.

કર્મનો સ્વભાવ. ૧ કર્મની સ્થીતિ. ૨ કર્મનો રસ. ૩ કર્મનાં પરમાણું. ૪ તિવ્ર રસવાળી લાગણીઓ. ૫ મંદ રસવાળી લાગણીઓ ૬ કષાયથી બંધકોનો થાય ? ૭ મનાદિયોગથી બંધ કોનો થાય ? ૮ વિવિધતાનું કારણ ૯ ? ભવિષ્યની ગતિનો આધાર ? ૧૦

પાઠ ૮ મો.

વિચાર શક્તિ અને તેનું પરાવર્ત્તન.

આત્માની વારંવાર પરિણમન પામતી શકિતને વિચાર અથવા પરિણામ કહેવામાં આવે છે. આત્મા પોતાની સ્વરૂપ સ્થીરતા મૂકીને નીચે આવ્યાથી રાગદ્વેષમાં મળતાં પરિણામો પણે પરિણમે છે. આ આત્માની એક શકિત છે પણ રાગદ્વેષ સાથે જોડાવાથી તે અશુદ્ધ શકિત કહેવાય છે. આ શકિત પ્રથમ

મનમાં, વચનમાં, અને છેવટે શરીરમાં ઇંદ્રિયો દ્વારા પ્રગટ થાય છે.

આ વિચાર શક્તિ ચાર ભાગમાં વહેંચાય છે. અશુદ્ધ વિચાર. ૧ અશુભવિચાર, ૨ શુભવિચાર, ૩ અશુદ્ધવિચાર ૪ બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો રૌદ્ર, આર્ત, ધર્મ અને શુક્લ આ ચાર પ્રકારના વિચારોનું પરાવર્તન થઇ શકે છે. જો પરાવર્તન કરતાં આવડે તો અધમશક્તિ ઉચ્ચ સ્વરૂપમાં ફેરવાઇ જઇને આત્માની મહાન્ શક્તિઓ પ્રગટ કરે છે અને આત્મા પરમ શાંતિમાં મગ્ન રહે છે. પ્રથમ ચાર પ્રકારના પરિણામો બતાવીને પછી તેને ઉચ્ચ ભૂમિ તરફ કેમ પલટાવવાં તે કહીશું.

ક્રુરતા ભરેલા, કઠોરતા વાળા, નિષ્ઠુરતા અને નિર્દયતા વાળા, જીવોનો ઘાત કરવાના, કરાવવાના, રીબાવીને મારવાના, મારીને રાજી થવાના વિચારો, અશુદ્ધ વિચારો છે. હિંસાને પોષણ મળે તેવાં શાસ્ત્રો બનાવવાના; જીવોનો નાશ થાય તેવું અસત્ય બોલવાના, ચોરી કરવાના, દેશ, જાગીર, જમીન, સ્ત્રી, જાનવર, લક્ષ્મી આદિ લુંટી કે પડાવી લેવાના વિચારો, અશુદ્ધ પરિણામ ઉત્પન્ન કરનારા છે. ધનાદિના રક્ષણ નિમિત્તે જીવોનો નાશ કરવાના વિચારો કરવા તથા તિવ્ર ક્રોધના પરિણામ, પ્રબળ લોભના અને મહત્ત્વની હાનીના બચાવ અર્થે જીવોનો સંહાર કરવાના વિચારો, આ સર્વ અશુદ્ધ પરિણામો છે. ૧

પાંચ ઇંદ્રિયોના શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ આદિ વિષયોને મેળવવા નિમિત્તે, જે જે વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે, તે અશુભ પરિણામ છે. વ્હાલા મનુષ્યોના વિયોગથી, અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગથી, રોગની ઉત્પત્તિથી, અને ઇચ્છિત વસ્તુ મેળવવાના ઇરાદાથી જે જે વિકલ્પો કરવામાં આવે છે તે બધા અશુભ વિચારો અથવા આત્માના અશુભ પરિણામો છે. ૨

ધર્મનિમિત્તે, પરમાર્થ માટે, અન્યને સુખી કરવા અર્થે, પરોપકારી જીવન ગુજારવા માટે, જે જે વિચારો કરવામાં આવે છે તે સર્વે શુભ પરિણામ ઉત્પન્ન કરનારાં છે. ૩

આત્માના અશુદ્ધ સ્વરૂપનું ચિંતન કરવાના, આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થીરતા થાય તેવાં ધ્યાન સમાધિના પ્રયત્નવાળા, સ્વરૂપ સન્મુખ થવામાં મદદગાર જે જે વિચારો કરવામાં આવે છે તે શુદ્ધ પરિણામ છે. ૪

અશુદ્ધ વિચારથી નરક ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. અશુભ વિચારોથી તિર્યંચની ગતિ મળે છે. શુભ વિચારથી મનુષ્યની તથા દેવની ગતિ થાય છે, અને શુદ્ધ વિચારોથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ પરિણામની શક્તિને તેનાથી ઉચ્ચ વિચારોમાં બદલાવી શકાય છે. તેમજ નીચેની હલકી સ્થીતિમાં પણ પલટી શકાય છે. હલકી સ્થીતિમાં વિચારોને લાવી મુકવા તે કામ

રહેલું અને લાંબા કાળના અભ્યાસને લીધે કોઈના શીખવાડયા વિના આવડે તેવું છે. સારા વિચારો કરવા માટે જરા પુરૂષાર્થ (મહેનત) કરવાની જરૂર રહે છે, પણ ટેવ પડયા પછી તેને માટે પણ વિશેષ મહેનત કરવી પડતી નથી.

આપણને ટાઢ વાતી હોય તો આપણે ગરમી ઉત્પન્ન કરીએ તેથી ટાઢના પરમાણું ગરમીના રૂપમાં બદલાઇ જાય છે, તાપ લાગતો હોય તો શીતળ પરમાણું ઉત્પન્ન કરતાં તાપનાં પરમાણું શીતળતામાં બદલાય છે. અંધારૂં વિશેષ હોય તો આપણે પ્રકાશ દીવા આદિનો કરીએ છીએ તેથી અંધારાનાં પુદ્‌ગલો પ્રકાશના રૂપમાં બદલાય છે. આવીજ રીતે જ્યારે આપણા મનમાં અશુદ્ધ કે અશુભ વિચારવાળાં પરિણામો ઉત્પન્ન થતાં હોય ત્યારે આપણે શુદ્ધ કે શુભ પરિણામવાળા વિચારો તેને ઠેકાણે લાવી મુકવા, એટલે અશુદ્ધ કે અશુભ પરિણામ શુદ્ધ કે શુભનાં રૂપમાં પલટાઇ જશે. અંધારાને દૂર કરવા માટે પ્રકાશ લાવવાની જેટલી મહેનત છે તેથી પણ ઓછી મહેનત વિચારોને પલટાવવામાં છે, કેમકે પ્રકાશ તો બાહારથી લાવવો પડે છે આતો તે સ્થાને તરતજ બીજા વિચારો લાવી મુકાય છે. વિચારો બદલાવ્યા કે તરતજ તે વિચારનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે. ફક્ત “ આ અશુદ્ધ કે અશુભ વિચાર છે ” એટલી પોતાને જાગૃતિ જોઇએ. કેટલીક વખત

જાગૃતિ સિવાય પણ નિમિત્ત મળતાં આપણા વિચારો આપણે બદલાવી નાખીએ છીએ, અને આપણને ભાન પણ નથી હોતું કે મારા વિચારો બદલાઇ ગયા છે, પણ તેમ બને છે.

દૃષ્ટાંત તરિકે નાટક શાળામાં ઘણા માણસો બેઠાં છે અને નાટક જોવામાં લીન થયા છે. અત્યારે નાટક જોવાના કે તે સંબંધના વિચારો સિવાય કોઇ વિચાર નથી તે પ્રસંગે અકસ્માત્ ત્યાં આગ લાગી કે તેજ વખતે ભાગાભાગ અને નાશાનાશ થઈ રહે છે. બુમો પર બુમો પડાય છે. પાણી લાવો પાણી લાવોના પોકારો થાય છે. બસ થઈ રહ્યું. પ્રથમના વિચારો માંહીલો આ વખતે એક પણ વિચાર રહેતો નથી. હવે વિચારો પણ તે આગના, વાતો પણ તેની. આ સ્થળે જેમ જોવાના આનંદ કરતાં પણ જીવ બચાવવાનો આનંદ બળવાન હોવાથી જીવ બચાવવાના વિચારે જોવાના વિચારોને ઉલટાવી નાખ્યા, તેમ અશુદ્ધ કે અશુભ વિચારના સુખ કરતાં શુદ્ધ કે શુભ વિચારનો આનંદ આપણને વિશેષ સમજાય તો આપણે ઘણા થોડાજ વખતમાં ઘણી થોડી મહેનતે આપણા વિચારોને બદલાવી શકીએ.

આ સિવાય કોઇ મહાત્મા પુરૂષની સોબતમાં આપણે હોઇએ અથવા ધર્મની વાર્તા થતી હોય અથવા શ્મશાનમાં કોઇ યુવાન રાજકુમારના શરીરને અગ્નિદાહ થતો હોય તે

પ્રસંગે આપણા વિચારોમાં બહુજ પરાવર્ત્તન થઇ જાય છે. સંસારથી ઉદાસીનતા, પ્રબળ વૈરાગ્ય અને પરમાત્માના માર્ગમાં ચાલવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થઇ આવે છે. આ પ્રબળ નિમિત્તો છે, તેને લઈને પૂર્વના વિચારો બદલાય છે.

આવી રીતે જ્યારે જ્યારે કામ ક્રોધ, લોભ, માન, રાગ, દ્વેષ આદિના વિચારો મનમાં આવે તે વખતે તેથી વિરૂદ્ધ પ્રકૃતિવાળા, બ્રહ્મચારી, ક્ષમાવાન, સંતોષી, નમ્ર સ્વભાવના, વૈરાગ્યવાન અને પ્રેમાળ સ્વભાવના ગુણવાળા, શાંત જીવન ગુજારનારા મહાન્ પુરૂષોના જીવનનો વિચાર કરીએ, અશુદ્ધ કે અશુભ વિચારવાળા મનુષ્યોને જે કડવાં ફળોનો અનુભવ થયો હોય તેનો વિચાર કરીએ અથવા આવી પ્રવૃત્તિના ત્યાગ કરનારને મળેલાં ઉત્તમ ફળનો વિચાર કરીએ તો અવશ્ય આપણી નીચવૃત્તિઓ બદલાયા સિવાય નહિંજ રહે.

આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે મનની અંદર થોડી પણ અશુભ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઇ કે તરતજ તેની વિરોધી સારી વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવી. આવો અભ્યાસ નિરંતર ચાલુ રહે તો તે મનુષ્યના મનમાંથી હલકા વિચારો ઉત્પન્ન થતા અટકી જશે અને ગમે તે વખતે ઉત્તમ વિચારોનો પ્રવાહ ઉત્પન્ન કરવાનું બળ પ્રગટ થશે. તે બળથી મનની વૃત્તિઓ ઉપર કાબુ મેળવી આત્માની અનંત શક્તિઓ તે પ્રગટ કરી શકશે, અને આ

વિશ્વમાં એક મહાન્ પુરૂષ તરિકે ખ્યાતિ મેળવી અનેક જીવોને આદર્શરૂપ થઇ આત્મ કલ્યાણ કરી શકશે.

કર્મગ્રંથ શીખવા ભણવાનું આજ રહસ્ય છે કે મનની વૃત્તિના પ્રવાહને બદલવાની શકિત મેળવવી. વૃત્તિનો પ્રવાહ બદલતાં આવડયો કે ગુણુ સ્થાનકની ભૂમિકાઓ વધવાનું કામ સ્હેલું થઇ પડશે. મનુષ્યોમાં વિચારના પ્રમાણુમાંજ મુખ્યતાએ ગુણુસ્થાનની ભૂમિકા હોય છે. એક મનુષ્ય વ્યવહારથી સાધુ હોય છતાં વિચારો હલકા હોય તો તેનામાં ગુણુસ્થાન નીચુંજ હોય છે, અને એક ગ્રહસ્થ છતાં વિચારો ઉચ્ચ ભૂમિકાના અનુભવતો હોય તો તેનું ગુણુસ્થાન ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય છે. વિચાર અને વર્ત્તનના પ્રમાણુમાંજ ગુણુસ્થાનની ભૂમિકાઓ બદલાયા કરે છે.

નવમા પાઠના સારવાળાં પ્રશ્નો.

પરિણુામ કોને કહેવાં. ? આત્માની અશુદ્ધ શકિત ? અશુદ્ધ વિચાર ? શુભ વિચાર ? શુદ્ધ વિચાર ? વિચારોનું ફળ ? વિચારો કેમ બદલાવવા ? કર્મગ્રંથનું રહસ્ય ? ગુણુસ્થાનકની ઉચ્ચતા કોને આધારે ?

પાઠ ૧૦ મો.

બંધનમુકિત.

આજ્ઞાનદશામાં આત્મા પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ રાગદ્વેષ સાથે કરે છે, એ કારણથી આત્મા અને કર્મનાં પુદ્ગગલોનો સંબંધ ટકી રહે છે. તે કારણોને દુર કરવાથી કર્મ પુદ્ગલોનો સંબંધ છુટી જાય છે. તેનું નામ કર્મ બંધનથી મુક્તિ છે.

આત્મા જે વસ્તુ છે તેને તે રૂપે જાણવી તે મિથ્યાત્વનું વિરોધી સમ્યક્ દર્શન છે. આત્મા નિત્ય છે. સત્ય છે. પવિત્ર છે. આનંદ સ્વરૂપ છે, એને બરોબર સમજવાથી અને પ્રવૃત્તિના સર્વ પ્રસંગોગાં તે જ્ઞાન ટકાવી રાખવાથી, મિથ્યાત્વથી આવતાં કર્મપુદ્ગલો અટકી જાય છે, આ સત્યનો પ્રકાશ પ્રબળ થતાં વિવિધ પ્રકારની માયિક ઇચ્છાઓ ઓછી થઇ જાય છે અને જે ઇચ્છા થાય છે તે પોતાને અને પરને આનંદરૂપ થાય તેવી થાય છે. તેમ થતાં અવિરતિ નામની કર્મ સંબંધ ટકાવી રાખનાર બીજી લાગણીથી આવતાં કર્મોપણ અટકી જાય છે. ૨

આત્મા તરફ જેમ જેમ પ્રેમ વધતો જાય છે તેમ તેમ

ઇચ્છાઓ પણ આત્માને પોષણ મળે તેવીજ થાય છે, તેને લઇને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભની પ્રવૃત્તિ પણ મંદ થઇ જાય છે. કેમકે પુદ્ગલો મેળવવાની ઇચ્છા માટેજ ક્રોધાદિનો ઉપયોગ કરવો પડે છે, તે ઇચ્છાઓ બંધ થતાં ક્રોધાદિની પ્રવૃત્તિ પણ અટકીજ પડે. અને કષાયની પ્રવૃત્તિ મંદ થતાં તે પ્રસંગે ગમે તેટલી મન વચન શરીરની પ્રવૃત્તિ હોય છતાં તે નિરસ હોવાથી કર્મપુદ્ગલોને આકર્ષણવાનું બળ તેમાંથી ઓછું થઇ ગયેલું હોય છે તેથી આત્માનો કર્મપુદ્ગલો સાથેનો સંબંધ ઓછો થતો જાય છે, અને પૂર્વે જે અજ્ઞાનદશામાં સંબંધ બાંધેલો હોય છે તે આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થીરતા કરવાથી, તથા વર્તમાન કાળે અનુભવ કરી લેવાથી સત્તામાં રહેલાં કર્મો પણ ઓછાં થતાં જાય છે. આ સર્વ કહેવા ઉપરથી એ નિશ્ચય થયો કે મિથ્યાત્વવાળી અજ્ઞાનદશાથી આવતાં કર્મપુદ્ગલો સમ્યક્દર્શનથી રોકાય છે. ૧. અવિરતિ–ઇચ્છાઓથી–આવતાં કર્મપુદ્ગલો ઇચ્છાનો નિરોધ કરવા રૂપ બિરતિથી રોકાય છે. ૨. ક્રોધ, માન, માયા, લોભથી આવતાં કર્મપુદ્ગલો ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા અને સંતોષથી રોકાય છે. ૩. અને મન, વચન, શરીરથી આવતાં કર્મનાં પુદ્ગલો મનાતિત, વચનાતિત, કાયાતિત રૂપ આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થીરતા કરવાથી રોકાય છે. ૪.

આવતાં કર્મને રોકવાં તેને સંવર કહે છે. પૂર્વના સત્તામાં જે કર્મો હતાં તેને શરીરાદિવડે ભોગવી લેવાથી, અને

આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થીરતા કરવાથી ફળ આપવાના સ્વભાવથી વિખેરી નાખવામાં આવે છે, તેને કર્મની નિર્જરા કહે છે. આ પ્રમાણે મહેનત કરવાથી કર્મપુદ્દગલોનો આત્મા સાથેનો સંબંધ તોડી શકાય છે. યા છુટો કરી શકાય છે. દેહમાં કે ભવમાં ટકાવી રાખનાર આ સર્વ કર્મોનો આત્મપ્રદેશ સાથેનો સંબંધ સર્વથા છુટો થવો તેનું નામ બંધનમુક્તતા અર્થાત્ મોક્ષ છે.

આ કર્મોના આવરણો દુર થવાથી આત્માની અનંત શકિતઓ પ્રગટ થાય છે, જેમ આંખ પાસેના અમુક ભાગના આવરણો ખસી જવાથી આપણે આંખથી ઘણા દુરના પ્રદેશ પર્યંત જોઈ શકીએ છીએ, તો પછી આત્માના તમામ પ્રદેશ ઉપરથી આ શકિતઓને રોકનાર કર્મપુદ્દગલો નીકળી જાય તો આત્માની અનંત શકિતઓ પ્રગટ થાય તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

આ પ્રમાણે આત્મા સાથેનો પુદ્દગલોનો સંબંધ તુટી જાય છે અને તે તોડવા માટેજ ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ધર્મ વિગેરેની જરૂરીયાત મહાન્ ગુરૂઓએ સ્વીકારી છે.

સારાંશ પ્રશ્નો.

૧. બંધનમુકિત એટલે શું ? ૨. સમ્યક્દર્શન એટલે

શું? ૩. મિથ્યાત્વથી આવતાં કર્મો શાથી રોકાય? ૪. અવિરતિથી આવતાં કર્મો શાથી રોકાય? ૫. કષાયથી આવતાં કર્મો શાથી રોકાય? ૬, મનાદિ યોગથી આવતાં કર્મો શાથી રોકાય? ૭. સંવર કોને કહેવો? ૮. નિર્જરા કોને કહેવી? ૯. આવરણો દુર થવાથી કઇ શકિત પ્રગટે?

પાઠ ૧૧ મો.

દેહધારી આત્માઓની સમજ.

જીવ અને આત્મા એ બે એકજ વસ્તુના નામ છે, ચૈતન્ય શકિત એ આત્માનું સ્વરૂપ છે. કર્મથી બંધાયેલ આત્મા વારંવાર દેહ ધારણ કરે છે આત્માના મૂળ સ્વરૂપમાં ભેદો હોતાજ નથી પણ શરીરની અપેક્ષાએ આત્માના જુદા જુદા ભેદો કહેવાય છે. તેની સમજ આંહી આપવામાં આવે છે, દેહ ધારણ કરનારા જીવોને ગતિની અપેક્ષાએ ચાર ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે. દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, નારકી.

દેવોમાં સામાન્ય મનુષ્યો કરતાં જ્ઞાન અને શકિત વધારે હોય છે. તીર્થંકર દેવ, સામાન્ય કેવલી અને અપ્રમત્ત

દશાવાળા મહાત્માઓની અપેક્ષાએ તો દેવોમાં પણ જ્ઞાન અને શક્તિ ઓછી હોય છે, દેવોનાં શરીરો સુંદર, નિરોગી, મળ પ્રસ્વેદ વિનાના અને પવિત્ર પુદ્ગલોનાં બનેલાં હોય છે. તેમનાં શરીરમાં રૂધીર, માંસ, હાડ વિગેરે હોતાં નથી, સુંદર આકૃતિ, તેજસ્વી કાંતિ અને મહાન્ પ્રતાપી ભવ્ય દેખાવ તે તેમના પવિત્ર પુન્ય કર્મોનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. તેઓ આપણી માફક આહાર ખાતા નથી, ખાવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે મનમાં સંકલ્પ કરે છે. સંકલ્પ થતાંજ ઉત્તમ પુદ્ગલો તેમના શરીરમાં દાખલ થાય છે, અમૃતના ઓડકાર આવે તેમ તેથી તેમની ક્ષુધા શાંત થાય છે, અને દેહને પોષણ મળે છે. મનુષ્યોની માફક દેવો ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તેઓ દેવ શય્યામાં (સુવા લાયક સુંદર બિછાનામાં) ઉત્પન્ન થાય છે. જન્મ થતાંજ સોળ વર્ષની યુવાન વયવાળાની માફક દિવ્ય રૂપે દેખાવ આપે છે.

દેવો વૃદ્ધ થતાં નથી. અકાળે મરણ પામતા નથી. નિરંતર યુવાવસ્થા ટકી રહે છે, છ માસ આગળથી તેમને મરણની ખબર પડે છે. તે પ્રસંગે ગળામાં રહેલી પુષ્પોની માળા કરમાય છે. કલ્પવૃક્ષો ચાલતાં દેખે છે. કાંઇક વિસ્મૃતિ થાય છે. મુખની કાન્તિ ઝાંખી પડે છે. દેવોમાં આત્મ માર્ગની જાગૃતિ જેમને હોય છે તે ત્યાં પણ પરમાત્માના માર્ગ તરફ પોતાનું પ્રયાણ

ચાલુ રાખે છે. તીર્થંકરદેવ અને બીજા જ્ઞાનીઓની પાસે તેઓ આવે છે. ધર્મ સંભાળે છે. પ્રભુ માર્ગમાં આગળ વધતા જીવોને મદદ કરે છે. મનના સંકલ્પથી કાર્ય સિદ્ધ કરવાની શકિત તેમને હોય છે, તેઓ ધારે તો અનેક જીવોને મદદ કરી શકે. દુઃખીને સુખી કરી શકે, જ્ઞાની પુરૂષોનો સમાગમ કરાવી આપી ધર્મમાં આગળ વધારી શકે, ધર્મની ઉન્નતિ કરી શકે પણ સામાની તૈયારી તેટલી હોવી જોઇએ. નિમિત્ત કારણ થઈ શકે અને તેને લઈને તેઓ પુન્ય ઉપાર્જન કરી, મનુષ્યપણે જન્મ લઇ સહેલાઇથી પોતાનો માર્ગ સુગમ કરી શકે છે. દેવોના મરણને ચ્યવન કહે છે. મરણ થતાં કપુરની માફક તેમના શરીરના પુદ્‌ગલો વિખરાઇ જાય છે. તેમાં દુર્ગંધ હોતી નથી.

મનુષ્યોની માફક દેવોમાં સ્ત્રીઓ હોય છે તેમને દેવી, દેવાંગના, અપ્સરા આદિ કહે છે. કામવાસના બન્નેમાં હોય છે છતાં, મનુષ્યાદિની માફક દેવીઓ ગર્ભ ધારણ કરતી નથી, વિશેષ પુન્યબંધ થવાથી જીવો દેવભૂમિમાં જન્મ લે છે.

દેવો ચાર વિભાગમાં વ્હેંચાયેલા છે વિમાનીકદેવ, ભુવનપતિદેવ, જયોતિષિદેવ અને વ્યંતર દેવ. વિમાનીક દેવો ઉત્તમ પંક્તિના છે, તેજસ્વી, વિશેષ શકિતવાળા અને પ્રભાવશાળી પ્રબળ પુન્ય પ્રકૃતિવાળા છે. તેઓની વસ્તી બાર દેવલોક, નવગ્રે-

વેયક પાંચ અનુતર વિમાનમાં છે. તે સ્થાન ચંદ્ર સૂર્ય કરતાં ઘણું ઉંચે છે અને એક એકથી વિશેષ આગળ છે. અનુત્તર વિમાનના દેવો ઘણાજ પવિત્ર અને શાંતિમય જીવન ગુજારનારા છે. આત્મપરાયણ રહી આનંદમાં ઝીલે છે. સદા બ્રહ્મચારી હોય છે,–એ દેવ લોકથી આગળ દેવીઓની ઉત્પત્તિ નથી. ૧

જ્યોતિષના દેવો પાંચ ભાગમાં વ્હેચાયેલા છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારા. એ પાંચે જાતિના દેવોનાં વિમાનો છે. તેમાં તેઓ રહે છે. તે વિમાનો આપણે જોઈ શકીએ છીએ. કેટલાંક વિમાનો ચાલતાં છે અને ઘણા વિમાનો સ્થીર રહે છે. પૃથ્વિ વિશાળ છે તેના ઘણાભાગોમાં અનેક સૂર્ય અને ચંદ્રો છે. આ જ્યોતિષ ચક્ર એ બીજા વિભાગના પાંચજાતિના દેવોથી ભરપુર છે. ૨

ભુવનપતિ અને વ્યંતરના દેવો આ પૃથ્વિની નીચે છે. તેઓના રહેવાના નિવાસને ભુવન કહે છે, તે ઉપરથી તે દેવો ભુવનપતિ કહેવાય છે. વ્યંતરના રહેવાનાં સ્થાનો તેનાથી પણ નીચે છે. તેઓના સ્થાનોને નગરાં કહે છે. ઉત્પત્તિનાં સ્થાનો તો નીચે છે. પણ ક્રીડા કરવાનાં સ્થાનો આ પૃથ્વિ ઉપર પણ હોય છે. તેઓ સુખી અને શક્તિવાળા તો છે, છતાં ઉપરના દેવો કરતાં ઘણી ઓછી શકિત અને સુખ પણ ઓછું હોય છે. તેઓનાં આયુષ્યો ઘણાં મોટાં હોય છે, છતાં નીચેના દેવોનાં આયુષ્યો

ઉપરના દેવો કરતાં ઓછાં હોય છે, નીચલા દેવોમાં ભૂત, પ્રેત વ્યંતર, પિશાચ રાક્ષસ, યક્ષ ઇત્યાદિનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં જ્ઞાન પણ હોય છે, અજ્ઞાન પણ હોય છે, દુઃખ પણ હોય છે. પૂર્વના પુન્યોદયથી તેઓ પાંચ ઇંદ્રિયોનાં અનુકુળ સુખ ભોગવે છે, અને પુન્ય પુરૂં થતાં પાછા મનુષ્યાદિ જાતિમાં આવે છે, આ પુન્ય પ્રકૃતિવાળા દેહધારી દેવોના જીવોની સમજ કહી.

સારાંશ પ્રશ્નો.

દેહ કોણ ધારણ કરે છે? આત્માના ભેદો શાથી પડે છે? વિમાનિક દેવો કયાં હોય છે? જ્યોતિષીના દેવો કયાં હોય છે? ભુવનપતિ દેવો કયાં હોય છે? વ્યંતર દેવો કયાં હોય છે? દેવ ભૂમિમાં જન્મ શાથી મળે છે?

પાઠ ૧૨ મો.

મનુષ્ય તિર્યંચાદિની સમજ.

મનુષ્યોની જુદા જુદા દેશોની અપેક્ષાએ અને કામ ધંધાના અંગે ઘણી જાતિઓ છે. છતાં સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુંસક એ ત્રણ વિભાગોમાં બધી મનુષ્ય જાતિનો સમાવેશ થાય છે. ચારે ગતિમાંથી મનુષ્યપણે જીવો જન્મ લઇ શકે છે. એક સ્થળે આયુષ્યપૂર્ણ કરીને જીવ બીજી ગતિમાં જન્મ લેવા જતાં સાથે આ જન્મમાંથી તેજસ્ અને કાર્મણ શરીરને લઇ જાય છે. અન્ય દર્શનકારો આ શરીરને સુક્ષ્મશરીર અને કારણશરીર કહે છે. તેજસ્ શરીર આહારાદિનું પાચન કરે છે. તેમાં ગરમી વિશેષ છે. કાર્મણ શરીરમાં કર્મના સંસ્કારો રહે છે. આ જીંદગીમાં કરેલાં કર્મનાં બીજ ભૂત સંસ્કારો બીજા જન્મમાં સાથેજ રહે છે. આ શરીરની મદદથી જીવ જ્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં નવું સ્થુળ શરીર બાંધવાનું કામ શરૂ કરે છે. સ્ત્રી પુરૂષના સંયોગથી ગર્ભસ્થાનમાં આવી પડેલા રૂધિર અને વીર્યમાં પ્રથમ જીવ આવે છે, અને તેનો આહાર સાથે લાવેલા શરીરથી લઇને શરીર બાંધવાની શરૂઆત તેનાથીજ કરે છે. શરીર પછી ઇંદ્રિયોની શકિત બાંધે છે. પછી શ્વાસોશ્વાસ લેવાની

શક્તિ બાંધે. પછી ભાષા બોલવાની શક્તિ અને છેવટે મનની શક્તિ તૈયાર થાય છે. આ છ શક્તિઓને છ પર્યાપ્તિ કહે છે. આમાંથી દશ પ્રાણ પ્રગટ થાય છે. પાંચ ઇંદ્રિયો, મનબળ, વચનબળ, કાયબળ, શ્વાશોશ્વાસ અને આયુષ્ય, આ દશ પ્રાણ કહેવાય છે. આને આધારે જીવ શરીરમાં ટકી રહે છે. અને શરીર પુન્ય પાપ રૂપ પ્રકૃતિને આધારે ટકી રહે છે. આ દશ પ્રાણને નુકશાન કરવું તે હિંસા છે, કેમકે તે ઉપર જીવને મમતા હોવાથી તેને દુઃખ થાય છે. દશા પ્રાણના વિયોગથી મરણ કહેવાય છે. આ દેહની ઉત્પત્તિ રૂધીર (રજ) અને વીર્યમાંથી છે. જીવને પોષણ અંદરથીજ મળે છે. ગર્ભમાંથી બહાર જન્મ લીધા પછી દુધ અને અનાજ પાણી આદિથી આ દેહનું પોષણ થાય છે. વૃદ્ધિ પામે છે. અને તેજ દેહનું જેને મરણ કહે છે તે થતાં આ પરમાણુઓ પાછાં વિખરાઇ જાય છે. પરમાણુઓ વિખરાઈ જવાં તે મરણ છે. પ્રાણના જુદા પડવાપણું તે મરણ છે. છતાં દેહને તથા પ્રાણને ઉત્પન્ન કરનાર, પ્રાણના રૂપમાં પરમાણુંને જોડનાર, આત્મા તેનાથી જુદો છે, તેનું મરણ થતું નથી. તે તો આ સ્થાન મૂકીને આ જન્મમાં કરેલ કર્માનુસાર બીજા સ્થાને જાય છે, ત્યાં દેહ ધારણ કરે છે, સુખ દુઃખનો ત્યાં અનુભવ કરે છે. પાછો ત્યાં અન્ય જન્મને લાયક કર્મ કરી આયુષ્ય બાંધી બીજી ગતિમાં જન્મ લે છે. આ પ્રમાણે આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપના અનુભવ વિના, પોતાને ઓળખ્યા વિના, ચારે ગતિમાં, વિવિધ જાતિઓમાં જન્મ ધારણ કરે છે.

તિર્યંચ ગતિના જીવો.

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયરો, વનસ્પતિ, બે ઇંદ્રિય, ત્રણ ઇંદ્રિય, ચાર ઇંદ્રિય અને પાંચ ઇંદ્રિયવાળાં પશુ પક્ષી એ સર્વ જાતિના જીવોને તિર્યંચ કહેવામાં આવે છે.

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પિતિ એ પાંચ સ્થાવર કહેવાય છે. અને બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય, પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો ત્રસ કહેવાય છે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ વાયુ અને વનસ્પતિમાં જીવ છે. તેઓમાં જ્ઞાન અને શકિત ઘણી ઓછી હોય છે. તેમને એક શરીર (સ્પર્શ ઇન્દ્રિય) હોય છે. વનસ્પતિ સિવાયના જીવોનાં આયુષ્યો ઓછાં હોય છે. વનસ્પતિમાં મોટાં વૃક્ષાદિનાં આયુષ્ય મોટાં હોય છે. દુઃખ વિશેષ હોય છે. જ્ઞાન શક્તિની ઓછાશના લીધે પ્રગટ વિકાશ પામેલા જીવનના અભાવે તેઓ દુઃખ ઓછું વેદે છે. પૃથ્વી, હવા, પાણી, ગરમી, અને વનસ્પતિ એ તેઓના મુખ્ય આહાર છે. વનસ્પતિના જીવો પોતાના મૂળ દ્વારા અને બાહારની હવા આદિમાંથી ખોરાક મેળવી પોતાનું શરીર વધારે છે. આ પ્રગટ દેખાતાં એકેન્દ્રિય જીવોથી પણ પ્રગટ નહિં દેખાતા પાંચે જાતના સુક્ષ્મ જીવો હોય છે. કેટલાક તો એટલા બધા સુક્ષ્મ

જીવો છે કે પાહાડને ભેદીને ચાલ્યા જાય અને બળતી અગ્નિની જવાળાના વચમાં થઇને ચાલ્યા જાય છતાં તેઓને અટકાવી શકાતા નથી તેમ તે બળતા પણ નથી. આ જીવોને નિગોદના જીવો કહે છે. નિગોદના જીવો ઘણા સુક્ષ્મ છે તેમ બીજા જીવો કરતાં ઘણા છે, આ સર્વનો સમાવેશ વનસ્પતિ વિભાગમાં થાય છે. આ નિગોદના વિભાગમાંથી જીવ ઉંચે ચડતો આગળ મનુષ્યાદિમાં આવે છે. ૧

જેને બે ઇંદ્રિયો હોય છે તે બે ઇંદ્રિય જીવ કહેવાય છે. આંહી ઇંદ્રિયોની અપેક્ષાએ જીવના ભેદો ગણુવામાં આવે છે. જીહ્વા ઇંદ્રિયનો–જીભનો વધારો આ જીવમાં એકેન્દ્રિય કરતાં હોય છે, આ જીવો પ્રાયે શંખમાં, કોડામાં, છીપોમાં, ઉત્પન્ન થાય છે. તે સિવાય જળો, અળશીયાં, પાણીના પોરા, લાકડાના કીડા, કમીયાં વિગેરે પણ બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો છે. ૨

ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોમાં પહેલાના કરતાં નાસિકા ઇંદ્રિયનો વધારો થયેલો હોય છે તે જીવો કાનખજુરા, માકડ, જુ, કીડી, ઉધેહી, મકોડા, એળ, ચાવા, ગીંગોડા, અનાજનાકીડા, છાણનાકીડા, વિષ્ટાનાકીડા, કુંથવા, ઇન્દ્રગો ઇત્યાદિ છે. ૩

ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવોમાં આંખનો વધારો થયેલો હોય છે. તે જીવો વીંછી, ભમરા, બગાઇ, ભમરી, તીડ, માંખી, ડાંસ, મચ્છર, કંસારી, કરોળીયા, ખડમાકડી આદિ કહેવાય છે. ૪.

પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવોમાં પહેલાના જીવો કરતાં કાન ઇંદ્રિયનો વધારો થયેલો હોય છે, આ જીવો ગર્ભથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને ગર્ભ વિના પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી ગર્ભજ અને સમુર્ચ્છિમ એવા બે જાતના હોય છે, તે જીવોમાં, પાણીમાં રહેનારા, જમીનપર ચાલનારા અને આકાશમાં ઉડનારા સર્વ પશુ પક્ષી અને મચ્છાદિનો સમાવેશ થાય છે. ૫

આ જીવોનું જીવન પરાધિન વિશેષ છે. અજ્ઞાનદશા બહુજ હોય છે. પાપનો ઉદય વિશેષ હોય છે. ધર્મ કરવાને માટે તેઓનું જીવન પ્રાયે અયોગ્ય છે. અન્યનું પરાધિન જીવન બનાવવાથી પોતાનું જીવન પણ આમ પરાધિનતાવાળું થાય છે.

નારકીના જીવો.

નારકીના જીવો આ પૃથ્વીની નીચે પોલા ભાગમાં રહેલા નરકાવાસામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓને ઉત્પન્ન થવાનું સ્થાન ચામડાના કુડલાં જેવું સાંકડા મોઢાનું અને પોહોળા પેટનું હોય છે. તેને કુંભી કહે છે. તેઓ નપુંસક વેદવાળા હોય છે. સ્ત્રી પુરૂષો બન્નેની સ્થિતિ એક સરખી હોય છે. ત્યાં કામ વાસનાઓનો ઉદય પ્રબળ હોય છે પણ તેટલોજ ત્યાં સાધનોનો અભાવ હોય છે. તે જીવો માંહીલા ઘણા જીવોને પાછલા જન્મનું

જ્ઞાન હોય છે પણ તેઓ તેનો ઉપયોગ પાછલા જન્મના કર્મોનો પશ્ચાતાપ કરવા સિવાય વિશેષ કરી શકતા નથી. તેમ બધા જીવો પશ્ચાતાપ કરે તેવી લાગણીવાળા પણ હોતા નથી. પૂર્વ જન્મના નિવડ પાપના ઉદયથી તેઓનો આંહી જન્મ થાય છે, પ્રબળ પાપને ભોગવવા માટેજ આ સ્થાન છે. તેમનાં આયુષ્યો ઘણાં મોટાં હોય છે. દુઃખ ભોગવવા માટેજ તેમનો અવતાર છે. દેવ ભૂમિના સુખ કરતાં તદ્દન વિપરીત સ્થીતિ નારકીના જીવોની અને સ્થાનની છે. ઇચ્છા કરતાં અને મેળવવા માટે મહેનત કરવા છતાં પણ ખાવાનું મળતું નથી. તૃષા ઓછી થતી નથી. ટાઢ એટલી બધી હોય છે કે પુર જોસવાળી શીયાળાની ઋતુમાં હીમાલયના પ્રદેશની ટાઢ કરતાં લાખો ગણી ટાઢ ત્યાં વધારે હોય છે. તેમજ ઉનાળાના પ્રખર તાપમાં ખેરના અંગારાની ભઠીમાં નારકીના જીવને સુવાડયો હોય તો શાંતિથી ઉંઘી જાય. મતલબ કે તેથી પણ વિશેષ તાપ ત્યાં છે.

આ નરકના સાત વિભાગ છે. પહેલેથી બીજો એમ ચડતા નરકાવાસામાં એકથી અધિક દુઃખ, ભુખ, ટાઢ, તાપ, અને પરમાધામી દેવોનો ત્રાસ છે. આપસ આપસમાં પણ પૂર્વજન્મના વેર વિરોધને યાદ કરી લડે છે અને માર ખાય છે. કર્મના તિવ્ર બંધથી બંધાયેલા આ જીવો આયુષ્ય પૂર્ણ કરી પાછા મનુષ્યાદિ ગતિમાં આવે છે.

આ દેહધારી જીવોના ભેદો બતાવ્યા. આ ભેદો કર્મની વિવિધતાને લઇને બને છે. આત્મા તો બધા શરીરોમાં તેનો તેજ છે.

સારાંશ પ્રશ્નો.

મનુષ્યની ઉત્પત્તિ શાથી થાય છે ? પ્રાણુ એટલે શું ? મનુષ્યના ભેદો શાથી કહેવાય છે ? બીજા જન્મમાં સાથે શું લઇ જાય છે ? કાર્મણ શરીર શાનું હોય છે ? તેજસ્ શરીર શું કામ કરે છે ? મરણ કોનું નામ ? તિર્યંચ કોને કહેવા ? જીવ કયાંથી ઉંચે ચડે છે ? સ્થાવર કોને કહે છે ? ત્રસ જીવો કયા ? નારકીના જીવો કયાં છે ? તેઓમાં કયો વેદ હોય ? નરકમાં શા માટે જીવો જાય છે ?

પાઠ ૧૩ મો.

આત્મદૃષ્ટિ.

આપણી આંખો આપણા દેહને દેખે છે છતાં આંતર્ નેત્રોથી આપણે દેહની અંદર રહેલી આત્મશકિતને

દેખીએ તો તે આત્મદષ્ટિ કહેવાય છે. ઘણા જીવોની દૃષ્ટિ અને પ્રવૃત્તિ તપાસતાં માલમ પડશે કે તેઓની દેહ ઉપર દષ્ટિ છે, તેને લઈને કોઇપણ મનુષ્ય અથવા પશુને દેખી તે એમજ કહેશે કે આ ધોળો છે, રાતો છે, જાડો છે, પાતળો છે, લાંબો છે, ટુંકો છે, અથવા કામી છે, ક્રોધી છે, લોભી છે, કપટી છે, અભિમાની છે, રાગી છે, દ્વેષી છે, સંતોષી છે, કે વિરાગી છે, વકતા છે, કે લબાડ છે. વિગેરે વિચાર કરતાં સમજાશે કે આ તેના માનવામાં કે કહેવામાં કોઇ દેહનાધર્મ છે, તો કોઇ મનના ધર્મ છે, તો કોઈ વચનના ધર્મ છે, તેનો તે આત્મામાં આરોપ કરીને કહે છે પણ ખરી રીતે તો શરીર, વચન અને મનના ધર્મોને ભેદીને રહેલા આત્માને જોનારા જીવો ઘણાજ થોડા છે.

એક રૂષ્ટ પુષ્ટ ગાયને દેખીને ચમારની દષ્ટિ તેના ચામડા ઉપર જશે કે ગાયનું ચામડું સારૂં અને મોટું છે. જો કસાઇ હશે, તો તેની દષ્ટિ ગાયના માંસ ઉપર જશે કે આ ગાયમાં માંસ ઘણું સારૂં અને ઘણું છે, જો તે ભરવાડ હશે તો તેની દૃષ્ટિ ગાયના દુધ ઉપર જશે કે ગાય દુધ ઘણું આપે તેવી છે. ખેડુત હશે તો તેની દૃષ્ટિ ગાય મજબુત હોવાથી તેની સંતતિમાં બળદ સારા થાય તેનો વિચાર કરશે. જો ગાયનો પૂજક હશે તો ગાયને પૂજ્ય માનીને પગે લાગશે અને તત્ત્વ દૃષ્ટિવાળો

તે મહાત્મા હશે તો તેની અંદર રહેલ આત્મા સામી દૃષ્ટિ કરી આત્માની લીલાવાળી પ્રવૃત્તિનો વિચાર કરશે. આ ઉપરથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે જીવની જેવી દૃષ્ટિ હશે તેવીજ સામી વસ્તુ તેને સમજાશે અને આનંદ કે ખેદ, હર્ષ કે શોક, રાગ કે દ્વેષ ઉત્પન્ન કરવામાં નિમિત્ત કારણ થશે.

આપણી સારી કે ખોટી દૃષ્ટિથી સામેની વસ્તુ બદલાઇ જતી નથી પણ આપણી દૃષ્ટિના પ્રમાણમાં સામેની વસ્તુ કર્મ બંધનના સંબંધમાં નિમિત્ત કારણ બને છે. દેહ દૃષ્ટિવાળાને અનંત શકિતવાન્ આત્મા પણ દેહરૂપે દેખાય છે અને આત્મ દૃષ્ટિવાળાને દેહ પ્રગટ દેખાય છે છતાં તેની અંદર જે ચતન્ય શકિતની સત્તાથી આત્મસત્તા સ્ફુરી રહેલી છે, વિલસી રહેલી છે તે દેખાય છે. મનુષ્યોએ દેહદૃષ્ટિ મૂકી દઇ આત્મદૃષ્ટિ વિશેષ જાગૃત કરવાની જરૂર છે. આત્મદૃષ્ટિ થતાં તેનો ઉપ- યોગ સદા આત્માકારે પરિણમે છે. નિરંતર આત્મ ઉપયોગે પરિણમવાની ટેવથી આત્મસ્વરૂપ પ્રગટે અને નિરંતર દેહદૃષ્ટિ રાખવાથી–દેહ આકારે ઉપયોગ પરિણમાવવાથી–રાગ દ્વેષ વધે છે, નવીન કર્મબંધ થાય છે અને આત્મા સદા દેહ સાથે બંધાઇ રહે છે.

આપણા દેખવામાં દેહ આવે છે છતાં તેની અંદર આત્માને કેવી રીતે દેખવો તે એક દૃષ્ટાંતથી સમજીએ. આ

એક કલ્પીત દૃષ્ટાંત છે, છતાં વસ્તુસ્થીતિ સમજાવવામાં ઉપયોગી છે.

એક જાડો આંધળા કાચનો મોટો કિલ્લો છે. તેને ઝીણાં બારીક ઘણાં જાળીવાળાં છિદ્રો છે. તે સિવાય મોટાં છિદ્રો નવથી દશ છે. આ કિલ્લો કાળા, ધોળા આદિ અનેક વર્ણોનો છે. તે કાચના કિલ્લાની અંદર લાલ વર્ણનો બીજો નાનો કિલ્લો છે. આનો રંગ ઘણા ભાગે લાલ રંગને મળતો છે. તેની અંદર કાચનો ત્રીજો કિલ્લો છે. આ કિલ્લો મૂળ ધોળો છે, છતાં તે એટલો બધો મેલો છે કે લગભગ કાળા રંગ જેવો લાગે છે.

આ ત્રીજા કિલ્લાની અંદર, વિજળી કે ચંદ્ર, સૂર્યના પ્રકાશને પણ પાછો હઠાવે તેવા પ્રકાશ વાળો એક દીવો છે, તે ત્યાં રહ્યાં છતાં ત્રણે કિલ્લાને ભેદીને પ્રકાશ રૂપે બાહાર આવે છે. કાળો કિલ્લો છે પણ આ દીપક પ્રબળ પ્રકાશવાળો હોવાથી તેને ભેદીને તેનો પ્રકાશ રાતા કિલ્લામાં આવે છે, અને રાતા કિલ્લાને ભેદીને જાડા આંધળા કાચના કિલ્લાને પણ તે પ્રકાશ ભેદી નાખે છે. તે જાડા કાચના પણ ઝીણાં છિદ્રો દ્વારા બાહારના પદાર્થો આ પ્રકાશવડે વિશેષ સ્પષ્ટ રૂપમાં દેખાય છે.

આટલું નાનું દૃષ્ટાંત, તેના ઉપનય (કહેવાના આશય) ને

વિશેષ સ્પષ્ટ કરી આપે છે. જેમકે પહેલો આંધળા કાચનો કિલ્લો તે આપણા સર્વ જીવોનું આ સ્થુલ–ઉદારિક–શરીર છે. તેમાં ઝીણાં જાળીવાળાં છિદ્રો તે શરીરમાં રોમ છે. આ સ્પર્શ ઇંદ્રિય દ્વારા નીકળતા પ્રકાશની મદદથી ટાઢ, તાપ, સુંવાળું બરસટ વિગેરેનો બોધ થાય છે.

આ બીજો કિલ્લો તે તેજસ્ શરીર. તે પ્રાયે લાલરંગનું છે. જેનાથી શરીરમાં પાચન ક્રિયા થાય છે. લોહી આદિનું ફરવું નિયમિત થાય છે. તે ઉષ્ણ ગરમ સ્વભાવનું હોવાથી લાલરંગવાળું કહેલું છે. તેની મદદથી સ્થુલ શરીરમાં વૃદ્ધિ હાની થાય છે,

ત્રીજું કાર્મણ શરીર છે, જેને કારણ શરીર પણ બીજાઓ કહે છે, તેમાં કર્મના બધા સંસ્કારો રહે છે. તે ઉજ્વળ છે, છતાં કર્મના સંસ્કારોની વિશેષતાને લઈ કાળારંગનું કલ્પ્યું છે. તેની મલીનતા કે નિર્મળતાની અધિકતાને લીધે આત્મપ્રકાશનું દબાવું કે પ્રગટ પ્રકાશવાનું થાય છે, અને તે કારણે ગરીબ કે મહાન્ પુરૂષ તરિકે આ જીવ ઓળખાય છે. આ ત્રણે કિલ્લાની અંદર જે પ્રકાશવાળો દીપક કલ્પ્યો છે તે આત્મા છે. કાર્મણ શરીર વિશેષ નિર્મળ હોય તો આત્મા પ્રગટ થાય, અને તે કારણે આત્મા મહાત્મા, અવતારિ પુરૂષ કે તીર્થંકર જ્ઞાની વિગેરેની ગણતરીમાં ગણાય.

ત્રણે શરીરોની અંદર ત્રણે શરીરોને ભેદીને જે પ્રકાશ રહેલો છે તે પ્રકાશને એકાદ વખત પણ જોવો, અનુભવવો તે આત્મદર્શન છે. તે પ્રકાશનું જ્ઞાન તે આત્મજ્ઞાન છે. તે પ્રકાશમાં સ્થીર રહેવું તે સમ્યક્ ચારિત્ર છે. તે પ્રકાશ આવરણ રહિત સદાને માટે ખુલ્લો થાય તે કેવલજ્ઞાન છે. તે પ્રકાશ પૂર્ણ પ્રગટ થયા પછી દેહથી સદાને માટે તે પ્રકાશસ્વરૂપ આત્માનું છુટા થવું તે મોક્ષ છે.

દૃષ્ટાંતનું રહસ્ય આ પ્રમાણે બતાવી હવે તે ઉપરથી આપણે ધ્યાનમાં રાખવાનું એ છે કે આ પ્રકાશ તે આત્મા અને તે આપણે પોતે. આ ત્રણ દેહથી તદ્દન અલગ છીએ. આનું નામ આત્મ દૃષ્ટિ. બાહ્ય નેત્રો દેહને દેખે છે છતાં હવે આપણા અંતર્ નેત્રો તે દેહને ભેદીને અંદર રહેલા આત્માને જુવે છે, પ્રકાશને જુવે છે અને દેહનું ભાન ભૂલાવા માંડે છે. આ રીતે લાંબા વખતના અભ્યાસથી દેહ ન દેખાતાં અંદર રહેલો આત્માજ દેખાય છે.

જેમ પોતાના સંબંધમાં આ દેહ આત્માનો વિવેક થયો અલગ દેખવાનું શરૂ કર્યું તેજ પ્રમાણે જે જે શરીરો તમારી નજર આગળ આવે તેને દેહ રૂપે ન જોતાં, તે દેહ તરફ દૃષ્ટિ ન આપતાં, તેની અંદર રહેલા આત્મપ્રકાશનેજ જોવાની ટેવ પાડવી આનું નામ આત્મદૃષ્ટિ છે. આટલું કામ જો આ

જન્મમાં કરવામાં આવે તો મોક્ષ તેનાથી જરાપણ છેટું નથી. આત્માજ પરમાત્મા બની રહે. આ આત્મદૃષ્ટિ જાગૃત કરવા માટે નિરંતર કાયમ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. સમ્યક્દર્શન સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર આજ છે.

સારાંશ પ્રશ્નો.

આત્મદષ્ટિ કોને કહેવી ? દેહદષ્ટિ કોને કહેવી ? આત્મદષ્ટિથી શું લાભ થાય ? દેહદષ્ટિથી ગેરફાયદો શું થાય ? દેહની અંદર આત્માને કેવી રીતે દેખવો ? આત્મદર્શન કોને કહેવું ? આત્મજ્ઞાન કોને કહેવું ? સમ્યક્ચારિત્ર એટલે શું ? કેવળજ્ઞાન કોને કહેવું ? મોક્ષ એટલે શું ?

પાઠ ૧૪ મો.

જડ ચૈતન્યનો વિવેક.

આત્મા જ્ઞાન ગુણ વાળો છે. દરેક વસ્તુને જાણવાની શકિત આત્મામાં છે. જ્ઞાનથીજ આસર્વ વસ્તુને આત્મા જાણે છે. આત્મામાં કોઈ પણ પ્રકારનું રૂપ નથી. પુદ્‌ગલો રાતાં, પીળાં,

કાળાં, લીલાં પીળાં વિગેરે રૂપો ધરાવે છે. આત્મામાં કોઈપણ જાતનો ગંધ નથી. પુદ્ગલોમાં સુગંધ અને દુર્ગંધ બન્ને રહેલી છે. આત્મામાં કોઈ પણ પ્રકારનો રસ નથી. પુદ્ગલોમાં ખાટા, ખારા, તીખા, કડવા, મીઠા એમ વિવિધ પ્રકારના રસો રહેલા છે. આત્મામાં કોઈ પણ પ્રકારનો સ્પર્શ નથી. પુદ્ગલોમાં હળવો, ભારે, સુંવાળો, ખરસટ, ટાઢો, ઉનો, રૂક્ષ, સ્નિગ્ધ વિગેરે સ્પર્શો રહેલા છે. આત્મામાં શબ્દ નથી. પુદ્ગલોમાં સારા ખોટા વિવિધ પ્રકારના શબ્દો રહેલા છે આત્મા અદૃશ્ય અને અરૂપિ છે, પુદ્ગલો દૃશ્ય પણ છે તેમ રૂપિ પણ છે. ટુંકામાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ જેમાં હોય છે તે પુદ્ગલો છે.

ધર્માસ્તિકાયમાં રૂપ નથી છતાં તે અજીવ પદાર્થ છે. તેમાં જીવ પુદ્ગલોને ગતિ આપવાનો ગુણ છે. આત્માનો જ્ઞાન ગુણ છે, માટે આત્મા, ધર્માસ્તિકાયથી જુદો છે. તેમાં જ્ઞાન ગુણ નથી.

અધર્માસ્તિકાયનો ગુણ જીવ પુદ્ગલોને સ્થીરતા આપવાનો છે. આત્મામાં જ્ઞાન ગુણ છે તેથી આત્મા અધર્માસ્તિકાયથી જુદો છે.

જીવ પુદ્ગલોને અવકાશ (મારગ) આપવાનો ગુણ આકાશનો છે. આત્મામાં જ્ઞાન ગુણ છે તેથી આત્મા આકાશથી જુદો છે.

કાળમાં નવાં જુનાં કરવાનો ગુણ છે. આત્મામાં જ્ઞાન ગુણ છે તેથી આત્મા કાળથી પણ જુદો છે.

પાંચ ઇંદ્રિયો, મનબળ, વચનબળ, કાયબળ, શ્વાશોશ્વાસ, ભાષા, આયુષ્ય વિગેરે દ્રવ્ય પ્રાણો છે તે પણ પુદ્‌ગલોજ છે. આત્મા જ્ઞાન, શાશ્વત આનંદ, શાશ્વત જીવન અને અનંત-શકિત વિગેરે ભાવ પ્રાણો વાળો છે માટે દ્રવ્ય પ્રાણથી આત્મા ભિન્ન છે.

પુન્ય પાપથી આત્મા જુદો છે. સુખ આપનાર શુભ કર્મનાં પુદ્‌ગલો તે પુન્ય છે અને દુઃખ આપનાર અશુભ કર્મનાં ખરાબ પુદ્‌ગલો તે પાપ છે. આત્મા ચૈતન્ય સ્વભાવ અને આનંદ રૂપ હોવાથી પુન્ય પાપથી જુદો છે.

આશ્રવ અને સંવરથી આત્મા જુદો છે. કર્મોનું આવવું તે આશ્રવ અને કર્મપુદ્‌ગલોને આવતાં અટકાવવાં તે સંવર. આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. આશ્રવ તથા સંવરને જાણનાર છે.

નિર્જરા તે આત્મા નથી આત્મ પ્રદેશથી જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મપુદ્‌ગલોનું થોડે ઘણે ભાગે ખરી પડવું-દુરથવું-તે નિર્જરા છે. આ નિર્જરા તે કર્મપુદ્‌ગલોની રૂપાંતર દશા છે. તે આત્મા નથી.

બંધ તે પણ આત્મા નથી. કર્મ અને આત્માનો મેળાપ થવો-સંયોગ થવો-તે બંધ કહેવાય છે. આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે.

સર્વ કર્મ દ્રવ્યોનું આત્માથી અલગ થવું તે દ્રવ્ય મોક્ષ છે. તે આત્માનું લક્ષણ નથી. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સહિત આત્મા તે ભાવ મોક્ષ છે તે આત્મા છે.

આઠે કર્મની પ્રકૃતિ તે આત્મા નથી. આઠે કર્મથી અલગ, જ્ઞાનાદિ અનંત શક્તિ યુક્ત ચૈતન્ય તેજ આત્મા છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં જડ અને ચૈતન્ય બન્નેનો અલગ સ્વભાવ હોવાથી બન્ને જુદા છે. જડ ચૈતન્ય થતું નથી. ચૈતન્ય જડ થતું નથી. પૂર્વે કહી આવ્યા તે પ્રમાણે બન્ને દ્રવ્યોના સ્વભાવો જુદા જુદા જાણવા અને તે પ્રમાણે અનુભવવા તે આત્માની જાગૃત દશા છે. આ આત્મજ્ઞાન તેજ મોક્ષ દેવાવાળું છે. આત્માને જાણવાની મુખ્ય–યા–પહેલી જરૂરીયાત છે. જેણે આત્માને જાણ્યો તેણે આ સર્વ વિશ્વને જાણ્યું સમજવું. જેણે આ વિશ્વને જાણ્યું તેણે ખરી રીતે આત્માને જાણ્યો છે. પોતે આત્મા છે છતાં પોતે પોતાને ન જાણે તો પછી કર્મબંધનથી આત્માને છોડાવવાની ક્રિયા કોને માટે કરવી? કોના આધારે કરવી? આત્મા જાણ્યો હોય તોજ બંધ મોક્ષ તરફ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ સંભવે. વરવિનાની જાન શા કામની? કોને ઘેર જઇ ઉભી રહે? તેમ જ્ઞાનવિનાની ક્રિયા શા કામની? કોના માટે કરવી? માટે બધી ક્રિયાઓ કરવા પહેલાં આત્માનું જ્ઞાન પ્રથમ અવશ્ય મેળવવું.

સારાંશ પ્રશ્નો.

આત્માના ગુણો ? જડના ગુણો ? ધર્માસ્તિકાયનો ગુણ ? અધર્માસ્તિકાયનો ગુણ ? આકાશનો ગુણ ? કાળનો ગુણ ? પુન્ય એટલે શું ? પાપ એટલે શું ? આશ્રવ એટલે શું ? સંવર એટલે શું ? બંધ એટલે શું ? નિર્જરા એટલે શું ? દ્રવ્યમોક્ષ એટલે શું ? ભાવમોક્ષ એટલે શું ? પ્રથમ કોને જાણવો ?

પાઠ ૧૫ મો.

પ્રેમ અને પરોપકાર.

કોઇપણ જાતના સ્વાર્થ વગર સર્વ જીવ તરફ સમાન દૃષ્ટિ રાખી તેમના ભલાને ખાતર મદદ આપવી, ભલું કરવું અને પરમાત્માના માર્ગ તરફ આગળ વધારવા તે પ્રેમનું લક્ષણ છે. જ્યાં સ્વાર્થને અંગે એક બીજાને મદદ કરાય ત્યાં પ્રેમ નથી. પ્રેમ સદા નિઃસ્પૃહ ભાવે આપવાનેજ તત્પર રહે છે. તેમાં બદલાની આશા હોતી નથી. બદલાની આશા હોય ત્યાં પ્રેમ નજ હોય. આપણે તેના ઉપર ઉપકાર કર્યો છે એટલું સામો મનુષ્ય જાણે, આપણો ઉપકાર માને, આટલી પણ ઇચ્છા હોય ત્યાં પ્રેમ દૂષિત થયેલો સમજવો. પ્રેમની લાગણીથી જો મોટામાં મોટો ઉપકાર બીજા ઉપર કર્યો હોય છતાં તે

સામો માણુસ જીંદગી પર્યન્ત તેની પાસે ન આવે અથવા કાંઈ બદલો ન આપે તો પણ પ્રેમી આત્માના મનમાં તેના માટે જરાપણ ઓછું આવવાનુંજ નહિં. તેમ તે સંબંધી વાત પણ તે બીજા આગળ બદલાની આશા માટે કે તેની કૃતઘ્નતા માટે કરવાનોજ નહિં. પ્રેમમાં નાત, જાત, સગાં, સંબંધી, દેશી, પરદેશી આદિના પ્રતિબંધો હોય જ નહિં. પ્રેમી આખા વિશ્વને પોતાના અંગત મનુષ્યોની માફક ચાહે છે. શત્રુ મિત્ર-ભાવ તેના હૃદયમાંથી નીકળી ગયેલો જ હોય છે. પ્રેમી એક પરમાત્માનીજ પ્રાર્થના કરે છે. પોતાના દુઃખો કે લાગણીઓ સંબંધી હકીકતો પરમાત્મા આગળ રજુ કરે છે. કુદરતમાંથી જે પ્રત્યુત્તર મળે છે તેનો આનાકાની વિના આદરપૂર્વક સ્વીકાર કરે છે. પ્રેમીની આગળ લાગવગ વાપરવાની જરૂરજ નથી. પોતાનું અને પારકું એવો ભેદ પ્રેમી આગળ હોયજ નહિ. હોય તો તે પ્રેમીજ નથી. પ્રેમી સદા મસ્ત રહે છે. સદા નિર્ભય હોય છે. પ્રેમીનું મૂળ પરમાત્મામાં હોય છે અને તેનો વિસ્તાર વિશ્વના સર્વ જીવો-માં તે પ્રગટાવે છે. પ્રેમી જેવું પવિત્ર પાત્ર મળવું મુશ્કેલ છે. પ્રેમી આખા વિશ્વના જીવોને પ્રેમથી ચાહે છે. સર્વનું ભલું કરવું એ તેનો મુદ્રાલેખ હોય છે. પોતે કષ્ટ સહન કરીને પણ બીજાનું ભલું કરે છે. તે કાર્ય કોઈની પણ જાણમાં આવે તેમ તેઓ ઇચ્છતા નથી. પ્રેમીઓ પરમાત્માને પીછાણનારા હોય છે. પરમાત્માની મહાન્ શક્તિઓ તેના પ્રેમ ગુણને લઇ તેમાં

પ્રગટ થયેલી હોય છે. આત્માને જાણ્યા અને અનુભવ્યા વિના પ્રેમી થઇ શકાતું નથી, પરોપકારી તો થઇ શકાય છે. જેમણે વિશ્વની સાથે પ્રેમ બાંધ્યો છે, જે પોતાના આત્મા સમાન વિશ્વને જાણે છે તેજ ખરા પ્રેમી મહાત્મા છે.

આવા પ્રેમની શકિત પોતામાં પ્રગટ ન થઇ હોય ત્યાં સુધી મનુષ્યોએ પરોપકારી જીવન ગાળવું જોઇએ. પરને ઉપકાર કરવો અને પ્રત્યક્ષ રીતે તેની પાસેથી બદલાની આશા ન રાખવી તે પરોપકારનું લક્ષણ છે. પરોપકારમાં ઉંચા પ્રકારનું પણ અંદર ખાનેથી માન હોય છે. પ્રેમની અપેક્ષાએ પરોપકારનો દરજ્જો ઉતરતો છે છતાં એકલપેટા સ્વાર્થી જીવોની અપેક્ષાએ તો પરોપકારનો દરજ્જો ઘણો ઉંચો છે. પરોપકારી મનુષ્ય પોતાના સ્વાર્થને જતો કરે છે ખરો છતાં ઉંડાણમાં તેનું સારૂં પરિણામ આવવાની સુંદર આશા તો હોય છે, પણ પરોપકારી જીવન તેને ધીમે ધીમે પ્રેમ તરફ લઇ જાય . પરોપકારીમાં પોતે કરેલા પરોપકારથી પોતાના ભાવી કલ્યાણની સુંદર આશા હોય છે પણ તે ચાલુ સ્થીતિમાં તો ઉત્તમજ ગણાય.

પોતાનું પેટ તો કાગડા અને કુતરાઓ પણ ભરે છે. પણ બીજાના દુઃખને દુર કરવામાં પોતાના જીવનનો ભોગ આપનારા થોડાજ હોય છે. મહાન્ પુરૂષો કહે છે કે તમારી શક્તિ અનુસાર બીજાને તમે મદદ કરો, તેથી તમારે જોઈતી

મદદ તમારાથી ઉચ્ચ શકિતવાળાઓ તમને પુરી પાડશે. તમે પૂર્ણ નથી તેમ ઇચ્છા કે જરૂરીયાત વિનાના પણ તમે નથી એ માટેજ બીજાની ઇચ્છાઓ કે જરૂરીયાતો પુરી પાડો, તેથી તમારી ઇચ્છાઓ કે જરૂરીયાતો પણ પુરી પાડવામાં આવશે.

મનુષ્યોએ એવો વિચાર ન કરવો કે અમારી પાસે કાંઇ સાધન કે શકિત નથી તેથી બીજાને કેવી રીતે મદદ કરીએ! તમારી પાસે જે સાધન કે જેટલી શકિત હોય તેમાંથી થોડું તેમાંથી પણ થોડું ખરી જરૂરીયાતવાળાને તમે આપો. તમે કુવા કે તળાવો નવાં ખોદાવી ન શકો કે પાણીપાવાની પરબો બંધાવી ન શકો એ વાત ખરી, પણ ખરી તૃષાવાળાને પાણીનો એક લોટો તો પાઇ શકોજ. તમે દાન-શાળાઓ બંધાવી ન શકો તો પણ અશક્ત જીવોને રોટલાનો કડકો તો આપી શકોજ. તમે ધર્મશાળાઓ બંધાવી ન શકો તો પણ એક ટાઢથી ધ્રુજતા કે તાપથી બળતા અથવા વરસાદથી ભિંજાતા મનુષ્યને સુવા, બેસવા, કે ઉભા રહેવાને તમારો ઓટલો તો આપી શકોજ. તમે દવાખાનાઓ દર્દિઓ માટે કદાચ ન ખોલી શકો પણ કાંઇ સાધન વગરના રોગથી પીડાયેલા તમારા પાડોશીને દવા તો લાવી આપી શકોજ. અથવા સુંઠ, મરી, પીંપર, કરીયાતું કે ચુરણ જેવી સામાન્ય ચીજતો આપી શકોજ. તમે સામા મનુષ્યોનાં દુઃખ દૂર ન

પણ કરી શકો છતાં મીઠા શબ્દોમાં દિલાસો તો આપી શકો જ. દુઃખમાં ડુબેલા મનુષ્યને રાહત આપવાને દિલાસો પણ અરધું દુઃખ દુર કરી શકે છે. ધર્મનાં મોટાં ભાષણો ભલે તમે ન આપી શકો છતાં પણ ગુરૂમહારાજ પાસેથી સાંભળેલી ધર્મ સંબંધી હકીકત બીજાને સંભળાવી તો શકોજ. ભુલા પડેલાને તમે સામેગામ ન પહોચાડી શકો છતાં તે ગામનો રસ્તો તો બતાવી શકોજ.

આ પ્રમાણે નાના નાના ઉપકારનાં કામો કરવાની ટેવ રાખવાથી તમારામાં છેવટે મહાન્ કાર્ય કરવાની શક્તિ પણ પ્રગટ થશે. પરોપકાર પોતે ન કરી શકે તો જે પરોપકાર કરનારા હોય તેમની સાથે આ દુઃખી જીવોનો મેળાપ કરાવી આપવો. જેનામાં આપવાની શકિત છે તેને મદદ લેવાવાળા મળતા નથી. મદદની જેને જરૂર છે તેને મદદ આપનાર મળતા નથી. તેનો મેળાપ કરાવી આપવો તે પણ પરોપકાર છે.

દરેક મનુષ્યોએ સવારમાં ઉઠીને એક એવો નિયમ લેવોજ જોઇએ કે આખા દિવસમાં હું પરોપકારનું એક પણ કાર્ય કર્યા સિવાય રહીશ નહિ. આમ કરવાથી પરોપકાર કરવાની ઘણી તકો તમારા હાથમાં આવશે. વળી દરેક ક્ષણે તમારી મનોવૃત્તિઓ પરોપકાર કરવા તરફ જાગૃત રહેશે. પરોપકારી જીવન ગુજારનાર તરફ મહાન્ પુરૂષોનો આશીર્વાદ ઉતર્યા

વિના રહેતો નથી. તેનું હૃદય નિર્મળ અને નિરભિમાની બને છે. તેને લઈ ઉચ્ચ ભૂમિકાની લાયકાત તેનામાં પ્રગટે છે. સત્તામાં છુપાઇ રહેલી આત્માની અનંત શક્તિઓ પરોપકાર કરવાથી બહાર આવે છે. છેવટે તે દુનીયાના ઉધ્ધારક એક મહાન્ પુરૂષની કોટિમાં આવે છે, તે પ્રસંગે પરોપકારને બદલે તેનામાં પ્રેમનાં શાંત ઝરણાંઓ વહેવા માંડે છે, તે પ્રેમી બને છે. છેવટે પરમાત્માની સાથે એકતા પામવા રૂપ પોતાની આત્મ શક્તિઓ પ્રગટ કરે છે. પરમશાંતિ પામે છે. આ સર્વ પરોપકારી અને પ્રેમી જીવન ગુજારવાનું પરિણામ છે.

સારાંશ પ્રશ્નો.

પ્રેમ કોને કહેવો ? પ્રેમ કોની અંદર પ્રગટે છે ? પ્રેમના અભાવે શું કરવું ? પરોપકાર કોને કહેવો ? પરોપકાર કરતાં પ્રેમ શા માટે સારો છે ? પરોપકાર કરવાથી શો લાભ થાય ? મનુષ્યોએ કેવા વિચારો ન કરવા ? સવારમાં ઉઠી શાનો નિયમ લેવો ?

પાઠ ૧૬ મો.

તીર્થ યાત્રા–સ્થાવરતીર્થ.

જેની મદદથી અથવા જે નિમિત્તથી તરીએ તે તીર્થ કહેવાય. આત્માની અનંત શકિત પ્રગટ કરવામાં મદદગાર સાધન–તે તીર્થ કહેવાય છે. તીર્થ બે પ્રકારનાં છે. સ્થાવર અને જંગમ. અથવા દ્રવ્યતીર્થ અને ભાવતીર્થ. જે સ્થીર રહે તે સ્થાવરતીર્થ. આ સ્થાવર તીર્થમાં દ્રવ્ય તીર્થનો સમાવેશ થાય છે. અથવા તેનુંજ એક રૂપાંતરે બીજું નામ છે.

મહાન્ તીર્થંકરદેવ આદિ પુરૂષોનાં જ્યાં જન્મ, દિક્ષા, જ્ઞાન અને નિર્વાણ થયેલાં હોય તે સ્થળની ભૂમિને સ્થાવર તીર્થ કહે છે. જે સ્થળે અનેક મહાપુરૂષોએ તપશ્ચર્યા કરી હોય, ધ્યાન કર્યું હોય, આત્માનું પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ કર્યું હોય તે ભૂમિનું વાતાવરણ બહુજ પવિત્ર બનેલું હોય છે. તે પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરતાં હૃદયમાં શાંતિ પ્રગટે છે. તે સ્થળની વાતો સાંભળતાં હૃદય ઉલ્લાસ પામે છે. તે મહાન્ પુરૂષોનાં જીવન ચરિત્રો યાદ કરતાં અપૂર્વ શક્તિ પ્રગટે છે. તેમના જેવી સ્થીતિ પ્રગટ કરવા મન ઉત્સુક થાય છે. જીવોમાં બીજાનું

અનુકરણ કરવાની ટેવ હોય છે તે આ નિમિત્તથી સફળ થાય છે. મન તેમના જેવા થવા માટે પુરૂષાર્થ કરે છે. આ પુરૂષાર્થથી મનમાં કોઇ અજાયબી થાય તેવો ફેરફાર થાય છે. આવા પવિત્ર સ્થળે આવીને તે મહાન્ પુરૂષોના જીવનનું સ્મરણ કરતાં મોહમાં ફસાયેલા, પરિગ્રહમાં ઘુંચાયેલા અને વિષયોમાં ડુબેલા મનુષ્યો પણ ખરા વૈરાગી બને છે. નિર્મોહિ થાય છે અને નિસ્પૃહ બનીને આત્માની મહાન્ શકિત પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. આ સર્વ આ તીર્થના નિમિત્ત કારણથી બને છે. યા બનવા સંભવ છે. તીર્થે જવા માટે આ સિવાય બીજો હેતુ શો હોઇ શકે?

ઉપાધીથી ભરપુર વ્યવહારમાં ઘુંચવાયેલા ગૃહસ્થોએ વખત મેળવીને યાત્રાર્થે જવું જોઇએ. પણ તીર્થે જવાનો હેતુ જરા પણ ભુલવો ન જોઈએ. પવિત્ર થવા, શાંતિ મેળવવા, અને આત્મજ્ઞાનમાં વધારો કરવા માટેજ તીર્થમાં જવાનું છે. મોજ શોખ માટે કે પાંચ મિત્રો એકઠા થઇ ઉજાણી કરવા જવું એ તીર્થે જવાનો ઉદ્દેશ નથી. તીર્થમાં જઇને બને તેવી પણ તપશ્ચર્યા કરવી, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, પરમાત્માના નામનો જાપ કરવો દાનદેવું, પૂજા કરવી, ધ્યાન કરવું ગુર્વાદિને મેળવીને તેમની પાસેથી પોતાનું કર્ત્તવ્ય જાણવું અને તત્ત્વ જ્ઞાન મેળવવું. જેટલા દિવસ તીર્થમાં રહો તેટલા દિવસ તે પ્રમાણે વર્ત્તવું

અને ઘેર આવ્યા પછી નિયમિત રીતે તે તત્ત્વજ્ઞાન આદિમાં આદર રાખવો.

તીર્થ ભૂમિમાં જઇને લાડુ આદિ માદક ખોરાક ન ખાવો. અનેક મનુષ્યોનો સમાગમ ત્યાં થાય તેને લઇ કોઈની સારી નઠારી વાતો સાંભળી કોઈની નિંદામાં ન ઉતરવું, ઉંઘવામાં બહુ વખત ન કાઢવો. આળશ કે પ્રમાદમાં નકામો વખત જવા ન દેવો તીર્થ ભૂમિમાં જઇને સત્પુરૂષોની સોબત કરવી. સત્ નામ આત્માનું છે અથવા સત્ માને આત્મશ્રદ્ધા છે. તેવા શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યોની સોબત કરવી. ગુર્વાદિ પાસે જ્ઞાન ધ્યાનનો વિચાર કરવો. એકાંત સ્થળે બેસી પરમાત્માના નામનો જાપ કરવો. શાંત સ્થળે બેસી પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું.

તીર્થ ભૂમિ તે પવિત્ર જમીન છે. તે કાંઇ જ્વલંત જ્ઞાન-મૂર્તિ જીવંત પ્રભુ નથી. તીર્થભૂમિ એક સારૂં નિમિત્ત છે તે તીર્થમાં જઇને લાભ મેળવવાનો છે. તે લાભ તો આપણા હૃદયમાંથી પ્રગટ થવાનો, એટલે પ્રથમ હૃદયને જાગૃત કરવું જોઇએ. તે જાગૃતિ આ તીર્થસ્થાનમાં રહીને જે મહાન્ પુરૂ-ષોએ જ્ઞાન, ધ્યાન, તપશ્ચરણ, શુદ્ધ સંયમ આદિ આરાધન કરેલું હોય તેમના ઉચ્ચ અને પવિત્ર જીવનને યાદ કરવાથી થાય છે. તે મહાન્ પુરૂષોનાં જીવનચરિત્રનું સ્મરણ કરવાથી

આપણું હૃદય ઉત્તેજીત થાય છે અને તે પ્રમાણે વર્ત્તન કરવાથી તીર્થયાત્રાનો લાભ આપણને બરોબર મળે છે.

સારાંશ પ્રશ્ન.

તીર્થ કોને કહેવું ? તીર્થના ભેદો ? તીર્થમાં જઇને શું કરવું ? તીર્થે જવાનો હેતુ શું ? તીર્થભૂમિ શું છે ? લાભ ક્યાંથી પ્રગટે છે ?

પાઠ ૧૭ મો.

તીર્થયાત્રા–જંગમતીર્થ.

જંગમતીર્થ એટલે હાલતું, ચાલતું, બોલતું તીર્થ. આ તીર્થમાં તીર્થંકરદેવથી લઈ સામાન્ય ગુરૂ–સાધુ વર્ગનો સમાવેશ થાય છે. આ તીર્થ તે હાલતું કલ્પવૃક્ષ છે. કલ્પવૃક્ષ જેમ માંગનારને ઇચ્છિત ફળ આપે છે, છતાં તેની પાસે જનારનેજ ફળ આપે છે, ત્યારે આ સાક્ષાત્ જંગમ કલ્પવૃક્ષ તુલ્ય જ્ઞાની પુરૂષોતો સામા જઇને ગામોગામ ફરીને જીવોને જાગૃત કરે છે, અને જન્મ મરણ દૂર થઇ પરમશાંતિ મળે તેટલી હદ સુધીનો લાભ આપે છે. કલ્પવૃક્ષ તો આ લોકોમાં સુખ મળે

તેવો લાભ આપે છે એટલે કલ્પવૃક્ષથી પણ આ જંગમતીર્થ અધિક છે.

મનુષ્યોને ઘણે સ્થળે આત્મલક્ષવાળા અને આત્મ જાગૃતિવાળા તથા સંયમ માર્ગમાં વિશેષ ગતિવાળા ગુરૂઓનો સમાગમ મળવો મુશ્કેલ છે, અને આવી આત્મજાગૃતિ વિનાના કહેવાતા જંગમ તીર્થરૂપ સાધુઓથી આત્મસ્વરૂપનો લાભ નજ મળે. તે જંગમતીર્થ સ્વરૂપ મહાન્ ગુરૂઓ નિસ્પૃહ હોય છે. નિર્લોભી હોય છે. પોતાનો અને પરનો ઉદ્ધાર થાય તે તેઓનું લક્ષ હોય છે. તેઓ દુનિયાદારીના ઝઘડામાં પડતા નથી, ઇંદ્રિયોને દમે છે, મનને કબજે રાખે છે, જ્ઞાન ધ્યાનમાં સદા તત્પર રહે છે,દયાના તો ભંડાર હોય છે, ક્ષમામાં સમુદ્ર સાથે સરખાવી શકાય. સરળતામાં નાનાં આનંદી બાળકોજ જોઈ લ્યો. અભિમાન તો તેનાથી દૂરજ ચાલ્યું ગયું હોય છે. ભગવાન્ મહાવીર દેવને અજાણ્યા લોકો પૂછતા કે "તમે કોણ છો?" તેઓશ્રી ઉત્તર આપતા કે " હું ભિક્ષુક છું." આવી મહાન્ શકિત હોવા છતાં અભિમાન રહિતજ મહાન્ પુરૂષો હોય છે. તેઓ સદા પરમાત્માના માર્ગમાં ચાલવાવાળા હોય છે.

આવા જંગમતીર્થની પાસે જવું જોઇએ. તીર્થ ભૂમીમાં જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે પ્રથમ આવા જ્ઞાનીઓની શોધ કરવી જોઇએ. અરે! સ્વભાવિક રીતે પણ આવા ગુરૂઓના

દર્શન અર્થે જવું જોઇએ. આ પણ જંગમતીર્થ તીર્થરૂપ હોવાથી તેમના દર્શનાર્થે જવું તે પણ યાત્રા છે. આ જંગમ તીર્થ જીવતું જાગતું હોવાથી જવાબ આપી આપણા શંસયો ટાળનાર છે. સન્માર્ગ બતાવનાર છે. કેમકે તેઓ આત્મજ્ઞાનના માર્ગે ચાલનારા છે. પરમાત્માનો માર્ગ તેમણે થોડે ઘણે અંશે જોયેલો હોય છે. જેણે માર્ગ જોયો હોય તેજ માર્ગ બતાવી શકે. દીવાથીજ દીવો થાય. તીર્થ ભૂમિમાં તેમનો મેળાપ થાય તો ત્યાં રહીએ ત્યાં સુધી તેમનો સમાગમ રાખવો જોઇએ. ત્યાં ન હોય તો જે સ્થળે આવા પુરૂષો હોય ત્યાં જવું જોઇએ. તેમની પાસે જઇને પોતાનું કલ્યાણ કેમ થાય તે સંબંધી વાર્ત્તાલાપજ કરવો. જરૂરીયાતની બાબતો પૂછયા પછી તેમનો અમૂલ્ય વખત નકામો ન લેવો. તેમના કહેવા પ્રમાણે કરવામાં આપણે આપણો વખત કામે લગાડવો અને તેમને તેમના કાર્યમાં જોડાવા દેવા. તેઓના વખતનો નકામો ભોગ લેવાથી તેઓ આગળ વધતા અટકે છે તેથી તેમને અને સમાજને આપણે નુકશાન કરીએ છીએ. તેમની પાસે વ્યવહારના ખટપટની, એક બીજાની તોડફોડની કે નિંદાકુથલીની વાતો નજ કરવી. કેવળ ધર્મને લગતી બાબતો પૂછવી, તેમાં પણ વિશેષ પ્રકારે આત્માને લગતી અથવા પોતે વર્ત્તનમાં મૂકી શકે તેવી ઉપયોગી બાબતો પૂછવી. અને પૂછી રહ્યા પછી તરતજ ત્યાંથી ઉઠી જવું જોઇએ. તેમજ તેમને કાંઇ જરૂરી-

યાત હોય તેવી સંયમને અનુકુળ બાબતોની સગવડ કરી આપવી જોઈએ. એ ગૃહસ્થોનું ઉત્તમ કર્ત્તવ્ય છે. તેમ કરવાથી બન્નેને લાભ છે. આ સગવડની મદદથી તેઓ આગળ વધે છે. આગળ વધીને દુનિયાના જીવોને આગળ વધારવા પોતાનું બળ વાપરે છે. પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ ઉપદેશ દ્વારા તેઓ પ્રસંગે કરતા રહે છે.

આ મહાત્માઓ સાક્ષાત્ તીર્થ સ્વરૂપ છે. તેમના ઉપદેશથી તરાય છે. તે પ્રભુના માર્ગમાં ચાલનારા છે. તેજ ખરો માર્ગ બતાવી શકે.

આ જંગમતીર્થમાં તીર્થંકરદેવ, ગણધર, આચાર્ય, મુનિઓ અને સાધ્વીજીનો સમાવેશ થાય છે. સ્થાવર તીર્થમાં તીર્થંકરોની જન્મભૂમિ, દિક્ષાનાં સ્થાનો, કેવળજ્ઞાન ઉત્પત્તિનાં ઠેકાણાં અને નિર્વાણ પામ્યા હોય તે સ્થળોનો મુખ્યતાએ સમાવેશ થાય છે. આ સ્થાવર તીર્થમાં તીર્થંકરોનાં નિર્વાણ સ્થાનો, અષ્ટાપદનોપાહાડ, શીખરજીનોપાહાડ, ગીરનારજીનોપાહાડ, પાવાપુરી અને ચંપાપુરી વિગેરે છે. તે શિવાય પણ તીર્થંકર દેવના ચરણરજથી પવિત્ર થયેલી ભૂમિ અને સામાન્ય મુનિઓનાં જ્ઞાન, ધ્યાન, અને નિર્વાણનાં સ્થાનો પણ તીર્થ તરિકે ગણાય છે. જેમકે સિદ્ધાચળજીનો પાહાડ, તાલધ્વજગીરી, હસ્તગીરી, આબુગીરી, તારંગાજી

વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ બન્ને સ્થાવર જંગમ તીર્થો જીવોને ઉપકારી છે. સ્થાવરતીર્થ કરતાં જંગમતીર્થ વિશેષ ઉપકારી છે. જ્યાં જેવી સગવડ ત્યાં તેનો લાભ લેવા ચુકવું નહિ.

સારાંશ પ્રશ્નો.

જંગમતીર્થ એટલે શું ? કેવા જંગમતીર્થથી લાભ થાય ? જંગમતીર્થની જરૂરીયાત શા માટે ? જંગમતીર્થ પાસે જઇ શું કરવું ? જંગમતીર્થમાં કોનો સમાવેશ થાય છે ? સ્થાવરતીર્થો ક્યાં ક્યાં ? બન્ને તીર્થોમાં આપણને વિશેષ ઉપકારી કોણ ?

પાઠ ૧૮ મો.

આદર્શ જીવન ત્યાગમાર્ગ.

આરિસાની માફક નિર્મલ લાધ વગરનું પવિત્ર જીવન તે આદર્શ જીવન કહેવાય છે. આવાં પવિત્ર જીવનો અનુકરણ કરવાને યોગ્ય હોય છે. જેમ કોઇ ઉત્તમમાં ઉત્તમ વસ્તુ સન્મુખ રાખીને કારીગરો તેના જેવી વસ્તુ તે ઉપરથી બનાવે છે તેમ મહાન્ પુરૂષોનું પવિત્રજીવન સન્મુખ રાખી તેના જેવા

પવિત્ર થવાને તેની માફક વર્તન કરે છે. આ આદર્શ જીવનનો આપણા માટે ઉપયોગ છે.

પરમાત્માના પૂર્ણ સ્વરૂપમાં પહોંચવા માટે બે માર્ગ છે. એક નજીકનો માર્ગ છે છતાં તે બહુ વિકટ છે. દુર્ગમ છે. બીજો માર્ગ સરલ છે છતાં તે ઘણો લાંબો છે. આ નજીકનો માર્ગ તે આદર્શ પુરૂષોએ સેવેલો ત્યાગ માર્ગ છે. દૂરનો માર્ગ તે ગૃહસ્થ ધર્મ છે. ત્યાગ માર્ગનો અર્થ એ થાય છે કે આત્મભાવમાં જાગૃત થઇ, બાહારના પદાર્થોમાં ફેલાયેલી આત્મશક્તિને એક સ્થાનમાં એકઠી કરવી. અર્થાત્ આત્માએ આત્મા સિવાયના સર્વ પદાર્થોનો ત્યાગ કરીને પોતે પોતામાં સમાઇને રહેવું. આ માર્ગ ઘણો નજીકનો છે. વિકટ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તે માર્ગમાં સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવો પડે છે. પોતાની માલીકી સર્વ વસ્તુ ઉપરથી કાઢી નાખવી પડે છે. લાંબા વખતના સંસ્કારથી તેમ કરવું જીવને મુશ્કેલ પડે છે.

આ ત્યાગ માર્ગમાં ચાલનાર જીવની દરેક પ્રવૃત્તિ આત્મા તરફના વલણ વાળીજ હોય છે. પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિના દરેક પ્રસંગમાં આત્મભાનનાજ ભણકારા વાગે છે. તેના જીવનના દરેક ભાગમાં આત્માનાજ યશોગાન ગવાતાં હોય છે. શરીરના ધર્મને મદદ કરનારી પ્રવૃત્તિનું જીવન પણ આત્મ

લક્ષથી રંગાયેલુંજ હોય છે. શારીરિક ઉપભોગનાં સાધનોમાં પણ આત્માભાનનીજ સુગંધ ઉછળતી હોય છે.

પરમાત્માના માર્ગનો પ્રવાસી આત્મા પોતાના દેહાદિકના પોષણ અર્થે પરના પ્રાણનો નાશ કરતો નથી, તેને કોઇ સાથે વેર વિરોધ હોતો નથી. આ વિશ્વના આત્માને તે પોતા તુલ્યજ માને છે. તે સર્વ દેહમાં સત્તાગત રહેલ પરમાત્માનેજ નિહાળે છે. તે સદા સત્ય બોલે છે. કોઇની કાંઈપણ ચીજ માલિકની રજાથીજ લે છે. કાયમ દૃઢ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે. મનના વિકારોને તાબે રાખે છે. કોઈપણ બહારની વસ્તુ તેના મોહ કે મમત્વનું સ્થાન હોતી નથી. અપરાધ કરનારને પણ તે ક્ષમા આપે છે. પોતાની પાસે આવવાનો ક્રોધને અવકાશ આપતો નથી. અન્યના કલેશોને પણ પોતાની શક્તિથી શાંત કરે છે. અહંકારને તો અવકાશ આપતોજ નથી. માન આપનાર કે અપમાન કરનાર બન્નેમાં સમદૃષ્ટિ રાખે છે. તેને મન નિંદા કરનાર અને વંદન કરનાર બન્ને સરખા છે. સોનું અને પથ્થર બન્ને તરફ સમાન દૃષ્ટિ હોય છે. નિર્દોષ સરલ સ્વભાવ સ્વભાવિકજ હોય છે. છળ પ્રપંચ સમજે તો ખરો પણ તેનો ઉપયોગ ન કરે. જે વસ્તુ જે કાળે આવી મળે પછી તે ઇષ્ટ હોય કે અનિષ્ટ હોય છતાં તેમાંજ સંતોષ માને. ભવિષ્યની ચિંતા રાખીને સંચય ન કરે. પરમાત્મા અને

પોતાના ભાગ્ય ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય, તેમાંથી જે આવી મળે તેનો આનંદથી સ્વીકાર કરે. પોતા પાસેની કીંમતિ ચીજ પણ ખરી જરૂરીયાતવાળાને આપી દેતાં આંચકો ન ખાય તેનામાં પ્રેમ હોય છે પણ રાગ નથી હોતો. સર્વ જીવોનું ભલું ઇચ્છે પણ દ્વેષ ન કરે. ઉપેક્ષા કરે પણ ક્લેશ વધારે નહિં. જુઠું આળ ન આપે પણ ગુણની પ્રશંસા કરે. ચાડી ચુગલી ન કરે પણ તે ગુણાનુરાગી હોય, સુખ દુઃખ બન્ને પ્રસંગે હર્ષ શોક ન કરે. ધર્મ કથા કરે. વિકથાનો ત્યાગ કરે પોતે કોઇ ઉપર તપી ન જાય પણ તપશ્ચર્યા તો કરે. શરીરની શુશ્રુષા ન કરે છતાં મનાદિકને પવિત્ર રાખે. સર્વ જીવને પ્રેમથી ચાહે. યથા યોગ્ય વિનય કરે. હાલતાં, ચાલતાં, બેસતાં, ઉઠતાં. સુતાં, ઉભો રહેતાં કોઇ પણ જીવને પોતા તરફથી દુઃખ ન થાય તેની સંભાળ રાખે. કોઇને અપ્રીતિ કે દુઃખ થાય તેવી ભાષા ન બોલે. અભિમાનથી કોઇનો તિરસ્કાર ન કરે. શરીરના પોષણ માટે નિર્દોષ આહાર લે છતાં શરીર ઉપર મમત્વ ન રાખે. દેહ ઇંદ્રિય આદિને દમે ખરો પણ તેની ઉપર દ્વેષ ન હોય. મનમાં અશુભ વિકલ્પો ઉઠવા ન દે છતાં સારા સારા વિચારો આત્મ જાગૃતિ પૂર્વક કરે. જરૂર પડતાં મૌનપણે રહે. અને મનના સંકલ્પોને આત્મ ઉપયોગથી શાંત કરે. નિર્વિચાર સ્થીતિમાં મનને લાવી આત્મ ઉપયોગમાં સ્થીરતા કરે. ધ્યાન પણ કરે અને મનને સ્થીર

પણ રાખે. આહાર થોડો લે અને વિશેષ જાગૃતિ રાખે. થોડું ઉંઘે અને ઘણું જાગે. મનુષ્યોનો પરિચય કરે તો પણ તે તેના ભલા માટેજ. ઉપદેશ આપે તો પણ સામાના કલ્યાણ અર્થેજ. એકાંતવાસ સેવે તે પણ આત્માના લાભનીજ ખાતર. ક્ષણે ક્ષણે સંસારનું વિસ્મણ અને આત્મ ઉપયોગની જાગ્રતિ રાખે. સર્વને પ્રેમથી મળે પણ ગર્વથી અતડો ન રહે. અશુદ્ધ તથા અશુભને તોડવા પ્રવૃત્તિ કરે અને શુદ્ધને મેળવવા નિવૃત્તિ પણ કરે. અન્યને આત્મ જાગૃતિ આપવા પુરૂષાર્થ કરે અને પોતાની આત્મસ્થિતી ટકાવી રાખવા નિવૃત્તિ પણ કરે. શુભાશુભ મળ કાઢવા પ્રવૃત્તિ કરે પણ પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવા નિવૃત્તિ કરે.

પ્રભુ માર્ગના પથિક સાધુ સાધ્વીઓનું જીવન આ પ્રમાણેનું આદર્શમય હોય છે. પરમાત્માની સાથે એકતા કરવાનો આ માર્ગ ઘણો નજીકનો છે. તેમ બિકટ પણ તેટલોજ છે. કેમકે દુનિયામાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર અને તેમાંજ ટકાવી રાખનાર જીવન તે હું પણાનું અભિમાન છે. તેનો આ માર્ગમાં નાશ કરવો પડે છે અને તેને માટે આ જીવન પરમાત્માને અથવા જ્ઞાની ગુરૂને સ્વાધિન કરવું પડે છે. તેની પરાધિનતા સ્વીકારવી પડે છે. આ હું પણાનું અભિમાન મુકવું અને ગુરૂ દેવાદિની પરાધિનતા સ્વીકારવી આ જીવને

બહુજ કઠણ પડે છે. વાસનાથી ભરેલું જીવન તેમ કરવા ઇચ્છતું નથી, છતાં પરમશાંતિ ઇચ્છનાર જીવોને તો ગમે તેમ કરીને પણ આ આદર્શમય જીવનનો સ્વીકાર કરવા સિવાય છુટકોજ નથી. તેને માટે બીજો ઉપાયજ નથી.

સારાંશ પ્રશ્નો.

આદર્શ જીવન કોને કહેવું ? આદર્શ જીવનનો ઉપયોગ શો ? પરમાત્મ સ્વરૂપ મેળવવા નજીકનો માર્ગ કયો ? ત્યાગ માર્ગ એટલે શું ? ત્યાગ માર્ગ કઠણ શા કારણથી લાગે છે ? પ્રવૃત્તિ શા માટે કરવી ? નિવૃત્તિ શા માટે કરવી ? પરમાત્માને અથવા ગુરૂને શા માટે જીવન અર્પણ કરવું ?

પાઠ ૧૯ મો.

ગૃહસ્થોનું કર્તવ્ય.

આ માર્ગ આદર્શમય જીવનવાળા ત્યાગ માર્ગ કરતાં સહેલો તો ખરો પણ ધારેલા સ્થાન પર લાંબા વખતે પહોચાય તેવો લાંબો છે. બાળજીવો આ માર્ગે ધીમે ધીમે ચાલે છે. બાળજીવો એટલે નાના બાળકો એ અર્થ અહીં ન કરવો પણ થોડા જ્ઞાન

વાળા, થોડી શક્તિવાળા, આ માર્ગમાં થોડો પુરૂષાર્થ કરનારા, અને કર્મના વધારે બોજાવાળા સમજવા.

વિશેષ ડહાપણ ભરેલું દુનિયાનું જ્ઞાન તો હોય છતાં આત્મા સંબંધી જ્ઞાન વિશેષ ન હોય, શરીરની શક્તિ વિશેષ હોય છતાં પરમાત્માના માર્ગમાં તેનો વિશેષ ઉપયોગ ન કરતા હોય અને વિવિધ પ્રકારની આશા ઇચ્છા તૃષ્ણાનો બોજો વિશેષ હોય, આ બાળજીવો ગણાય છે. આ જીવોને આત્મા ઉપર પ્રીતિ થોડી તો હોય છે. પરમાત્માના માર્ગમાં ચાલવાનો થોડો પ્રયત્ન કરતા હોય છે, તે અપેક્ષાએ તેમને બાળપંડિત કહેલા છે. આ જીવોના ધાર્મિક જીવનને દેશસંયમ પણ કહે છે. કારણ કે તેઓ સાંસારીક આશ્રવવાળું જીવન ગુજારવા સાથે પ્રભુના માર્ગમાં ચાલવાની ઇચ્છાવાળા અને પ્રવૃત્તિ કરનારા છે. આ દેશવિરતિ ગૃહસ્થોનું કર્ત્તવ્ય એ છે કે તેમણે રાત્રીનો છેલ્લો પહોર અથવા છેવટે બે ઘડી રાત્રી બાકી હોય ત્યારે જાગૃત થવું. નિદ્રા દૂર થાય કે તરતજ પંચપરમેષ્ટિ મંત્ર (નમસ્કાર મંત્ર) નું સ્મરણ કરવું. બીજા કોઈપણ વિચારો પ્રથમ મનમાં પેસી ન જાય તેની સાવચેતી રાખવી. ડાબા કે જમણા જે નસકોરામાંથી પવન ચાલતો હોય તે તરફનો પગ પથારીમાંથી નીચે ઉતરતાં પ્રથમ નીચો મૂકવો. જો બન્ને નસકોરાઓમાં સ્વર સાથે

આવતો હોય તો પથારીમાંજ બેસીને પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું. પણ બીજા કોઇ કામમાં જોડાવું નહિં. નહિંતર તે કાર્યમાં અવશ્ય નુકશાન થયા વિના રહેવાનુંજ નહિં. શ્વાસ અંદર લેવાતો હોય ત્યારેજ તે પગ પ્રથમ મુકીને નીચે ઉતરવું અથવા કેઇ પણ કાર્યપ્રસંગમાં પણ તેમજ કરવું. આ ક્રિયા તે દિવસના માટે અને કોઇપણ કાર્યની સિદ્ધિ કરવામાં ઉપયોગી અને સુખદાઈ છે.

પછી સુવાનાં વસ્ત્રો બદલી શરીર અશુદ્ધ હોય તો શુદ્ધ કરીને પવિત્ર સ્થળમાં બેસી નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરવું. પોતાના ઘરની અંદર એક ઓરડી જેવું પવિત્ર સ્થાન અલગ રાખવું અને દરેક ધર્મ કાર્ય તે સ્થળે બેસીને કરવાં. સામાયિક એટલે બે ઘડી પર્યંત સમભાવમાં બેસવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને ધ્યાન કરવું. ધ્યાન ન બને તો પરમાત્માના નામનો જાપ કરવો. પછી લીધેલાં વ્રતોમાં કાંઇપણ દોષ લાગ્યો હોય તેની શુદ્ધિને અર્થે, રાત્રીમાં લાગેલા દોષોના નિવારણ અર્થે પ્રતિક્રમણ કરવું. પછી ઉત્તમ જીંદગી ગુજારી ગયેલા પોતાના પૂર્વજોને યાદ કરવા. તેમના ઉત્તમ જીવન સાથે પોતાના ચાલુ જીવનનો મુકાબલો કરીને પોતાની ખામીઓ દુર કરવી. તેમના ઉત્તમ જીવનને યાદ કરી પોતાના ચાલુ જીવનને વિશેષ ઉત્સાહિત કરવું. સારા વિચારો કરવા. હું કોણ છું ? મારૂં કર્ત્તવ્ય શું છે ? મેં શું કર્યું ?

હવે મારે શું કરવું? ઇત્યાદિ પ્રશ્ન પોતે પોતાને પૂછવા. પોતાની નબળાઈ દુર કરી કોઇ પણ દુર્ગુણને કાઢવા અથવા સદ્‌ગુણને વધારવા માટે દઢ નિશ્ચય સાથે પ્રતિજ્ઞા કરવી કે, હું આજે જરૂર આ પ્રમાણે વર્ત્તન કરીશ. ત્યાર પછી દેવનાં દર્શન કરવાં. ગુરૂશ્રી ત્યાં હોય તો તેમની પાસે દર્શન કરવા જવું અને ધર્મનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળીને વિશેષ આત્મ જાગૃતિ મેળવવી. ગુરૂનો વિનય કરવો. પોતાના ધાર્મિક કાર્યમાં કાંઈ પૂછવાનું હોય તો પૂછવું. એક ધર્મ પાળનાર પોતાના સ્વધર્મિ બંધુઓમાંથી કોઈપણ સીદાતો દુઃખી થતો હોય તો શક્તિ અનુસાર તેને મદદ કરવી. બીજા આગળ પણ જરૂર પડતાં મદદ કરાવવી. જો ધર્મમાં મુંઝાતો હોય તો તેની શંકાઓનું સમાધાન કરી યા બીજા આગળ કરાવીને ધર્મમાં ઉત્સાહીત કરવા. ગુરૂ વર્ગને તેમના સંયમ માર્ગમાં પ્રતિકુળતા હોય તો અનુકુળતા કરી આપવી. તેમને અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર, મુકામ આદિની સગવડતા કરી દેવી.

ધર્મ માર્ગમાં પ્રમાદી ગૃહસ્થને ગુરૂ વિશેષ જાગૃત કરે અને ગૃહસ્થ તેમને ધર્મમાર્ગમાં સગવડતા કરી આપે. આમ અન્યોન્ય મદદગાર થાય અને પરમાત્માના માર્ગમાં આગળ વધે.

ગૃહસ્થોએ નીતિને માર્ગે ધન પેદા કરવું. જે વ્યાપારા-

દિમાં જીવોની હિંસા અને વિશેષ આરંભ ન થતો હોય તેવા માર્ગે આજીવિકા માટે ધન પેદા કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી.

પોતાના આશ્રય તળે રહેલા વૃદ્ધ માતા, પિતા, બ્હેન, ભાઇ, સ્રી, પુત્રી આદિ સર્વને નીતિના અને ધર્મના માર્ગમાં જોડવાં.

ધર્મને બાધ ન આવે તેવો સાત્વિક આહાર કરવો. પોતાનો ત્યાં કોઈ સાધુ, સંત કે યાચક આવ્યા હોય તો તેમને થોડામાંથી પણ થોડું આપવું. કોઇનો તિરસ્કાર ન કરવો. કે છતી શક્તિએ નિરાશ કરી પાછો ન વાળવો.

ગૃહસ્થે પોતાના ઘરની અંદર નાનું સરખું દેવ મંદિર રાખવું જોઇએ. જેથી ઘરના બાળ, ગ્લાન, વૃદ્ધ, અશકત મનુષ્યો ધર્મ માર્ગમાં જોડાયેલાં રહે. ઘરમાં પ્રભુ ભકિતની જાગૃતિ રહે અને તેમનું કલ્યાણ થાય.

ઘરની નજીકમાં ઉપાશ્રય જેવું સ્થાન બંધાવી રાખે. જેમાં પોતાના ઘરના મનુષ્યોને ધર્મ ક્રિયા કરવાની સુગમતા થાય. તેમજ સાધ્વીજી પ્રમુખ ત્યાં રહે તો તેને લીધે ધર્મમાં આળસુ અને અનાદરવાળા પરિવારને પણ ધર્મ સાંભળવાથી કે ધર્મ ક્રિયા જોવાથી ધર્મના માર્ગમાં જોડાવાનું અનુકુળ થાય.

ગૃહસ્થ પોતાની શક્તિ હોય તો ભગવાનનું મંદીર બંધાવે, ધર્મશાળા બનાવે, ઉપાશ્રય કરાવે. ગરીબ, નિરાધાર, આંધળાં, લુલાં આદિને આશ્રય આપે, તેનાં દુખો દુર થાય તેવી સગવડ કરી આપે. શ્રાવક-શ્રાવિકાઓને ઉપયોગી મદદ કરે. સાધુ-સાધ્વીઓની સાર સંભાળ રાખે. માંદાઓની માવજત કરે. જ્ઞાનનાં ઉપયોગી પુસ્તકોનો સંગ્રહ રાખે. બીજાઓને વાંચવામાં ઉપયોગી થાય તેવી ગોઠવણ કરે. પોતાના પુત્ર પુત્રીઓને સારી કેળવણી આપે. કેળવણી લેવામાં અશક્ત બાળક બાળીકાને મદદ આપે. નાત જાતના તફાવત વિના સાધારણ રીતે ઉપયોગી ખાતાંઓ જેવાં કે ધર્મશાળા, દવાશાળા, વિદ્યાશાળા અને મનુષ્ય તથા પશુ પક્ષીઓના સંકટનિવારણ ખાતાંમાં સખાવત કરે. સખાવતની શરૂઆત પ્રથમ ઘરના આંગણાંથી કરવી. પ્રથમ પોતાના અનુયાયી આશ્રિત મનુષ્યો, પછી સંબંધીઓ, ધર્મબંધુઓ, જ્ઞાતિના મનુષ્યો, ગામના લોકો અને દેશવાસી બંધુઓ તથા બ્હેનોને અનુક્રમે દરેક જાતની મદદ આપવી.

ગૃહસ્થે ત્રણ સંધ્યા, દેવ પૂજન, ગુરૂવંદન અને બે વખત પ્રતિક્રમણ કરવું. રાત્રીએ ભોજન ન કરવું. માદક અને વિકારને પોષણ આપે તેવો ખોરાક ન લેવો. સાધુ સંતની સેવા કરવી. તેઓની સોબતમાં વિશેષ આવવું. બારવ્રતો ઉચરવાં, અંતસમયની આરાધના કરવી. પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં

આ ક્ષણ ભંગુર દેહનો ત્યાગ કરવો. સત્ય સમજાયું હોય, ઉત્સાહ વિશેષ જાગૃત થયેલો હોય અને શકિત તથા આયુષ્ય બાકી હોય તો સંસાર માર્ગનો વૈરાગ્ય બળથી ત્યાગ કરી સાધુજીવન સ્વીકાર કરવું.

સારાંશ પ્રશ્નો.

બાળજીવો કોને કહેવા? દેશ સંયમ કોને કહેવો? ગૃહસ્થોનું કર્ત્તવ્ય શું? પથારીમાં નીચે ઉતરતાં શું કરવું? પ્રતિક્રમણ શા માટે કરવું? પૂર્વજોને શા માટે યાદ કરવા? ધન કેવી રીતે પેદા કરવું? ઘરમાં દેવમંદિર શા માટે રાખવું? ઘરની નજીક ઉપાશ્રય શામાટે રાખવો? સખાવત કેવા ક્રમે કરવી? છેવટની સ્થીતિમાં શું કરવું?

પાઠ ૨૦ મો.

ગૃહસ્થધર્મ બાર વ્રત.

ઇચ્છાઓના–પાપના–નિરોધ કરવારૂપ વ્રતો ગૃહસ્થોએ લેવાંજ જોઇએ. પાપને આવવાના માર્ગો પ્રથમ રોકવાની બહુ જરૂર છે. જો સર્વથા પાપના માર્ગો ન રોકી શકાય તો થોડા

ભાગે પણ તેનો ત્યાગ કરવો. જો બાર વ્રતો ન લઇ શકાય તો ઇચ્છાનુસાર એક, બે, ચાર, કે દશ પણ વ્રતો લેવાં. જો યાવત્ જીવ પ્રર્યંત ન લઇ શકાય તો થોડા વર્ષ, થોડા મહીના કે થોડા દિવસોથી સુધી પણ વ્રતો લેવાં, આનું નામ દેશવિરતિ કહેવાય.

શ્રાવકના બાર વ્રતો આ પ્રમાણે છે. તેનેજ ગ્રહસ્થ ધર્મ કહેવામાં આવે છે. પ્રથમ અહિંસાવ્રત. સ્થુલનો અર્થ એ છે કે મોટી મોટી હિંસાનો ત્યાગ કરવો. જીવના ભેદોની સમજ આગળના પાઠમાં આવી ગઈ છે તેથી આંહી ટુંકામાંજ તે કહેવામાં આવે છે. ત્રસ અને સ્થાવર બે પ્રકારના જીવો છે. હાલે ચાલે તે ત્રસ જીવ. અને સ્થીર રહે તે સ્થાવર જીવ. બે ઇંદ્રિય, ત્રણ ઇંદ્રિય, ચાર ઇંદ્રિય અને પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવો ત્રસ કહેવાય છે. અને પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ આ સ્થાવર જીવ હોવાથી તેનો સ્થાવરમાં સમાવેશ થાય છે.

આ ત્રસ જીવોને જાણી લઇને નિરપરાધીજીવોને મારવાની બુદ્ધિથી સંકલ્પે કરીને ન મારવા તે ગૃહસ્થનું પેલું વ્રત છે. ઘર આદિ આરંભમાં તેની છુટ રહે છે. બાકીના સ્થાવર જીવોનો નિયમ ગૃહસ્થથી સર્વથા ન બની શકે છતાં તેના તરફ નિર્દ્વંસ પરિણામ ન જ હોય. ૧

બીજા વ્રતમાં જુઠું ન બોલવું, જમીનના સંબંધમાં, પશુ પક્ષીઓના સંબંધમાં, તથા મનુષ્યોના સંબંધમાં જુઠું ન

બોલવું. ખોટી સાક્ષી ન ભરવી અને કોઈની પણ થાપણ ઓળવવી નહિં. આ પાંચ મોટાં અસત્યનો ત્યાગ કરવો તે મૃષાવાદ વિરમણ નામનું બીજું વ્રત છે. ૨

ત્રીજા વ્રતમાં ચોરી ન કરવી. લોકમાં અપવાદ થાય અને રાજા દંડે તે ગ્રહસ્થ ધર્મ માટે ચોરી કહેવાય છે. વાટ લુંટવી, ખાતર પાડવું, તાળું તોડવું, ગાંઠ કાપવી એ સર્વનો સમાવેશ આ વ્રતમાં થાય છે. તે અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત કહેવાય છે. ૩

ચોથા વ્રતમાં પુરૂષોએ પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો અને સ્ત્રીઓએ પરપુરૂષનો ત્યાગ કરવો. આ મૈથુન વિરમણ વ્રત કહેવાય છે. ૪

પાંચમા વ્રતમાં પોતાની ધન, જમીન, સોનું, રૂપું, ધાન્ય, પશુ, દાસ દાસી અને ઘર ઉપયોગી તમામ વસ્તુઓનો શક્તિ અને ઇચ્છાનુસાર નિયમ રાખવો. આ વ્રતનો ઉદ્દેશ અસંતોષ અને ઇચ્છાઓને કાબુમાં રાખવાનો છે. આ વ્રતને પરિગ્રહ વિરમણ વ્રત કહે છે. ૫

આ પાંચ વ્રતોને અણુવ્રતો કહે છે. હવે પછીના ત્રણ વ્રતોને ગુણ વ્રતો કહે છે, કેમકે તે આ પાંચ વ્રતોને ગુણ કરનારા પોષણ આપનારાં છે. છેલ્લાં ચાર વ્રતોને શીક્ષા વ્રત કહે છે. તે વારંવાર નિત્ય આદરવા જેવાં છે.

છઠા વ્રતમાં દશે દિશાઓમાં વેપાર રોજગાર નિમિત્તે જવા આવવાનો નિયમ કરવામાં આવે છે. ચાર દિશા, ચાર વિદિશા અને ઉંચે નીચે એ દશ દિશાઓ છે. આ વ્રતનો ઉદ્દેશ ધર્મનો નાશ થાય, પોષણ ન મળે અને લોભમાં વધારો થાય તે ત્રણ બાબતો અટકાવવાનો છે. આ વ્રતને દિગ્‌વિરમણ વ્રત કહે છે.

સાતમા વ્રતમાં ખાવાપીવાના પદાર્થોનો અને તે પદાર્થો મેળવવાના સાધનરૂપ વ્યાપારાદિનો વિવેક કરવાનો છે. માંસ, મદિરા, કંદમુળ. બહુબીજવાળાં ફલાદિ અને જેના રસ, ફરસ, ગંધમાં વિકાર થયો હોય તેવા ચળીત રસવાળા–કોહા-યેલાં–ફુલ, ફળ, ભોજનઆદિનો ત્યાગ કરવો. વ્યાપારમાં કોલસા પાડવાનો, ખાણો ખોદવાનો, જમીન ફોડવાનો, યંત્રાદિ ચલાવવાનો, વન કાપવાનો, હિંસકશસ્ત્રો બનાવવાનો, અને ઝેર પ્રમુખ વેચવાનો વ્યાપાર ન કરવો. નિર્વ્વંશ પરિણામ ઉત્પન્ન કરે તેવી ફોજદારની, જેલરની, કોટવાળની અને દાણી પ્રમુખની નોકરી ન કરવી. તેમજ વકીલાતનો ધંધો પણ ઉપરની નોકરી કરતાં પાપમાં ઓછો ઉતરે તેવો અત્યારે નથી. આ સાતમા વ્રતને ભોગોપભોગ વ્રત કહેવામાં આવે છે. ૭

આઠમા વ્રતમાં અનર્થ દંડથી પાછા હઠવાની વાત છે. માતાપિતાદિ કુટુંબને અર્થે દંડાઇએ તે અર્થદંડ, તે સિવાય વિનાપ્રયોજને પાપ બંધાય તે અનર્થદંડ કહેવાય તે.

આ વ્રતના ચાર વિભાગ છે. રૌદ્રધ્યાન ઉત્પન્ન થાય તેવા મારફાડ, અને સંહાર કરવાના વિચારો ન કરવા. ૧. જ્યાં દાક્ષીણ્યતા ન પહોંચે, ફરજ ન હોય ત્યાં જે આજીવિકાદિ નિમિત્તે પાપ થાય તેવો પાપનો ઉપદેશ ન આપવો. ૨. જેનાથી જીવોની હિંસા થાય તેવાં શસ્ત્ર, હળ, હથીયાર, અગ્નિ અને વિષ આદિ ઝેરી પદાર્થો માગ્યાં ન આપવાં. ૩. પ્રમાદને પોષણ આપનાર સ્ત્રીની, દેશની, રાજ્યની અને ભોજન સંબંધી વિકથાઓ ન કરવી, યુદ્ધ કરનારને ઉત્સાહ ન આપવો, આપસઆપસમાં પશુઓને લડાવવાં નહિં. જુગાર ન રમવો, કામવાસનાને પોષણ વિશેષ મળે તેવાં કામશાસ્ત્રાદિ ન વાંચવાં. ઘી, દુધ, દહીં, તેલ, ગોળ આદિનાં રસ ભરેલાં વાસણો ઉઘાડાં ન રાખવાં કે જેમાં પડીને જંતુઓ મરણ પામે.

આ અનર્થ દંડ વિરમણ વ્રત છે. હિંસાનું પોષણ, વિષયને ઉત્તેજન, વેર વિરોધનો વધારો, પ્રમાદને પોષણ અને વખતનો દુરૂપયોગ ઈત્યાદિ દુર્ગુણો અટકાવવા તે આ વ્રતનો ઉદ્દેશ છે. ૮

નવમા વ્રતમાં ઓછામાં ઓછા બે ઘડી—અડતાલીશ મીનિટ પર્યંત ધર્મ ધ્યાનમાં બેસવાનો નિત્ય નિયમ રાખવો. તેટલા વખતમાં પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું, જાપ કરવો, સારા વિચારો કરવા, વિગેરે આત્માસંબંધી વિચારણાઓ કરવામાં વખત પસાર કરવો. આ વ્રતને સામાયિક વ્રત કહે છે. આત્મ જાગૃતિ રાખવી તે આ વ્રતનો ઉદ્દેશ છે. ૯

દશમા વ્રતમાં ચૌદ નિયમ ધારવા. પૂર્વના વ્રતનો સંક્ષેપ કરવો. જે વ્રતો ઘણી છુટછાટ સાથે કાયમ કે લાંબા વખત માટે લીધેલાં છે તે વ્રતોનો તેજ દિવસ માટે છુટછાટ વિના ઘણુજ ટુંકા વિભાગમાં પાળવાં તે દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય. ૧૦

અગીયારમા વ્રતમાં આત્મ જાગૃતિ વિશેષ વધે તે માટે ચાર પહોર કે આઠ પહોર પર્યન્ત ધર્મ ધ્યાનમાં દઢ રહેવાનો નિયમ લેવાનો છે, તે આત્મ ભાવમાં વિશેષ વધવા માટે તેટલા વખતને માટે આહાર ત્યાગ રૂપ ઉપવાસ કરવો. બ્રહ્મચર્ય પાળવું, ઘરના વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો અને શરીર ઉપરનો મમત્ત્વ દુર કરવો. તેની શુશ્રુષા—શોભા—ન કરવી. આ વ્રતને પૌષધ વ્રત કહે છે. ૧૧

બારમા વ્રતમાં પોતાની ન્યાય ઉપાર્જીત કમાણીમાંથી સાધુ જીવન ગાળનાર સાધુ સંતોને દાન આપવાનો નિયમ કરવો. ત્યાગ માર્ગમાં વિચરનાર જ્ઞાની પુરૂષોનું પોષણ થાય અને તેમની સેવા ભક્તિ દ્વારા પોતાનો ઉદ્ધાર થાય તેના સાધનરૂપ આ અતીથીસંવિભાગ વ્રત છે.

પરમાત્માના માર્ગમાં ઘણી ઝડપથી આગળ વધનાર ત્યાગ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને જેઓ અશક્ત છે તેવા ગૃહસ્થોને માટે આ બાર વ્રત રૂપ માર્ગ ઘણો સુખે પ્રવૃત્તિકરી શકાય તેવો છે.

સારાંશ પ્રશ્નો.

દેશવિરતિ કોને કહેવી ? અહિંસા વ્રત કોને કહેવું ? ત્રસ અને સ્થાવર કોને કહેવા ? સત્ય વ્રતમાં કોનો ત્યાગ કર-

વો ? અદત્તાદાન વિરમણ એટલે શું ? પાંચમા વ્રતમાં શું કરવાનું ? અણુવ્રતો કેટલાં છે ? ગુણવ્રતો એટલે શું ? છઠા વ્રતનો ઉદ્દેશ શું છે ? સાતમા વ્રતમાં કોનો વિવેક કરવાનો ? અનર્થદંડ એટલે શું ? આઠમા વ્રતમાં ચાર ભાગો કયા ? સામાયિકમાં વખત કેવી રીતે પસાર કરવો ? સામાયિકનો ઉદ્દેશ શું છે ? દશમા વ્રતમાં શું હકીકત આવે છે ? પૌષધ શા માટે કરવો ? દાન કોને દેવું ? દાન કેવું દેવું ? આ બાર વ્રતો કોને ઉપયોગી છે ?

પાઠ ૨૧ મો.

પરમાત્માનું સ્મરણ.

હૃદયને પવિત્ર કરવા માટે પરમાત્માના પવિત્ર નામનું વારંવાર સ્મરણ કરવું બહુ જરૂરનું છે. રાત્રી અને દિવસના ભાગમાં જેટલો વખત મળે તેટલો વખત જાપ કરવામાં લેવો જોઇએ. વિશેષમાં રાત્રીનો પાછલો ભાગ જાપ કરવા માટે ઘણો સારો છે. જાપ કરવાથી આપણે આપણા ઈષ્ટદેવનું આપણા તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. તેઓની કૃપાના પાત્ર થઇએ છીએ. આપણને તેઓની મદદની ઘણી જરૂર છે. આપણા આગળ વધવાના માર્ગમાં આવતાં વિઘ્નો તેઓ દૂર કરે છે. આપણને ઉત્તમ માર્ગ બતાવે છે. આડે માર્ગે આપણે નીકળી જતા હોઇએ તો

તેઓ આપણને સિધ્ધે માર્ગે દોરે છે. કોઇપણ પ્રકારની હલકી વાસના કે લાગણીમાં દોરાઇ જતા હોઇએતો તેઓ આપણને અટકાવે છે. બુદ્ધિ નિર્મળ કરે છે.

વારંવાર જાપ કરવાથી હલકા વિચારો આપણી આગળ આવતા નથી. આપણું મન બીજા કામોમાં ભટકતું અટકી જાય છે, જાપ કરવાથી પવિત્ર પરમાણુઓ આપણી તરફ ખેંચાઇ આવે છે. આપણી આજુ બાજુનું વાતાવરણ પવિત્ર બનેછે. આપણું પુન્ય વધે છે. પાપ ઘટે છે. શરીરના પરમાણુઓ પણ પવિત્ર બને છે. આપણા સંકલ્પો સિદ્ધ થાય છે. પ્રતિકુળતાઓ દુર થાય છે. અનુકુળતાઓ આવી મળે છે. આગળ વધવાના અધિકારી થઇએ છીએ. લોકોને પ્રિય થઇએ છીએ. વ્યવહારની મુંઝવણ ઓછી થાય છે. લાંબા વખતે વચન સિધ્ધ થાય છે. આપણે જે બોલીએ તે પ્રમાણે થાય છે. આ સર્વ પરમાત્માના નામનું સ્મરણ વારંવાર કરવાથી થાય છે.

પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં બીજા વિચારોમાં મનને જવા દેવું ન જોઈએ. જાપ સિવાય બીજે કોઇ સ્થળે મન ન જાય ત્યારેજ તેનું ફળ મળે છે. નહિંતર આપણી જાપની શકિત વિંખરાઇ જાય છે. બીજા કામમાં વહેંચાઈ જાય છે. ખેડુત જેમ બીજ વાવ્યા પછી તે ખેતરમાં બીજા નકામા ઘાસ આદિ ઉગી ન નીકળે તે માટે કાળજી રાખે છે. ઉગ્યા વિના તો રહેતા નથી પણ તે ભલો ખેડુત તે નકામાં ઘાસ કે કાંટાળા છોડવાને ઉખેડી નાખીને પોતે જે બીજ વાવ્યું છે, તેનેજ ખેતરમાંથી મળતું

પોષણ લેવા દે છે. તેથી તે બીજ ઘણાં સારા પ્રમાણુમાં ઉગી નીકળે છે. અને વિશેષ પાક ખેતરમાંથી આવે છે. એજ પ્રમાણે આપણે જે ઉદ્દેશથી પરમાત્માનું સ્મરણુ કરીએ તે ઉદ્દેશનેજ બધી શકિત આપણા જાપની મળે તેટલા માટે બીજા નકામા વિચારોને ફાલતુ ઘાસની માફક નીંદી નાખવા જોઇએ. જેથી આપણી મહેનતનું બધું જોર એકલા જાપનેજ મળે, અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં મીઠાં ફળોનો આપણે ઉપભોગ કરીએ.

જાપ કરવાનો આપણો મુખ્ય ઉદ્દેશએ હોવો જોઇએ. કે હે પરમાત્મા ! હું જે આ જાપ કરૂં છું તેથી મારૂં મન નિર્મળ થાઓ. મારૂં જીવન પવિત્રપણે પસાર થાઓ. મારો વ્યવહાર માર્ગ નિર્લેપપણે ચાલો. મારી મલીન વાસનાઓ શાંત થાઓ. મને મારા કર્ત્તવ્યનું નિરંતર ભાન બન્યું રહો. મારી પ્રવૃત્તિ પરમાત્મા તરફની થાઓ. મને ઉદય આવતાં સુખ દુઃખને હું નિર્લેપપણે ભોગવી શકું એ બળ આપો. નવીન બંધનો મને ન થાઓ. મારો આત્મ વિકાસ થાઓ. એ માટે મને જરૂરનાં સાધન પ્રાપ્ત થાઓ. આત્માની તમામ શકિતઓ પ્રગટ થાઓ. આત્માની વ્યાપક શાંતિની પ્રાપ્તિ અર્થેજ હે પરમાત્મા હું નિર્મળ ભાવે પ્રાર્થના કરૂં છું. હે દયાનિધિ એ કાર્યમાં તમે સદા મદદગાર રહો ! ! !

આવી ભાવના પ્રબળ કરીને, આવી પ્રાર્થના પરમાત્મા તરફ લાગણી રાખીને કર્યા પછી જાપ શરૂ કરવો. આ ભાવના વારંવાર આપણા હૃદયમાં વાસ કરી રહેવી જોઇએ. કોઇપણ ઉદ્દેશ વિના કરેલો જાપ મૂઢતા જેવો ગણાય છે.

પોતાના ઇષ્ટ દેવ જે હોય તે પૂર્ણ છે. પવિત્ર છે અને મને આગળ વધારવામાં મદદગાર થઇ શકે છે, મને મદદગાર થશેજ. આવી શ્રદ્ધા તેમના ઉપર હોવીજ જોઇએ. તેનાં નામો ગમે તે હો. તે સાથે વિવાદ કરવાની જરૂર નથી. આપણી તેના તરફ જેવી ભકિત કે લાગણી હોય તેના પ્રમાણુમાં આપણુને તેમના તરફથી લાભ મળી શકે છે. નમસ્કાર મંત્ર બહુ ઉપયોગી છે. તેનો જાપ કરવો જોઇએ.

नमो अरिहंताणं, नमो सिद्धाणं, नमो आयरियाणं,
नमो उवज्झायाणं, नमो लोए सव्वसाहूणं.

આ નમસ્કાર મંત્ર છે. આની સાથે નવપદનો જાપ કરવામાં ચાર પદ બીજાં જોડવાં હોય તો જોડી શકાય છે જેમકે नमो दंसणस्स. नमो नाणस्स. नमो चारित्तस्स. नमो तवस्स.

આ મંત્રમાં પ્રથમના બે પદમાં દેવ—પરમાત્માનો—સમાવેશ થાય છે. પછીનાં ત્રણ પદમાં ગુરૂનો સમાવેશ થાય છે. અને પાછળનાં ચાર પદમાં ધર્મનો સમાવેશ થાય છે. આ પ્રમાણે દેવ, ગુરૂ, અને ધર્મ ત્રણુને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. તે સાથે એ બધી સ્થીતિઓ પોતાને પ્રાપ્ત થાય તેવો અનુક્રમ પણ તેમાં રહેલો છે. પોતાને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય જે વસ્તુ છે તે આ નવપદની બાહાર નથી એટલે સાધન પણ તે છે અને સાધ્ય પણ તેજ છે. જાપ કરવાનો ઉદ્દેશ આ ભૂમિકાઓમાંથી પસાર થઇ છેવટની પરમાત્મ દશા પ્રાપ્ત કરવી તેજ છે.

આ આખા મંત્રનો થોડા અક્ષરોમાં પણ સમાવેશ કરીને

ટુંકો પણ જાપ કરી શકાય છે જેમકે ॐ, असिआउसा नमः અથવા ॐ अर्हं नमः ॐ महावीराय नमः ॐ पार्श्वनाथाय नमः ગમે તે જાપ કરો તેમાં વાંધો નથી. જાપ હૃદયના ભાગમાં કરવો અને એકી સાથે જેમ વધારે વખત બેસીને કરી શકાય તેમ વધારે ફળ આપે છે. બીજા વખતમાં પણ હાલતાં, ચાલતાં, સુતાં, બેસતાં, ઉઠતાં, દરેક વખતે મનમાં જાપ કરવામાં આવે તો બહુ લાભ દાયક છે. વસ્ત્રાદિની શુદ્ધીના અભાવે મનમાં હોઠ પણ ન ચાલે તેમ જાપ કરવામાં વાંધો નથી. એટલે સર્વ સ્થળે, સર્વ કાળે, ગમે તેવી સ્થીતિમાં હો તો પણ જાપ કર્યા વિના ન રહેવું. આ આગળ વધવામાં શરૂયાતનો માર્ગ બહુજ ઉપયોગી છે.

સારાંશ પ્રશ્નો.

જાપ શા માટે કરવો? જાપ કોના નામનો કરવો ? જાપ કરવાનો ઉદ્દેશ શો છે? જાપ કરવા પહેલાં શું કરવું ? જાપમાં કોનો સમાવેશ થાય છે? જાપ ક્યાં કરવો ? ક્યારે કરવો ? વારંવાર જાપ કરવાથી શો લાભ ? જાપ વખતે બીજા વિચારો આવવાથી શું ગેરલાભ થાય?

પાઠ ૧૧ મો.

ધર્મનું ફળ કેમ મળતું નથી.

ઘણી વખત માણુસો એવી ફરીયાદ કરે છે કે અમે પરમાત્માનું સ્મરણ, પૂજન કરીએ છીએ, દાન આપીએ છીએ, વ્રત,

તપ જપ કરીએ છીએ, પરોપકારી જીવન ગુજારીએ છીએ છતાં અમારા મનને શાંતિ નથી વળતી. અનેક વિચારો આવ્યા કરે છે. ઉપાધીઓ ઓછી થવાને બદલે વધતી જાય છે. તૃષ્ણા પણ વધે છે. મનના પરિણામમાં સુધારો થતો નથી અને વ્યવહાર પણ સુખરૂપ થવાને બદલે ઘણી મુશ્કેલીએ ચલાવીએ છીએ. ધર્મનું ફળ મળતું હોય તો પછી અમને ધર્મ કરવા છતાં પણ તે કેમ મળતું નથી. "ધરમીને ઘેર ધાડ અને પાપીને પરમાનંદ" જેવું બનતું જોઇએ છીએ. આનું કારણ શું ?

જ્ઞાની મહાત્માઓ આપણને આનો ઉત્તર આપે છે કે ભાઇઓ ! ધર્મીને ઘેર ધાડ નજ હોય અને પાપીને પરમાનંદ ન મળે. છતાં તમે ધર્મી અને પાપીની ગણુતરી કે પરીક્ષા કરવામાંજ ભુલ કરો છો. એક બાજુ માણુસો થોડો ઘણો ઉપર જણાવ્યો તેવો ધર્મ કરે છે. ત્યારે બીજી બાજુ તેથી વિશેષ પાપ કરે છે. ધર્મ કરે છે તેની કીંમત વ્યાજ સાથે લેવા ઇચ્છે છે પણ બીજી તરફ પોતે કરેલા પાપનો બદલો લેવા તૈયાર થતા નથી. આવા મનુષ્યોને તમે ધર્મિષ્ટ કહો છો, પણ તેઓ ખરા ધર્મિષ્ટ નથી હોતા. ભાઈ! આ કોના ઘરનો ન્યાય ? એક તરફ ધર્મ કરીને મણ પાણી ઓછું કરે છે અને બીજી બાજુ પાપ કરીને દશ મણ પાણી અંદર દાખલ કરે છે. ભાઈ! તમેજ કહો કે આ તળાવ ક્યારે ખાલી થઇ રહે ? આ પ્રમાણે તમારા જીવનમાં બનતું હોવાથી તમે ધર્મના ફળ તરિકે સુખનો દિવસ ક્યારે જોઈ શકો ?

તમારે સુખી થવું હોય તો પ્રથમ પાપને આવવાના માર્ગો બંધ કરો અને પછી તમે થોડા પણ પરમારથને માર્ગે ચાલશો તો તેનાં સારાં ફળ આ ભવમાંજ મળ્યા સિવાય નહિં રહે.

માણસો મનથી, વચનથી અને શરીરથી પ્રવૃત્તિ કરીને અનેક પ્રકારનાં પાપનાં બીજો નાખે છે તેને અટકાવવાની જરૂર છે. તે સર્વ પાપોનો સમાવેશ અઢાર ભાગમાં થાય છે. તે અઢાર ભાગને તેનાથી સારા અઢાર ભાગ વડે અટકાવી શકાય છે. જેમ તાવથી ટાઢને, પ્રકાશથી અંધારાને, ઠંડીથી ગરમીને અટકાવાય છે તેમ આ અઢાર પાપોને તેના વિરોધી ભાવથી અટકાવાય છે.

પાપને આવવાનો માર્ગ.	બંધ કરવાનો માર્ગ.
૧ પ્રાણાતિપાત=જીવોની હિંસા	૧ જીવોની હિંસા ન કરવી.
૨ મૃષાવાદ=જુઠું બોલવું.	૨ સાચું બોલવું.
૩ અદત્તાદાન=ચોરી કરવી.	૩ ચોરી ન કરવી.
૪ મૈથુન=વ્યભિચાર.	૪ બ્રહ્મચર્ય પાળવું.
૫ પરિગ્રહ=સંગ્રહ કરવો.	૫ ત્યાગ-અથવા પ્રમાણ રાખવું.
૬ ક્રોધ=ક્રોધ કરવો.	૬ ક્ષમા રાખવી.
૭ માન=અહંકાર-ગર્વ-અભિમાન	૭ નમ્રતા રાખવી,
૮ માયા=છળ-પ્રપંચ-કપટ.	૮ સરળતા રાખવી.
૯ લોભ=લોભ કરવો.	૯ સંતોષ રાખવો.
૧૦ રાગ=સ્નેહ કરવો.	૧૦ વૈરાગ્ય વધારવો.
૧૧ દ્વેષ=ઈર્ષા કરવી.	૧૧ પ્રેમ રાખવો.

૧૨ ફ્લેશ=કજીયો-કંકાશ-લડાઈ કરવી.	૧૨ શાંતિ-સુલેહ વધારવી.
૧૩ અભ્યાખાન=જુઠું આળઆપવું	૧૩ કોઇને આળ-કલંક-ન દેવું.
૧૪ પૈશુન્ય=ચાડી કરવી.	૧૪ ચાડી ન કરવી, છુપી વાતો ઉઘાડી ન કરવી.
૧૫ રતિઅરતિ=હર્ષશોક કરવો.	૧૫ સમભાવે રહેવું.
૧૬ પરપરિવાદ=નિંદા કરવી.	૧૬ ગુણ બોલવા, નહિંતર મૌન રહેવું.
૧૭ માયામૃષાવાદ=કપટ સહિત જુઠું બોલવું.	૧૭ સરલતા સાથે સાચું કહેવું.
૧૮ મિથ્યાત્વ=અધર્મને ધર્મ કહેવો.	૧૮ સત્યધર્મને ધર્મરૂપે માનવો.

આ પ્રમાણે આ અઢાર પાપને આવવાના માર્ગો અને તેને અટકાવવા માટે તે ન કરવા રૂપ વિરોધી માર્ગ બતાવવામાં આવ્યા છે.

આ અઢાર પાપના માર્ગનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. જીવોની હિંસા કરવી નહિં. દુઃખ તમને વ્હાલું નથી તો બીજાને તે કેમ ગમતું હશે ? તમારે ખાવાને માટે અનેક ચીજો દુનિયામાં છે. તમારા એક વખતના ખોરાક માટે તે જીવોની અમુલ્ય જીંદગીનો નાશ ન કરો. જીવન તમને વ્હાલું છે તેમ તે જીવોને પણ વ્હાલું છે. તમારી રમત, ગમત, મોજ, શોખ જેવા કારણે તે જીવોની જીંદગીનો નાશ ન કરો તમે કયાં અમર રહેવાના છો. ? યાદ રાખશો. જ્યાં સુધી મારશો ત્યાં સુધી તમે પણ મરાશો. બીજાને નિર્ભય કરશો તો તમે પણ નિર્ભય

થશો. બીજાને દુઃખ, ત્રાસ આપશો તો તમને પણ દુઃખ કે ત્રાસ મળશે. કુદરતના કાયદાથી તમે બાહાર જઇ નજ શકો. કારણ કે તમે પણ કર્માધિન જીવતું પ્રાણી છો. બીજાઓ પણ તેવાજ છે. થોડા જીવનની ખાતર વેર વિરોધ વધારીને લડાઇઓ ન કરો. પૃથ્વી કે ધન તમે સાથે લાવ્યા નથી. તમારી પહેલાના સાથે લઇ ગયા નથી. માટે ખાવામાં, મોજમજામાં, કે વેર વિરોધને લઇ જીવોની હિંસા ન કરવી. ૧.

જુઠું ન બોલવું. ગમે તેવા પ્રસંગે પણ સાચુંજ બોલવું. જુઠું બોલનારને વિવિધ પ્રકારના મુખના રોગ થાય છે. ૨.

ચોરી ન કરવી. તમારી વસ્તુ કોઇ ચોરી જાય છે તો તમને દુઃખ થાય છે તેમ તેને પણ થતું હશે એ વિચાર કરવો જોઇએ. ચોરી કરનાર દરિદ્ર થાય છે. ૩.

પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. તમારી સ્ત્રી તરફ કોઇ ખરાબ નજર ન કરે તેથી તમે તેનું રક્ષણ કરો છો તો પરની સ્ત્રી તરફ તમારે ખરાબ દૃષ્ટિ કરવાનો શો હક છે? તેથી તો વેર વિરોધનો વધારો થાય છે. ૪.

પોતાની જરૂરીયાતોથી અધિક ધન, ધાન્ય, સોનું, રૂપું, જમીન, પશુ આદિ વસ્તુનો સંગ્રહ કરવો, તે મેળવવા માટે તથા રક્ષણકરવા નિમિત્તે અનેક પ્રકારના કલેશ ભોગવવા અને બીજા જીવોને ત્રાસ આપવો તે પાપનો માર્ગ પરિગ્રહ કહેવાય છે. ગૃહસ્થોએ પોતાની જરૂરીયાત પ્રમાણે તેનો નિયમ રાખવો. ૫.

ક્રોધ કરવો અને બીજાને ક્રોધ કરાવવો એ પાપ છે, ક્રોધના પ્રસંગે ક્ષમા રાખવી અને ક્રોધને નિષ્ફળ કરવો. ૬.

માન, અહંકાર, ગર્વ, અભિમાન એ એકજ વસ્તુનાં નામ છે.

અભિમાન કોનું ટકી રહ્યું છે ? આપણી આગળ એવી કઇ અલભ્ય વસ્તુ છે, ક્યાં પૂર્ણ જ્ઞાન છે, ક્યાં મહાન્ બળ છે કે આપણે તેનો ગર્વ કરીએ ? નમ્રતા રાખવી, જ્ઞાની, ગુણી આદિનો વિનય કરવો. ૭.

કપટ, છળ, પ્રપંચ, દગો, માયા એ સર્વ એક વસ્તુનાં નામ છે. પુન્ય વિના કોઇ વસ્તુ મળતી નથી અને સ્થીર રહેવી નથી તો શા માટે દગો કરવો. ૮.

લોભનો ત્યાગ કરવા માટે સંતોષ રાખવો. ઉદારતા વાપરવી. જરૂરીયાત વાળાઓને સારી લાગણીથી મદદ કરવી. ૯.

રાગ એ સ્નેહનો અર્થ છે. જ્યાં રાગ રાખવો જેવો નથી તેવા અન્યના સ્ત્રી આદિ ઉપર રાગ ન રાખવો. દેહ, ધન, અધિકાર, માન, આદિનો અવશ્ય વિયોગ થનાર છે એમ સમજી વૈરાગ્ય ભાવને ઉત્તેજન આપવું. ૧૦.

દ્વેષ, ઇર્ષા ન કરવાં પણ ગુણાનુરાગી થઇ પ્રેમ વધારવો. દ્વેષ કરવાથી સામાનું ખરાબ કદાચ થાય કે ન પણ થાય પણ આપણું તો અવશ્ય થાય છે. ૧૧.

કલેશ, કંકાશ, ટંટો, ઝઘડો, કજીઓ, લડાઇ એ બધાં નાના મોટાં કલેશનાંજ પરિણામો છે. આપસમાં સર્વ સ્થળે સંપ વધારવો. નાના મોટાં સર્વની જરૂરીયાત છે. કલેશથી લક્ષ્મીનો નાશ થાય છે. વેરવિરોધ વધે છે. ૧૨.

કોઇને જુઠું આળ ન આપવું. સાચી હકીકત કહેવાથી પણ જ્યારે અપણને કેટલાક પ્રસંગમાં દુઃખ થાય છે તો પછી સામાને જુઠું આળ—કલંક—આપવાથી સામાના પ્રાણ લેવા જેટલું દુઃખ શા માટે આપવું ? કેટલાકો આબરૂ જવાના ભયથી કલંકને લીધે આપઘાત પણકરે છે. આનો બદલો બહુજ ખરાબ મળ્યા વિનારહેતો નથી. ૧૩.

કોઇની ચાડી ન કરવી. પુંઠ પાછળ કોઇની વાતો કરવી, કોઇની સાચી વાત પણ છુપી વાત ઉઘાડી કરવી, એ ચાડી કહેવાય છે. ૧૪.

સુખ દુઃખ આવે ત્યારે હર્ષ શોક ન કરવો. સુખ એ આપણા સારા કર્મનો બદલો છે તે ભોગવતાં પુન્ય ઓછું થાય છે. દુઃખ એ આપણા ખરાબ કર્મનો બદલો છે તે ભોગવતાં પાપ ઓછું થાય છે એટલે સુખ દુઃખના પ્રસંગોમાં હર્ષ શોક કરવા જેવું નથી પણ સમભાવ રાખવાની જરૂર છે. નહિંતર તે ભોગવતાં બીજાં નવાં કર્મ બંધાય છે. ૧૫.

કોઇની નિંદા ન કરવી. ખોટાં કર્મ કરનારને બદલો મળ્યા સિવાય રહેતો નથી. તેની નિંદા કરીને મનુષ્યો તેનાં પાપ ધોવે છે. આવા વગર ભાડાના ધોબી શા માટે થવું જોઈએ? નિંદાથી વેર વિરોધ વધે છે. ૧૬.

કપટ સહિત જુઠું ન બોલવું. બતાવવું કાંઈક અને આપવું કાંઈક જુદું, એ કપટ થયું. તે સાથે કહે કે જે બતાવ્યું હતું તેજ આપેલ છે એ જુઠું થયું આમાં બે પાપ સાથે થાય છે. ૧૭.

મિથ્યાત્વ. આત્મા સત્ય છે, નિત્ય છે, પવિત્ર છે એને બદલે શરીરને આત્મા માનવો તે મિથ્યાત્વ છે. એવીજ રીતે દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ જે આત્માને મદદગાર નથી, આત્માની ઉન્નતિમાં કારણરૂપ નથી તેને સત્ય માનવા એ મિથ્યાત્વ છે. ૧૮.

આ પાપસ્થાનકોનો ત્યાગ કરવા પછી જે ધર્મ કરવામાં આવે છે તેનું ફળ ઘણું વ્હેલું અને સારૂં મળે છે. આ પાપ સ્થાનકોને સવાર સાંજ બે વખત યાદ કરી જવાં એટલે આખા દિવસમાં જે જે પ્રસંગો બન્યા હોય તે તે પ્રસંગોમાં પોતાને આ સર્વમાંથી કોઈ દોષ લાગ્યો છે કે કેમ તે તપાસી જવું. લાગ્યો હોય તો પરમાત્મા પાસે માફી માંગવી. ફરી દોષ ન લાગે

તે માટે નિશ્ચય કરવો. અને તેવા પ્રસંગે જાગૃતિ રાખવી, આ પ્રમાણે નિરંતર બે વખત તપાસ કરી જવાથી ઘણા દોષો ઓછા થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે આવતા દોષો બંધ કરવા, એટલે નવીન કર્મ સંચય થતો અટકાવવો અને ધર્મ તરફ પ્રવૃત્તિ કરીને પૂર્વના સંચય કરેલ કર્મને કાઢી નાખવાં. એમ કરવાથી ઘણી થોડી મહેનતે આત્માનો વિકાશ થાય છે. જીવો થોડા ઘણા પ્રસંગે ધર્મ તો કરે છે પણ તે સાથે ઉપર બતાવ્યાં તે પાપો કરતા જતા હોવાથી ધર્મનું ફળ તેમને જેવું જોઇએ તેવું મળતું નથી.

સારાંશ પ્રશ્નો.

મનુષ્યોની ફરીયાદ શું છે? ધર્મીની પરીક્ષામાં ભુલ કયાં થાય છે? પાપોનો સમાવેશ કેટલામાં થાય છે? પાપનાં બીજો શાથી નખાય છે? પાપને આવવાનો માર્ગ કયો? તેને બંધ કરવાનો માર્ગ કયો? અઢાર પાપોનાં નામ અને તેનો અર્થ કહો? કયારે ધર્મ કરવાથી તેનું સારૂં ફળ મળે? દોષો કયારે અને કેટલી વખત યાદ કરવા? આત્માનો વિકાશ કયારે થાય?

પાઠ ૨૩ મો.

આત્મશ્રદ્ધા. પોતા ઉપર વિશ્વાસ.

આત્મા અમર છે તેનાં જ્ઞાન અને શક્તિની હદ નથી. આખા વિશ્વને જાણવાનું જ્ઞાન આત્મામાં છે. વિશ્વ ઉપર સત્તા

ચલાવી શકે તેવું બળ આત્મામાં છે. તે આત્મા હું પોતેજ છું. મને મારા આત્મબળમાં પૂર્ણ વિશ્વાશ છે. તેમાં કોઈ વિઘ્ન નાખી શકેજ નહિં. વિઘ્નોને હઠાવવાનું બળ મારામાં છે. ગમે તેવાં સંકટો આવી પડે પણ મારી આત્મશ્રદ્ધા જરાપણ ડગશે નહિં. પ્રબળ ભયના પ્રસંગોમાં પણ હું મારૂં આત્મ વિકાશનું કાર્ય ચાલુજ રાખીશ. વાતોમાંજ મારૂં જ્ઞાન નહિં રહે પણ તે સત્યને હું અત્યારેજ અમલમાં મુકું છું. અજ્ઞાન દશામાં મેં પોતેજ મારાપર નાખેલા બંધનો સિવાય મને બીજાં બંધનો છેજ નહિં. એટલે દુર કરવા માટે ખંતથી મારે પોતાનેજ પુરૂષાર્થ કરવાની જરૂર છે. કોઈ આવીને મને મદદ કરશે એમ તેના મોઢા સામે જોઇને બેસી રહેવાની મારી ટેવોને અત્યારથીજ રજા આપું છું. સુખ દુઃખ એ કાંઈ વારસામાં ઉતરેલી વસ્તુ નથી, એતો મારી અવળી મહેનતનો બદલો છે. હવે સવળી મહેનત કરીને તેને દુર કરીશ. એ વાદળો વિખેરી શકાય તેવાં છે. વિઘ્નોને મારે વિઘ્નરૂપે માનવાનાં નથી પણ તેની હૈયાતિથીજ મને પુરૂષાર્થ કરવામાં વિશેષ પ્રોત્સાહન મળે છે. દુઃખ કે વિઘ્નની હૈયાતિથી મારૂં સામર્થ્ય વિશેષ પ્રગટ થાય છે, હું બમણા જોરથી પુરૂષાર્થ કરી શકું છું. હું જેમ આગળ વધતો જઈશ તેમ મારા સંયોગો અવશ્ય બદલતા જશેજ. સંયોગોને આધિન થવામાં નહિં પણ સંયોગોને આધીન કરવામાંજ ખરી વીરતા રહેલી છે. અનુકુળ સ્થીતિમાં રહેવાની ઇચ્છા કરવી તે તો મારી એક નિર્બળતા છે. તેથી મારી શક્તિ દબાયેલી રહે છે, મને પુરૂપાર્થ કરવાનો અવકાશ મળતો નથી, માટે પ્રતિકુળ સંયોગોને મિત્ર સમાન ગણી

હું તેને આવકાર આપુ છું કે, મારા પ્રતિકુળ વિરોધી મિત્રો! તમે આવો. તમારા આવવાથી મને વિશેષ જાગૃતિ રાખવા અને મહેનત કરવાની ફરજ પડે છે. હું સ્વાર્થી લાલચોનો ગુલામ નહિજ બનું. કેમકે તેથી મારી પ્રવૃતિ અટકી પડે છે. હું મારા ભાગ્યનો ભોગ નહિં બનું પણ ભાગ્યને પણ બદલાવી શકીશ. મારામાં મહાન્ શકિત રહેલી છે, એ વિચાર કરતાં મને જે બળ, કે કાર્ય કરવાની લાગણીઓ સ્કુરે છે તે બીજા કોઇથી સ્પુરતી નથી. આ આત્મ શ્રદ્ધાના પ્રમાણુમાંજ હું કાર્ય કરી શકું છું. મારી શકિત વિષે જરા પણ હું શંકા કરીશ નહિં. મને તે વિષે શંકા છેજ નહિં. આત્મ શકિતમાંજ જો હું શંકા રાખું તો મારાથી આ જીવનમાં કોઈ પણ મહત્વનું કાર્ય થઇ શકે નહિં. મારી આત્મશ્રદ્ધાને મેં નિશ્ચય કરેલ કાર્ય કરવાની મારી શકિતની શ્રદ્ધાને જેઓ ડગમગાવવા પ્રયત્ન કરે તેને હું મારા અહિત કરનારજ ગણું છું. મોટામાં મોટું નુકશાન કરનારા તેઓજ છે એમ હું માનું છું. મહાન્ આત્મશ્રદ્ધાવાળાં અને પોતે હાથ ધરેલ કાર્ય પાર ઉતારવાની અડગશ્રદ્ધાવાળાં સ્ત્રી પુરૂષોજ આ વિશ્વમાં ચમત્કાર રૂપે મનાય તેવાં મહાન્ કાર્યો કરી શકે છે. મહાન્ કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં મારી મહાન્ આશા, મહાન્ આત્મ-શ્રદ્ધા, અને આગ્રહ પૂર્વક ઉદ્યમ એજ મને મદદગાર મારા અંગત મિત્રો છે.

પોતામાં ગમે તેટલી મહાન્ શકિત હોય, બુદ્ધિ વિશાળ હોય, અને શિક્ષણ ઉત્તમ હોય છતાં આત્મશ્રદ્ધાના પ્રમાણુમાંજ

મનુષ્ય કાર્ય કરી શકે છે એ વાત પર મને પૂર્ણ વિશ્વાશ છે. કોઈના કહેવાથી કે આપત્તી આવી પડવાથી પણ હું મારી આત્મશ્રદ્ધાને ઢીલી થવા નહિં આપું. કદાચ મારી સંપત્તિ ચાલી જાય, આરોગ્ય બગડી જાય, કીર્તિ કલંકિત થાય અને લોકોની શ્રદ્ધા પણ મારાપરથી ઉડી જાય છતાં જ્યાં સુધી મને મારા ઉપર દૃઢ વિશ્વાશ છે ત્યાંસુધી મારા ઉદયની મને આશા છે. મારી આત્મશ્રધ્ધા અચળ હશે અને તેના જોરથી આગળ ધસતોજ રહીશ તો વ્હેલા મોડા પણ આ જગતે મારા માટે માર્ગ કરવોજ પડશે.

મારી જાતને હું કદી પણ હલકી ગણીને નિર્બળ બનાવીશ નહિં. મને ચોકશ ખાત્રી છે કે જો હું એમ માનું કે હું બીજાના જેટલો સારો નથી પણ નિર્બળ અને નજીવો પ્રાણી છું તો મારૂં જીવન નિર્બળ અને શક્તિઓ મંદ પડ્યા વિના રહેજ નહિ. જે માણુસ પોતાની કીંમત જેટલી આંકે તેથી વિશેષ કીંમત બીજાઓ આંકી શકેજ નહિં. જો હું એક દીન, રાંક પ્રાણી કે કીડા જેવો મારો પાઠ ભજવતો હોઉં તો કદી મહાવીર જેવો પ્રચંડ પરાક્રમી કે મહાન્ થવાની આશા રાખી શકુંજ નહિં. જેવો આદર્શ તેવીજ મૂર્તિ કારીગરો બનાવી શકે.

જો હું મારી શકિતનો કેમ ઉપયોગ કરવો તે ન જાણું તો મારામાં પ્રબળ શકિત હોવા છતાં સાધારણ કાર્ય કરવામાંજ મારે મારૂં જીવન પુરૂં કરવું પડે. લોકોને પોતાની શકિતની ઘણીજ થોડી ખબર હોવાથી તેઓ અનંત બળવાન્ છતાં નિર્માલ્ય

જીવન ભોગવે છે અને હું પણ તેઓની માફક મારી પોતાની કીંમત એક માટીના ઢેફાંથી વધારે ન માનતો હોઉં તો બહાદુર બળવાન પગોએ મારા ઉપર થઇને ચાલવુંજ જોઇએ અને મારે તેઓના પગ નીચે કચરાવાનું દુર્ભાગ્ય ભોગવવુંજ જોઇએ. પણ જો આત્મશ્રધ્ધા, દૃઢ નિશ્ચય અને સફળતાની આશા ભરી લાગણીથી હું કાર્ય શરૂ કરૂં તો મારી આત્મશકિત વધવા સાથે લોકોએ મારા તરફ ઘસડતા આવવુંજ જોઇએ.

ભલેને મારૂં કાર્ય નાનું હોય છતાં હું તેને સારી રીતે પાર ઉતારૂ તો તેથી કરીને તેનાથી ચડીયાતું કામ કરવા માટે મારી લાયકાતમાં વધારો થયા વિના નજ રહે. શ્રદ્ધા શ્રદ્ધાને જન્મ આપે છે. કાર્ય કાર્યને શીખવે છે. ઉત્સાહ ઉત્સાહને પ્રેરે છે. એમ મારી નાની નાની સફળતાથી મારી પ્રતીતિ, શ્રદ્ધા અને શક્તિમાં વધારો થાય છે. અને આત્મશ્રધ્ધામાંથી ઉત્પન થયેલી મારી આ હિંમત સત્તામાં રહેલા છેલ્લામાં છેલ્લા બળને ખેંચીને બહાર લાવશે એ મારી દૃઢ માન્યતા છે,

ભય, શંકા અને બીકણ પણાને હું મનમાંથી હાંકી કાઢું છું અને તેને ઠેકાણે નિર્ભયતા, અને નિશ્ચળતા અને વીર પણાને દાખલ કરૂં છું તેથીજ મહત્ત્વનાં કાર્યો હું કરી શકવાનો છું, મંદતાવાળા વિચારો મંદ પરિણામનેજ ઉત્પન્ન કરે છે. વિચારના પ્રમાણમાંજ કાર્ય સિધ્ધ થાય છે. શ્રધ્ધાના પ્રમાણમાંજ પ્રાપ્તિ થાય છે. અત્યંત ગરમી જેમ લોઢાને પણ પીગળાવી નાખે છે. વિજળીનું પ્રબળ બળ કઠીણમાં કઠીણ હીરાને પણ ઓગાળી નાખે

છે તેમ એક દૃઢ નિશ્ચય અને મારા અજેય ઉદ્દેશથી, હું સફળતા મેળવી શકીશજ. જો મારાં નિશ્ચયો ઢીલા હોય તો મારા ઉદ્યમમાં કાંઇ ભલીવાર હોયજ નહિં. મારા ભાગ્ય કરતાં પણ હું મહાન્ છું. ભાગ્યને પણ મેંજ ઘડયું છે. બાહારની કોઇપણ શકિત કરતાં મારા આત્મામાં પ્રચંડ શકિત રહેલી છે આ વાત જો મારા સમજવામાં ન આવે તો મારાથી કોઈપણ મહત્ત્વનું કાર્ય થઇ શકેજ નહિં.

આ આત્મશ્રદ્ધા એ કાંઈ મારો અહંકાર નથી પણ જ્ઞાન છે છતાં તે અહંકારના રૂપમાં ન પલટાઇ જાય તેની તપાસ રાખીને હું નિર્મળશ્રદ્ધા વધારતો જાઉં છું. પ્રતીતિમાંથી શ્રદ્ધાનો જન્મ છે. મારી સર્વ જાતની ઉન્નતિનો આધાર મારી આત્મ. શ્રદ્ધા ઉપર અવલંબીને રહેલો છે. "હું ધારૂં છું કે કદાચ હું આ કામ કરી શકીશ, અથવા કરવા પ્રયત્ન કરીશ" એમ કહેવું અને "આ કાર્ય અવશ્ય હું કરી શકીશ અને કરીશજ" એમ કહેવું, તે બન્ને આત્મશ્રદ્ધાના વચમાં મહાન્ અંતર છે. પહેલા વિચારો નબળા અને શ્રદ્ધા વિનાના છે. બીજા વિચારોમાં પ્રબળતા અને શકિતની દૃઢતા રહેલી છે. આ બીજા વિચારોવાળો વીરપુરૂષજ કાર્યનો પાર પામી શકે છે.

કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે પ્રચંડ બળથી મારે પ્રારંભ કરવો અને વચમાં નડતાં વિઘ્નોને હઠાવવાની શકિત પ્રાપ્ત કરતા જવી. પ્રત્યેક વિઘ્નો સમગ્ર બળ અને અપ્રતિહત પ્રયત્ન વિના હઠી શકતાં નથી. ડગમગતા, શંકાશીળ અને અસ્થીર મનથી તેવાં પ્રબળ કાર્ય થઇ શકેજ નહિં. આખું જગત્ એક વખત મારા કાર્યથી વિરૂદ્ધ હોય છતાં આત્મશ્રધ્ધાથી તે કાર્ય પાર ઉતરી

શકે છે, કેમકે માયાવી જગત્ અને આત્મબળ એ બે વચ્ચે મહાન્ અંતર રહેલું છે. હું જો એમ માનું કે આ કાર્ય કરવાને હું અશક્ત છું તો જગત્‌માં એવી કોઇપણ શકિત નથી કે તે કાર્ય સિધ્ધ કરવામાં મને સહાય કરી શકે. આત્મવિશ્વાશ અને પ્રબળ પુરૂષાર્થ વિના કોઈપણ કાર્યની સિદ્ધિ નજ બની શકે. આત્માની અંદર કોઇ એવી શકિત છે કે તીવ્ર ઇચ્છા અને પ્રબળ પુરૂષાર્થ કરવાથી સર્વ કાર્ય સિધ્ધ કરી શકે છે. તે શકિત સર્વ વસ્તુને પોતા તરફ આકર્ષી લાવે છે. ખરૂં જોતાં મારી વસ્તુજ મને પ્રાપ્ત થાય છે. મારૂં ભાગ્ય મારી બાહાર નથી. આત્માની અંદર છુપાયેલી મહાન્ શકિતને જાગૃત કરવામાં આવતાં અને તેની સાથે પ્રમાણિક પ્રયત્ન કરવાથી હું પોતે શું છું અને મારામાં કેટલું સામર્થ્ય છે તેનો ખ્યાલ પોતાને પામર માનનારા હતભાગ્ય જીવો કરી નજ શકે.

આ પ્રમાણે પોતાના ઉપર વિશ્વાશ રાખનાર કોઇ પણ મનુષ્ય ગમે તેટલો નબળા મનનો હશે તો પણ ઉપરના વિચારોનું વારંવાર મનન કરીને પોતાની નબળાઈ દુર કરી શકશે. આત્મામાં શકિતઓ ભરેલી છે પણ તેને પ્રબળ વિચારોની મદદ આપીને જગાડવાની જરૂર છે બુઝાતા જેવો દેખાતો અગ્નિ પણ જરા પંખા વડે પવનના બળની મદદ મળતાં દેદીપ્યમાન થાય છે તો અનંત શકિતથી ભરપુર આત્મા પ્રબળ વિચાર બળના પ્રોત્સાહનથી પ્રદીપ્ત થાય તેમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી. વિચારબળ મુડદાલ જેવા જીવોમાં પણ નવું જીવન રેડીને સજીવન બનાવે છે. જમીન પર પડેલી મોઇ (લાકડાનો બે બાજુ અણીવાળો કકડો) ને પ્રથમ ઠાંડીયા (એક નાની મજબુત લાકડી) વડે

ટલ્લો મારીને અધર ઉછાળવામાં આવે છે. એક વાર અધર ઉછળ્યા પછી તો તેને જોરથી ધક્કો મારવાનું એટલું બધું સુગમ થઇ પડે છે કે બીજા ટલ્લાથી તે ઘણીજ દૂર જઇ શકે છે તેમ મનુષ્યોને એક વખત વિચાર બળની મદદ આપીને અધર ઉંચા ઉપાડવા જોઇએ. જરા ઉંચા આવ્યા પછી તો તેઓ પોતાની મેળેજ આગળ ઉછળી કે વધી શકશે.

વિચાર બળથી પોતાની નિર્બળતા ઓછી કરવાની ઇચ્છાવાળા જીવો માટે આ પાઠ મનન કરવા યોગ્ય છે.

પાઠ ૨૪ મો.

ધ્યાન.

ચિત્તની એકાગ્રતા, નિર્મળતા અને સ્થીરતા કરવા માટે ધ્યાનની જરૂર છે. ધ્યાન માટે શરૂયાત કેવી રીતે કરવી તે સંબંધી આંહી થોડી હકીકત કહીશું. .દષ્ટિની સ્થીરતા ધ્યાનના માર્ગમાં બહુ ઉપયોગી છે તે સ્થીર કરવા માટે પ્રથમ કોઈ એક પરમાત્માની સુંદર મૂર્તિ હોય તેના સન્મુખ ઉઘાડી આંખે વધારે વખત જોવાની ટેવ વધારવી. આંખોની પલક મારવી નહિં, કદાચ આંખમાં પાણી આવી જાય તો આવવા દેવું પણ આંખો મીંચવી નહિં. શરૂયાતમાં આંખમાં પાણી આવી જાય ત્યારે તે વખતે અભ્યાસ બંધ કરવો. ફરી બીજે દિવસે શરૂ કરવો. દિવસમાં બેવાર સવાર સાંજ આ અભ્યાસ કરવો ઠીક

છે. પંદરેક મિનિટનો અભ્યાસ થાય ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિ સામેની નજર એકદમ ખેંચી લઈ આંખો બંધ કરીને અંદર સન્મુખ જોવું. તે મૂર્તિનું પ્રતિબિંબ દેખાશે. તે પ્રતિબિંબ વધારે વખત ટકે તેવી ટેવ વધારવી. પછી એકાંત, પવિત્ર અને ડાંસ મચ્છર વિનાના સ્થાનમાં બેસી વિચારોને દુર કરી તે પ્રતિમાજીને હૃદયમાં સ્થાપન કરવાં, પછી તેમની અષ્ટ પ્રકારી માનસીક પૂજા કરવી.

પ્રથમ સ્નાન કરાવતાં હૃદયમાં એ ભાવના પ્રગટ કરવી કે પ્રભુ! તું તો સદા પવિત્ર છે. પાણી જેમ મળને દુર કરે છે. તૃષાને બુઝાવે છે અને તાપને શાંત કરે છે તેમ તમે અમારા કર્મ મળ દુર કરો. વિષય તૃષ્ણાને બુઝાવો અને ત્રિવિધ તાપને શાંત કરો. ૧

બીજી ચંદન પૂજામાં નવ અંગે તિલક કરતાં એ વિચાર કરે કે ચંદન જેમ કાપવા ઘસવા અને બાળવા છતાં પોતાનો સુગંધી અને શીતળ સ્વભાવ મુકતું નથી તેમ હે પ્રભુ! દુનિયાના સુખ દુઃખના વિવિધ પ્રસંગોમાં મારી આત્મજાગૃતિ બની રહે અને રાગદ્વેષ ન થતાં સમભાવે સર્વ સહન કરવાનું બળ મને આપો. ૨

ત્રીજી પુષ્પની પૂજામાં વિવિધ પ્રકારનાં સુગંધી પુષ્પો ચડાવતી વખતે વિચાર કરવો કે પ્રભુ! પુષ્પો પોતાની સુંદરતા અને સુગંધીપણાને લઇને દેવોના મસ્તકપર ચડવાને સમર્થ થયાં છે, તેમ મને પણ મારા સત્યસ્વરૂપની સુંદરતા અને ઉત્તમ વર્ત્તનની સુગંધતાને લઈ પરમાત્મ સ્વરૂપમાં રહેવાનું બળ પ્રાપ્ત થાઓ. ૩

ચોથી ધૂપ પૂજામાં સુગંધી ધૂપ પરમાત્માની પાસે ઉખેવતાં એ ભાવના કરવી કે ધૂપ પોતે બળવા છતાં વાતાવરણને

સુધારીને સુગંધી ફેલાવે છે તેમ હે પ્રભુ ! હું પણ પૂર્વ કર્મયોગે ત્રિવિધ તાપથી બળવા છતાં આત્મજાગૃતિના બળે આજુબાજુના લોકોમાં અને વિરોધી જીવોના હૃદયમાં શાંતિનું વાતાવરણ ફેલાવી શકું અને શીયળની સુગંધી ફેલાવું તેવું બળ મને આપો. ૪

પાંચમી દીપક પૂજામાં દીપક કરીને મનમાં ભાવના કરવી, કે હે પ્રભુ ! તું સદા કેવળજ્ઞાનથી પ્રકાશીત છે. મારા હૃદયમાંથી અજ્ઞાન અંધકાર દુર થાઓ. અને મલીન વાસના નાશ પામો તથા સદાને માટે જ્ઞાનદીપક મારા હૃદયમાં પ્રકાશી રહો. ૫

છઠી અક્ષત પૂજામાં, મનથી ચોખાનો સાથીઓ કરવો તે વખતે એ ભાવના કરવી, આ ચાર પાંખડીની માફક ચાર ગતિ વાંકી છે તેને હે પ્રભુ ! તું દુર કર. મેં તેમાં બહુ પરિભ્રમણ કર્યું છે. હવે તેથી કંટાળ્યો છું. આ દેહ રૂપ ફોતરાં દુર કરી, ચોખાની માફક અખંડ અને ઉજ્વળ આત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાનું બળ આપ. ૬

સાતમી નૈવેદ્ય પૂજામાં વિવિધ પ્રકારનું નૈવેદ્ય પ્રભુની આગળ મૂકી એ વિચાર કરવો કે પ્રભુ ! આ વસ્તુઓનો મેં ઘણીવાર ખાવામાં ઉપયોગ કર્યો પણ તેથી તૃપ્તિ થતી નથી. આત્માના આનંદમાં નિરંતર હું તૃપ્ત રહું તે માટે મારૂં અણાહારી પદ પ્રગટ કરવાનું બળ આપ. ૭

આઠમી ફળ પૂજામાં વિવિધ પ્રકારનાં ફળો પ્રભુ આગળ મૂકી ભાવના કરવી કે પ્રભુ ! આ ફળોને મેળવીને તો હું મારૂં આત્મ ભાન ભૂલ્યો છું. મને એવું ફળ આપો કે પરમાત્મ સ્વરૂપનું અખંડ ભાન કાયમ બન્યું રહે. બીજા ફળની ઈચ્છાજ ન થાય. ૮

આ પ્રમાણે માનસીક પૂજા (મનથી દરેક વસ્તુની કલ્પના કરવી તે) કરીને તે પ્રભુના પગના જમણા અંગુઠાને પ્રથમ જોયા કરવો. વારંવાર તે કલ્પના ખડી કરવી. જ્યારે તે અંગુઠો દેખાય, તેના ઉપર ધારણા પાકી થાય ત્યારે બીજાં આંગળાં જોવાં. પછી બીજો પગ તેજ પ્રમાણે દેખવો. પછી બધી પલોંઠી, કેડ અને હ્રદયનો ભાગ, છેવટે મુખનો ભાગ નિહાળવો. પછી એકી સાથે આખા શરીર ઉપર ધારણા કરવી. જ્યાં સુધી એકભાગ બરોબર ન દેખાય ત્યાં સુધી બીજા ભાગ ઉપર નજર ન કરવી. બીજો ભાગ દેખાય ત્યારે પેલોને બીજો સાથે દેખવો. એમ આગળના ભાગો સાથે ભેળવીને તપાસતા રહેવું. બધું શરીર દેખાય ત્યારે તે મૂર્તિને સજીવન પ્રભુના રૂપમાં ફેરવી નાખવી એટલે જીવતા પ્રભુનું શરીર હાલતું ચાલતું બોલતું હોય તેવું કલ્પીને તેનું ધ્યાન કરવું. પછી મરજીમાં આવે તેમ ભગવાનને બેઠેલા, ઉભેલા કે સુતેલા કલ્પવા અને તેની ધારણા મજબુત કરવી. આ એકગ્રતાની સાથે પરમાત્માના નામનો મંત્ર ॐ अर्हँ नमः નો જાપ કરતા રહેવું, તેમના હ્રદયમાં દ્રષ્ટિ સ્થાપી ત્યાં જાપ કરવો. ગણુતરી ન રહે તેની હરકત નથી. ભ્રકુટીમાં અને તાળવા ઉપર પણ જાપ કરવો. જેટલો વખત મળે તેટલો વખત ભગવાનના જીવન શરીરને સન્મુખ હ્રદયમાં ખડું કરીને જાપ કરતાજ રહેવું. બને તો કલાકોના કલાકો આ ધ્યાનમાં પસાર કરવા. આમ કરવાથી મન એકાગ્ર થવા સાથે પવિત્ર થાય છે. કર્મ મળ બળી જાય છે. મન નિર્મળ જેટલું થશે તેટલુંજ તે સ્થીર પણ

થશે. મન સ્થીર કરવાની ધારણા હૃદયમાં અને મસ્તક ઉપર કરવી. અભ્યાસ જેમ વધતો જશે તેમ આગળનો માર્ગ પોતાને હાથ આવતો જશે. આ પ્રમાણે શરૂઆતમાં ધ્યાનનો અભ્યાસ કરવાથી આગળ વધી શકાશે.

સારાંશ પ્રશ્નો.

ધ્યાનની જરૂર શા માટે છે? ધ્યાનમાં વિશેષ ઉપયોગી શું છે? પ્રભુ સામે જોવાનો અભ્યાસ કયારે બંધ કરવો? માનસીક પૂજા એટલે શું? પહેલી સ્નાત્ર પૂજાની ભાવના શું? ચંદનનો સ્વભાવ કેવો છે? પુષ્પ પૂજાની ભાવના કેમ કરવી? ધૂપ પૂજાની ભાવના કેમ કરવી? દીપક પૂજાની ભાવના શું છે? અક્ષત પૂજાની ભાવના? અણુહારીપદની ઇચ્છા શા માટે? બીજા ફળની ઇચ્છા ન થાય તે ફળ કયું? સજીવન પ્રભુ એટલે શું? જાપ શાનો કરવો? જાપ શા માટે કરવો? મનમાં સ્થીરતા કયારે આવે? જાપ કયા સ્થળે કરવો? મન સ્થીર કરવાની ધારણા કયાં કરવી?

પાઠ ૨૫ મો.

વ્યવહારમાં વૃત્તિસ્વરૂપનું અવલોકન.

આપણા મનની અંદર જે જુદા જુદા પ્રકારના વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તેનું જરા વધારે ઘાટું સ્વરૂપ બંધાય છે ત્યારે તેને વૃત્તિ કહેવામાં આવે છે. વૃત્તિઓ મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

આ વૃત્તિઓ બીજના જેવી છે. જેમ એક બીજમાંથી અનેક બીજ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે તેમ તે વૃત્તિઓની સાથે રાગ કે દ્વેષવાળી આપણી લાગણી મળે છે એટલે તેમાંથી અનેક વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આપણો રાત દિવસનો વ્યવહાર આ વૃત્તિઓને પોષણ આપનાર છે. નવીન કર્મનાં બંધનો અને તેને લઇ બીજા જન્મમાં કેવો જન્મ ધારણ કરવો તે સર્વ આ મનમાં ઉત્પન્ન થતી વૃત્તિઓ ઉપર આધાર રાખે છે. જો મનની અંદર સાત્વિક ભાવવાળી વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન કરીએ, અથવા આપણે બહુજ આત્મ જાગૃતિ રાખી પ્રબળ પુરૂષાર્થથી પરમાર્થવાળું વર્તન રાખીને સાત્વિક ભાવવાળી વૃત્તિઓનેજ ઉત્તેજન આપીએ અને તેનેજ વ્યવહારના દરેક પ્રસંગોમાં ટકાવી રાખીએ તો આપણો ભાવી જન્મ અને અત્યારનું જીવન ઘણું ઉચ્ચ બનાવી શકીએ.

જો આપણું વર્ત્તન કેવળ વ્યવહારને લગતું અને પરમાર્થ પણ વ્યવહારને અનુકુળ થાય તેવો રાખીએ તો રાજસ્ પ્રકૃતિનું પોષણ પામતી આપણી વૃત્તિઓથી આપણું જીવન મધ્યમ પ્રકારનું ઘડાય છે. અને જો આપણું વર્ત્તન કેવળ સ્વાર્થી લાગણીઓવાળું, વાસનાનેજ પોષણ આપનારૂં અને તે મેળવવા ખાતર વિવિધ પ્રકારની રૌદ્ર પ્રવૃત્તિવાળું હોય, અનેક જીવોનો સંહાર કરનારૂં હોય તો આપણી મનોવૃત્તિઓ તામસ્ ભાવનું પોષણ પામી આવતો જન્મ ઘણોજ ખરાબ દુઃખ રૂપ ઉત્પન્ન કરે છે.

ટુંકામાં કહીએ તો આપણી મનોવૃત્તિઓનો સાત્વિક, રાજસ્ અને તામસ્ એમ ત્રણ પ્રકારમાં સમાવેશ થાય છે. આ

દરેક વૃત્તિઓને વિવેક અને વિચાર બળથી પલટાવી શકાય છે. ગમે તેવા વિષમ પ્રસંગોને પણ વિચારબળ વડે અને વિવેકની મદદથી જુદા રૂપમાં આપણે આપણા અંતરમાં બદલાવી શકીએ છીએ. તામસી અને રાજસ્ પ્રકૃતિને સાત્વિકના રૂપમાં બદલાવીને આત્માની અધોગતીને બદલે ઉન્નત ગતિ કરવાનું ખરૂં સામર્થ્ય આપણા હાથમાં છે તેવા ઉત્તમ પ્રસંગને વખત આવતાં આપણે ગુમાવવો ન જોઇએ. નહિંતર લાંબા વખતથી પોષાયેલી નીચ વૃત્તિઓ પોતાનો દુઃખમય પ્રભાવ દેખાડયા સિવાય રહેશે નહિ.

દુનિયામાં મોટા ગણાતા માણસોની વૃત્તિઓનું પોષણ પણ મોટુંજ હોય છે, પણ જોતે આત્મભાવ તરફ જાગેલા હશે અને વૃત્તિઓના પોષણથી ઉત્પન્ન થતા સુખ દુઃખનું તેમને જ્ઞાન હશે તો તે અધમ વૃત્તિઓને પોષણ નહિં આપે. જેમ હલકી નીચ વૃત્તિવાળું જીવન તેમ નીચ વૃત્તિઓનુંજ પોષણ થવાનું અને જેમ ઉચ્ચ જાતિવાળું જીવન તેમ તેની વૃત્તિઓ પણ ઉચ્ચ જાતનુંજ પોષણ પામવાની. સારા નિમિત્તથી અને ખરાબ નિમિતથી વૃત્તિઓમાં ફેરફાર થયા સિવાય રહેતો નથી.

એક રાજા જો સાત્વિક પ્રકૃતિનો હશે તો તેનામાં અહિંસાની, સત્યની, પ્રમાણિકપણાની, ક્ષમાની, નમ્રતાની, ઉદારતાની, પરોપકારની, પ્રેમની, સત્કારની, ન્યાયની, શીયળની, વીરતાની, ધર્મની, વાત્સલ્યતાની, જ્ઞાનની, ભક્તિની, પરમાર્થ સેવાની, રક્ષણની, દાનની, ગુરૂભક્તિની, અતીથિસત્કારની, વીનયની વિગેરે ઉચ્ચ જાતિનીજ વૃત્તિઓનું પોષણ મેળવશે,

પણ જો તે રાજસ્ પ્રકૃતિવાળો, વૈભવીજીવનવાળો, વિલાસી સ્વભાવનો હશે તો તે વિષયોની, કર્ત્તવ્ય ભાવનાની, મહત્ત્વતાની સ્વાર્થીપણાની, વ્યવહાર પુરતા પરોપકારની, સ્વાર્થ પુરતી દયાની, દાનની, કીર્તિની અને પોતાની ફરજની લાગણીઓને પોષણ આપશે અને એ સ્વાર્થી લાગણીઓ કે ઇચ્છાઓને પોષતાં પ્રસંગો પાત અનેક પ્રકારની હલકી લાગણીઓને પોષણ આપવાનોજ.

હવે જુઓ તે રાજા તામસી પ્રકૃતિનો હશે તો પોતાના ભોજન અર્થે, મોજ શોખને ખાતર અને અધિકાર ચલાવવા અર્થે ક્રોધની, અભિમાનની, કપટની, લોભની, રાગની, દ્વેષની, તિરસ્કારની, અન્યાયની, અસત્યની, અપ્રમાણિકતાની, વ્યભિચારની, વ્યસનોની, કાયરતાની, અધર્મની, અનીતિની, નિર્દયતાની, દંભની, મહત્તાની, ઇર્ષ્યાની, દ્વેષની અને મોહ ઇત્યાદિ લાગણીઓને પોષણ આપશે. અને તે પોષાયેલી લાગણી ભોગવવા માટે જ્યાં આ સર્વ જાતની અનુકુળતા હશે તે સ્થળેજ તેને ફરી જન્મ લેવો પડશે.

હવે સાત્વિક પ્રકૃતિવાળો ધર્મ ગુરૂ હશે તો તે સાત્વિક ભાવની લાગણીઓને વિશેષ પોષણ આપશે. પણ જો તે જનુની, ધર્માંધ કે અજ્ઞાનતાવાળો ધર્મગુરૂ હશે તો તામસ્ પ્રકૃતિવાળો રાજા જે જે વૃત્તિઓને પોષણ આપે છે, ઘણેભાગે તે પણ તેજ વૃત્તિઓને પોષણ આપવાનો. કેમકે તે ધર્મગુરૂ પણ મોટો માણસ છે, અને અધિકારનો ઉકળાટ જુદી રીતે પણ એકજ જાતિને લગતો તેનામાં હોય છે.

જો તે મનુષ્ય ઉદ્યમી હશે તો પુરૂષાર્થની, સ્વાધિનતાની, ઉત્સાહની, સ્વતંત્રતાની, વીરતાની લાગણીઓ કેળવશે. આ

વૃત્તિઓ કેળવતાં તેના જીવનના સંયોગો અને નિમિત્તોના પ્રમાણમાં બીજી પણ વૃત્તિઓ કેળવ્યા સિવાય રહેવાનો નહિં.

જો તે મનુષ્ય આળશુ, દેણાદાર કે ભીખારી હશે તો દુઃખની, કાયરતાની, નિરાધારતાની, નિરૂત્સાહની મંદતાની, અજ્ઞાનતાની, અસંતોષની, લોભની, કલેશની, માત્ર દુઃખમય વિચારની, ખોટી ઈર્ષ્યા, નકામા દ્વેષ આદિકની લાગણીઓ મુખ્યતાએ કેળવશે અને પોતાના તેતે વખતના સંયોગના પ્રમાણમાં બીજી પણ ક્રોધાદિની વૃત્તિઓને પોષણ આપતો રહેશે.

ફોજદાર કે જેલર સ્વભાવિક રીતેજ નિર્દયતાની, નિષ્ઠુરતાની, ચંચળતાની, સત્તાના બળ આદિકની વૃત્તિ કેળવતા રહે છે.

નોકરો પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રમાણિકતાની કે અપ્રમાણિકતાની વૃત્તિઓ મુખ્યતાએ કેળવે છે.

શીકારીઓ, ખાટકીઓ, ખોરાક માટે પશુ ઉછેરનારાઓ મુખ્યતાએ હિંસાની, ક્રુરતાની, લોભની વૃત્તિઓને પોષે છે.

અનાજાદિના વેપારીઓ અનાજાદિ લેવાના પ્રસંગે શાંતિની અને વેચવાના પ્રસંગે અશાંતિની વત્તિનું પોષણ પ્રાયે કરે છે.

સામાન્ય રીતે બધી જાતના વેપારીઓ શાંતિ કે અશાંતિના વખતમાં પોતાનો માલ ખપે કે ન ખપે. એ તે તે જાતના પ્રસંગો અને કાળના ઉપર પોતાની ઉંચ કે અધમ વૃત્તિઓનું પોષણ આપ્યા વિના રહેતા નથી.

ખેડુતોની ભાવના પણ ઘણે ભાગે વાવતી વખતે અને વેચતી વખતે જુદી જુદી હોવાને લીધે તેના પ્રમાણમાં શાંતિની કે અશાંતિની સુખની કે દુઃખની, મોહની, કે લોભની વૃત્તિઓનું પોષણ કરે છે.

ઇષ્ટ વસ્તુ કે વ્હાલા મનુષ્યના વિયોગમાં ઘણે ભાગે મોહ, શોક, અજ્ઞાન દુઃખ આદિની વૃત્તિ મુખ્યતાએ પોષાય છે. અનિષ્ટ વસ્તુ, અનિષ્ટ મનુષ્ય, શત્રુ કે રોગાદિના પ્રસંગમાં, હિંસાની, તિરસ્કારની, અભાવની, દુઃખની લાગણી પોષાય છે.

આતો મુખ્ય પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે તેવી તેવી લાગણીઓની વાત થઇ, પણ એક વૃત્તિના પ્રસંગમાં તેવી અનેક વૃત્તિઓનું પોષણ પ્રસંગોપાત થઇ આવે છે. આ સર્વ કહેવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે જેવું બીજ તેવાં ફળ પેદા થાય છે. આ દૃષ્ટાંતે જેવી જેવી વૃત્તિને આપણે પોષણ આપીએ છીએ તેવાં તેવાં ભાવી ફળો ભોગવ્યા સિવાય આપણો છુટકો થતો નથી. એટલે વ્યવહારના કે પરમારથના દરેક પ્રસંગમાં મનુષ્યોએ પોતાની વૃત્તિઓને તપાસતા રહેવું. વૃત્તિના મૂળ કારણ તરફ પણ નજર રાખવી, તેના ભાવી ફળ કે સંસ્કાર કેવા પડે છે તે તરફ પણ લક્ષ આપવું અને એક વૃત્તિમાંથી અનેક વૃત્તિઓ કેવી રીતે વિસ્તાર પામે છે તે પણ ધ્યાનમાં રાખવું. આ પ્રમાણે તપાસતા રહેવાથી મનની કઇ વૃત્તિઓને ઉત્પન્ન થવા દેવી અને કઇ વૃત્તિને ન ઉઠવા દેવી તેની કુંચી આપણા હાથમાં આવે છે. તે સાથે ભાવી જીંદગી કેવી બનાવવી તેનું પણ બળ આવે છે.

જેવી રીતે પોતાની વૃત્તિઓ તપાસવાની છે તેવી રીતે બીજાની પણ વૃત્તિઓ તપાસતા રહેવું અને તેવા પ્રસંગોમાં પોતે મુકાયો હોય તો તે પ્રસંગે પોતે કેવી વૃત્તિ રાખે, કેવું આચરણ કરે, તે તે બાબતના નિશ્ચયો અત્યારથી કરતો રહે,

તેમ થવાથી ભવિષ્યમાં તેવા પ્રસંગો વખતે વિશેષ જાગૃતિ સાથે નવીન બીજવાળી વૃત્તિઓને અટકાવી શકવાનું બળ મેળવી શકે.

પ્રભુના માર્ગમાં આગળ વધવાની ઇચ્છાવાળા દરેક મનુષ્યે વ્યવહારના દરેક પ્રસંગમાં પોતાની વૃત્તિઓનું અવલોકન કરતા રહેવું. તેની દિશા બતાવનાર આ નાનો સરખો પાઠ લખવામાં આવ્યો છે, છતાં ખરી રીતે શાંતિના માર્ગનું આ ઉત્તમ બીજ છે. જે બીજ વાવે તેજ ફળ ભોગવે બીજાને અધિકાર નથી.

ખરૂં ધર્મનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે વૃત્તિઓને ઓળખી તે વૃત્તિઓને ઉચ્ચગામી કરવામાંજ રહેલું છે એટલે તમોગુણમાંથી રજોગુણમાં અને રજોગુણમાંથી સત્ત્વગુણમાં આવવું. જ્યાંસુધી આવો અભ્યાસ કરવામાં આવતો નથી ત્યાં સુધી આપણું હૃદય નિર્મળ થતું નથી અને જન્મો સુધી ધર્મ કરવા છતાં તેનું ઉત્તમ ફળ મળતું નથી.

પાઠ ૨૬ મો.

આત્માનો વિકાસ. લક્ષ જાગૃતિ.

ધ્યાન વિના આત્માનો વિકાસ સંપૂર્ણ થઈ શકતો નથી. પૂર્વના દરેક મહાન્ પુરૂષો ધ્યાન બળથીજ આગળ વધેલા હતા અને અત્યારે પણ આ ધ્યાન બળથીજ આગળ વધી શકાય છે. ધ્યાનના માર્ગમાં પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતા મનુષ્યે પ્રથમ પોતાનું ધ્યેય કે જેને મેળવવાને તે ઇચ્છે છે તે નક્કી કરવું જોઇએ. તે નક્કી કર્યા પછી ધ્યાનના માર્ગમાં પોતાની યોગ્યતાનો નિશ્ચય કરવો, અને પછી ધ્યાનનો રસ્તો જાણીને ધ્યાનના અભ્યાસમાં પ્રવેશ કરવો.

પોતાને મેળવવા લાયક જે સ્થીતિ છે તેનું દૃશ્ય માનસીક સ્થીતિ આગળ વારંવાર વિચાર બળથી ખડું કરવું અને તે એકજ વિચારને ધ્યાનના બધા વખતમાં ભૂલવો નહિં.

આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું તેજ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પોતાનું ધ્યેય છે. આત્મા ઉપર આવરણ રૂપે રહેલાં આઠ કર્મો તેનો નાશ થવાથી આત્માના આઠ મહાન્ ગુણો પ્રગટ થાય છે. આત્માજ અનંત છે કેમકે તેનો અંત એટલે નાશ થતો નથી તે અનંતનું જ્ઞાન, અનંતનું દર્શન, અનંતનો આનંદ, અનંતની શક્તિ, અનંતનું સુખ, અનંતનું જીવન, અનંતનું સ્વરૂપ, અનંતનો અનુભવ એજ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ધ્યેય છે. એથી એ નિશ્ચય થયો કે અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત આનંદ, અનંત વીર્ય, અવ્યાબાધ સુખ, સાદિ અનંત જીવન, અરૂપી દશા અને અગુરૂલઘુ–વ્યાપકસ્થીતિ–એ આત્માનો પૂર્ણ વિકાશ છે. તેને અર્થેજ હું પ્રયત્ન કરૂં છું. મારી સર્વ પ્રવૃત્તિ આ મારા આત્મવિકાશ માટેજ થાઓ.

ભૂગર્ભ.

લક્ષ જાગ્રત કર્યા પછી ભૂગર્ભ ઉત્પન્ન કરવું. એકજ વિચારને વારંવાર મનમાં ઉત્પન્ન કરવાથી મન ઉપર તેની મજબુત અસર થાય છે. મન તે દ્વારા તે વિચારના માર્ગમાં કેળવાઇને પોતાનું ઘટ્ટ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. છેવટે માનસીક આકૃતિ તેની રચે છે, પોતાની આજુબાજુ પણ તેવુંજ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે, તે વાતાવરણમાં આવનારાં અણુંઓ પણ તેનાથી

સારી રીતે વાસીત થાય છે. સજાતીય પરમાણુંઓ તે તરફ ખેંચાઈ આવે છે. વિરોધી પરમાણુંઓને દૂર હઠાવે છે. આ બંધાયેલા માનસીક આકારને, અને વાતાવરણને ભૂગર્ભ કહેવામાં આવે છે. પોતાના સાધ્યરૂપ લક્ષ્યબિન્દુનું ભૂગર્ભ બંધાય છે ત્યારે તે ચોકશ બીજ પણાના રૂપને ધારણ કરે છે. આપણી આપણા ધ્યેયને લગતી દરેક પ્રવૃત્તિ કે ક્રિયા તે આ ભૂગર્ભ તરફ પ્રવાહ રૂપે ઢળીને તે બીજનું પોષણ કરી તેમાંથી આત્માના પૂર્ણ વિકાશરૂપ ફળ પેદા કરેછે. આપણા વિચારો એ બીજરૂપે થઇને ઉગી નીકળે છે એટલે જે વિચારો કે ઇચ્છાઓ કરવી તે બહુજ સંભાળ પૂર્વક કરવી. અધમ વૃતિવાળાં નવાં બીજ હવેથીવાવવાં ન જોઇએ.

આપણું લક્ષ આત્મવિકાશનુંજ હોય તો આપણી સારી પ્રવૃત્તિનું તેજ ફળ પેદા થાય છે. પણ જો આપણું લક્ષ આ વ્યવહારની શકિતઓ કે યોગની ચમત્કારિક શક્તિઓ પેદા કરવા પુરતુંજ હોય તો આપણી ઉત્તમ ક્રિયા તેના પોષણ રૂપે પરિણમીને તેજ જાતનાં ફળ ઉત્પન્ન કરશે, અને તેમાંથી નવીન કર્મ પ્રગટાવશે, માટે આપણું લક્ષ બિન્દુ આત્માની પૂર્ણતા પ્રગટાવવા સિવાય હોવું ન જોઇએ તે માટે બહુ સંભાળ રાખવી.

ધ્યાનના માર્ગમાં ઉત્પન્ન થતા તેથી વિરૂધ્ધ માર્ગના વિચારો રૂપિ કાંટાળા બીજને વિચારના બળથી તેમજ વૃત્તિઓના નિરક્ષણ દ્વારા ઉખેડી નાખવાં જોઇએ. જો તેમ કરવામાં ન આવે તો આ આપણા મૂળ લક્ષ સાથે આ જાળાં ઝાંખરાં પણ ઉગી નીકળવાનાં, અને મૂળ લક્ષના પોષણને મળતું બળ તે ચુસી લઈ આપણા સાધ્યને નબળું પાડી દેશે.

ધ્યાન કરવાનું સ્થાન.

હૃદયના ડાબા ભાગ તરફ ઉપયોગ રાખીને ત્યાં શાંતિ. શાંતિ. શાંતિ. એ જાપ કરવો. જાપ વખતે હૃદયમાંથી કોઈપણ વૃત્તિનું સ્ફુરણ ઉઠે તો તે તપાસતા રહેવું. કોઇપણ વૃત્તિ ઉઠે કે તરતજ તે વૃત્તિના સ્વરૂપને તપાસી જાપ બંધ કરીને તે વૃત્તિથી વિરોધી પણ ઉન્નતભાવવાળી વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરીને, વિવેક જ્ઞાન વડે વૃત્તિની અસારતા સમજીને તે વૃત્તિને તોડી નાખવી. અને પાછો જાપ શરૂ કરવો. વળી કોઈપણ વિકલ્પ ઉઠે કે તરતજ તે વૃત્તિને પકડી લઈ જાપ બંધ કરીને તે વૃત્તિને સદ્‌વિચારથી વિખેરી નાખી પાછો જાપ શરૂ કરવો.

વૃત્તિઓ ઉઠયાજ કરે અને તેને ન તોડતાં જાપ ચાલુ રાખ્યાજ કરીએ અથવા તે વિકલ્પોની ઉપેક્ષા કરીને જાપ ચાલુ રાખ્યાજ કરીએ તો આ હલકી નીચ વૃત્તિઓ અંદર દબાયેલીજ પડી રહે અથવા જાપને અવ્યવસ્થિત કરી નાખે, તે બન્ને રીતે નુકશાન કર્ત્તા છે માટે વિચારબળથી તે વૃત્તિને સાથે તોડતાજ રહેવું. જાપ ઓછો થાય તેની ચિંતા ન કરવી. જાપની ગણતરી રાખવાની આ સ્થળે જરૂર નથી. જાપ કેટલો થયો તેની કાંઈ ભારે કિંમત નથી પણ વૃત્તિઓ કેટલી ઓછી થઈ, કેટલી ઉન્નત થઇ તે ઉપર લક્ષ રાખવાનું છે.

વૃત્તિઓનું નિરીક્ષણ.

કેટલાક વખત પછી જાપ બંધ કરીને હૃદયના મધ્યથી બે આંગળ ડાબા ભાગ તરફ એકાગ્ર ચિત્તે જોયા કરવું. આંખો

તો બંધજ રાખવી. મનમાં સ્વભાવિક ઉઠતી વૃત્તિઓને અટકાવવી નહિં, તેમજ વૃત્તિઓ ઉઠે તેવી પ્રેરણા પણ ન કરવી, પોતે તો દૃષ્ટા તરિકે જોયા કરવું. સ્વભાવિક સહજ ઉપયોગે રહેતાં વચમાં વચમાં ઉપયોગનું વિસ્મરણ થઇ જવા સંભવ છે, આ વિસ્મરણ થવાના પ્રસંગમાં કોઇપણ વૃત્તિ પ્રગટી નીકળે છે. તે વૃત્તિને વિચારદ્વારા તોડી નાખી પાછા શાંત થઇને અવલોકન કરતા રહેવું.

આ અભ્યાસથી સત્તામાં રહેલી અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓ બાહાર આવે છે અને ફરીથી તે વૃત્તિ ઉત્પન્ન ન થાય તેવી રીતે વિવેક જ્ઞાનના વિચાર દ્વારા વિંખેરી નાખવામાં આવે છે, તે સાથે નવી ઇચ્છાઓ કરવાનું બંધ કરેલ હોવાથી સત્તામાં નવાં બીજ દાખલ થતાં પણ અટકાવાય છે. આ અભ્યાસથી સંવર અને નિર્જરા સાથે બને છે. સંચય થવા રૂપે આવતાં કર્મને અટકાવવાં તે સંવર અને સંચય થઇને રહેલાં કર્મને કાઢી નાખવાં તે નિર્જરા. આ બન્ને આ અભ્યાસથી થાય છે.

દૃષ્ટા (જોનાર) તરીકે તપાસ કરતા રહેવાથી જો વૃત્તિઓ ન ઉઠે તો સ્થિરતા કે એકાગ્રતા વધતી જાય છે અને વૃત્તિઓ ઉઠે તો વિવેક જ્ઞાન વડે તોડવાનું કામ ચાલે છે, વૃત્તિઓને ઉઠવા ન દેતાં દબાવી રાખવાથી તે સત્તામાં દબાયેલી પડી રહે છે અને બળવાન નિમિત્ત મળતાં તે વિશેષ જોરમાં બાહાર આવે છે. હૃદયમાં શાંતિની છાયા તળે અવલોકન કરતાં સત્તામાં રહેલ કર્મ ધીમે ધીમે બહાર આવે છે. આ કર્મ તોડવાનો પુરૂષાર્થ છે.

વૃત્તિના અવલોકનરૂપ ધ્યાનદ્વારા કર્મો બહાર આવે છે ત્યારેજ આપણને સમજાય છે કે હજી આ જાતનાં કર્મો મારી અંદર વિશેષ કે ઓછા પ્રમાણમાં રહેલાં છે અને અમુક જાતની વૃત્તિઓ ઉઠતી ન હોવાથી તે જાતનાં કર્મો ઓછાં થયાં છે. જે કર્મ આપણી અંદર વિશેષ પ્રબળ હશે તેના વિચારો વારંવાર આવવાના, છતાં આપણે તો ત્યાં જાપ અને અવલોકન શરૂજ રાખવું. જાપ ૐકારનો સોહંનો અને શાંતિનો ત્રણે પ્રકારનો પ્રસંગે પ્રસંગે કરવાનો છે.

જાપરૂપ કોશદ્વારા જમીનની માફક કર્મો ખોદાય છે. અને શાંતિ જાપની છાયા તળે વૃત્તિ અવલોકન રૂપ પાવડા દ્વારા ખાંપીને તે કર્મો બાહાર કાઢી નાખવામાં આવે છે.

ધ્યાન સિવાયના વખતમાં વૃત્તિઓને તોડવાનું જ્ઞાન મેળવવા માટે, આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવને જણાવનારા, કર્મોના અચળ નિયમોને સમજાવનારા, અને મનની વૃત્તિઓના સ્વરૂપને બતાવનારા ગ્રંથોનું વાંચન કરવું બહુ ઉપયોગી છે.

દિવસમાં કોઇપણ તેવા પ્રસંગમાં પણ વૃત્તિઓનું અવલોકન કરતા રહેવું. મનમાં ઉઠતા વિકલ્પો તે વૃત્તિઓ છે. એકમાંથી અનેક વૃત્તિઓ ઉઠે છે. આપણી જાગૃતિ ન હોય તો કલાકો સુધી વધતા જતા તેના વિસ્તારનો અંત આવતો નથી.

આ વિકલ્પોવાળું મન આત્માની આડે આવરણ રૂપે ઉભું રહીને તેના આવણોમાં વધારો કરતું રહે છે. વિવિધ ઇચ્છા કે

વાસનાવાળા વિકલ્પો સત્તામાં રહેલ કર્મમાંથી બાહાર આવે છે તેમજ બાહારના પદાર્થો નિમિત્તે પણ તે વિવિધ ઇચ્છાઓ કરે છે અને આ ઇચ્છાઓ નિમિત્તે રાગ, દ્વેષ, હર્ષ, શોક ઉપજાવીને નવાં કર્મ બીજનો સંચય કરાવે છે. આપણી નબળી ઇચ્છાઓમાંથીજ જન્મો થાય છે.

જાપનું ફળ વૃત્તિઓને મનથી છુટી પાડી વૃત્તિઓનો નાશ કરવાનો છે. વૃત્તિઓ મનથી છુટી પડી તેની નિશાની એ છે કે વૃત્તિઓની અસર મન પર જરા પણ ન થાય, શોધવા જતાં વૃત્તિ હાથ ન આવે, આકૃતિ બંધાયા વિનાજ ઉપયોગની જાગૃતિથી વિંખરાઇ જાય. વૃત્તિ છુટી ન પડી હોય તો તેની અસર મન ઉપર થાય, કોઈ તેવા વિષમ પ્રસંગનો આઘાત હૃદય પર લાગે, વારંવાર તેવી વાતોનું મન પુનરાવર્ત્તન કરે, ચિત્ત ઠરે નહિં, વિક્ષેપો થયા કરે, વિહ્વળતા આવી જાય, આ સર્વ વૃત્તિ મનથી છુટી ન પડ્યાની નિશાની છે. વૃત્તિ જ્યાંસુધી છુટી ન પડે ત્યાંસુધી જાપ પરિપકવ થયો નથી, જાપનું ફળ મળ્યું નથી એમ સમજી જાપ ચાલુ રાખવો. વૃત્તિ છુટી પડે તેને નિર્લેપ વૃત્તિ કરે છે. વૃત્તિ નિર્લેપતાવાળો જાપ થાય તો શાંતિ વધે, સર્વાંગ શાંતિ વ્યાપી રહે. વૃત્તિઓનો સર્વથા નાશ થવો તે તો ઘણી ઉંચી હદ છે. ફરી વ્યુત્થાન ન થાય, તેવી રીતે વૃત્તિ નાશ ચૌદમે ગુણસ્થાને થાય છે, છતાં નિર્લેપ જાપ થતાં પવનની માફક વૃત્તિ ઉપર તરવરી રહે પણ હૃદયને ભેદે નહિં, તે જાપ પણ બંધ પડી શાંતિવાળી સ્થીરતા રહે.

જાપ કરતી વખતે વૃત્તિઓનું બળ વિશેષ જણાય, વિકલ્પો બહુ આવે તો શાંતિ એ શબ્દનો જાપ કરવો, તે સાથે વૃત્તિને અવલોકતા રહી એ વૃત્તિનો નાશ થાઓ એવી ભાવના આપતા રહેવું, તેથી વૃત્તિઓ ઓછી થશે. બહુ વૃત્તિઓ ઉઠે તો અર્થ સાથે સોહં સોહં એ શબ્દનો જાપ કરવો.

વ્યવહારની ક્રિયાઓ નિર્લેપપણે બનાવવા માટે વ્યવહારના પ્રસંગો વખતે પણ જાપ ચાલુ રાખવો અને વૃત્તિઓનું બળ તપાસતા રહેતું. તેના કારણો અને તેના પરિણામો તરફ પણ વિચાર કરતા રહેવું. ગમે તે વખતે વિચાર બળથી વૃત્તિઓને બદલાવી નાખવાનું બળ મેળવવું. પુનર્ભવ ઉત્પન્ન કરનાર બીજવાળી વૃત્તિઓનો નાશ થવાથીજ આત્માનો સાચો વિકાશ કે ઉન્નત ભાવ થયો એમ સમજવું. મનુષ્યોને ચમત્કાર લાગે તેવી શક્તિઓ ભલે ન આવે છતાં મનની મલીન અને મોહને પોષણ કરનારી વૃત્તિઓ બીજ રૂપે સત્તામાં નવી દાખલ થઇ અનેક બીજ ઉત્પન્ન કરનારી નિવડે છે, તેનો નાશ કરવાનું બળ મેળવાય તો તે કાંઇ જેવો તેવો લાભ નથી. આત્માનો પૂર્ણ વિકાશ આ વૃત્તિઓના નાશથીજ થાય છે. ઉપશમતાને પામેલી વૃત્તિઓ પાછાં નિમિત્તો મળતાં પોતાના પુરવેગમાં બાહાર આવ્યા વિના રહેતી નથી અને તે વખતે કરી કમાણી ધૂળમાં મળી જાય છે. ચમત્કારિક શક્તિઓ ચાલી જાય છે અને હતા તેવા ધોયા મુળા જેવા થઇ રહેવાય છે માટે વૃત્તિઓને રૂંધવા કે દબાવવા

કરતાં વિચાર બળથી તેનો નાશ કરવો તેજ આત્મ ઉન્નતિનો સરલ રાજમાર્ગ છે.

આ પાઠ ઉંચી વિચાર દશાવાળા માટે લખાયેલો છે એટલે તેમાંથી ઉપયોગી કર્ત્તવ્ય પોતેજ પોતાની મેળે શોધી લેશે, એમ ધારીને સારવાળાં પ્રશ્નો આપ્યાં નથી.

પાઠ ૨૭ મો.

અંત સમયની ક્રિયા.

આત્મા અમર છે છતાં દેહનો ફેરફાર તો કરે છે. આગળ વધવા માટે શરીરને બદલવાની જરૂર છે. શરીર જીર્ણ થયું હોય, અશક્ત બન્યું હોય, ધર્મ ક્રિયા કરવામાં નિરૂપયોગી હોય, વિશેષ જ્ઞાન ધ્યાન તેનાથી નજ થઈ શકતું હોય તો તેને ટકાવી રાખવાથી પણ શો લાભ? પરમાત્માના માર્ગમાં આગળ વધવા વિશેષ દઢ અને બળવાન શરીરની ઘણી જરૂર છે, એટલે જીર્ણ, અશક્ત શરીરનો ત્યાગ કરવો તે દુઃખરૂપ નથી પણ સુખરૂપ છે. જીર્ણ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરી નવું વસ્ત્ર પહેરવું તેમાં તે શાનું દુઃખ? મરણ નજીકના વખતમાં મનુષ્યોએ વિશેષ જાગૃત થવું જોઇએ. વ્યવહારમાં કહે છે કે अंते या मति सा गति. છેવટના વખતમાં જેવા પરિણામ હોય તેવી તેની ગતિ થાય છે. આ વાત ખરી છે. આખી જીંદગીમાં

જે જે કર્મ કરેલાં હોય તેનો મજબુત સંસ્કાર છેવટે જાગૃત રહે છે તેને લઇને છેલ્લા પ્રસંગમાં તેવીજ બુદ્ધિ ઉપજે છે, એટલે છેવટના પ્રસંગમાં તો બહુજ આત્મ જાગૃતિ રાખવાની આપણુને જરૂર પડે છે, નહિંતર આવતા જન્મની ગતિ બગડી જાય છે.

ગૃહસ્થ હોય કે ત્યાગી હોય છેવટના વખતે અસાતા વેદનીનો ઉદય અથવા કોઈ આશક્તિવાળો મનુષ્ય કે પદાર્થ આપણું ભાન ન ભૂલાવે તે માટે આત્મજાગૃતિવાળા કોઈ મહાન્ પુરૂષને પોતાની પાસે બોલાવવાની કે રાખવાની બહુ જરૂર છે. તેની નિશ્રાયે આરાધના કરવી. પોતાની શક્તિના પ્રમાણુમાં આદર કરેલ કાર્યનો પાર પામવો, મોહાદિને પાછા હઠાવવા, પાપોથી અલગ રહેવું, મોહ મમત્વનો ત્યાગ કરી સમભાવમાં રહી, પરમાત્માનું સ્મરણુ કરતાં શાંતિમાં આ દેહનો ત્યાગ કરવો. આ સમાધિ મરણુ અથવા આરાધના કહેવાય છે. આત્મજ્ઞાની પુરૂષ આપણુને વિશેષ જાગૃતિ આપે છે, અને આરાધના કરાવે છે. તેની પાસે આરાધનામાં વિઘ્નરૂપ જીંદગીનાં ખરાબ કર્ત્તવ્યો કહી જવાં, પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું, તે કર્મની નિંદા કરવી, પશ્ચાતાપ કરવો, ફરી તેમ ન થાય તેની પ્રતિજ્ઞા લેવી. તે આ પ્રમાણે છે.

લીધેલ વ્રતોમાં દોષ લાગ્યા હોય, જીવોનો વધ કર્યો હોય, અસત્ય બોલ્યા હોઇએ, ચોરી કરી હોય, પરસ્ત્રી ગમન કર્યું હોય, પરિમાણુથી અધિક ધનાદિનો સંચય કર્યો હોય, મમતા વાપરી હોય, ક્રોધ કર્યો હોય, અભિમાન થયું હોય, કપટ

પ્રપંચ કર્યાં હોય, તૃષ્ણાને લઇ જીવોને ત્રાસ આપ્યો હોય, સ્વાર્થી સ્નેહ બાંધ્યો હોય, દ્વેષ કર્યો હોય, કલેશ કર્યો હોય, નિંદા કરી હોય, ખોટાં આળ આપ્યાં હોય, સુખ દુ:ખના પ્રસંગમાં હર્ષ શોક કર્યો હોય, માયા તથા અસત્યનો સાથે ઉપયોગ કર્યો હોય અને મિથ્યાત્વનું વર્ત્તન કર્યું હોય, આ પાપના માર્ગની પ્રવૃત્તિ કરી હોય તેની માફી માંગવી. પશ્ચાત્તાપ કરવો.

ગુરૂની સાક્ષીએ પાંચ મહાવ્રત ઉચરવાં, આયુષ્યનો અંત નજીકમાં આવવાનો છે તેથી ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરવો. ત્યાગી હોય તો ફરીને વ્રતો ઉચરે, જેમકે હવેથી જીવંન પર્યંત કોઇ જીવને હું મારીશ નહિં, અસત્ય નહિં બોલું, ચોરી નહિ કરૂં, બ્રહ્મચર્ય પાળીશ, અને સર્વ સંપત્તિનો હું ત્યાગ કરૂં છું. આ પાંચ મહાવ્રતનો સ્વીકાર કરવો. આમ કરીને કર્મને આવવાનો માર્ગ બંધ કરવો.

કોઇ સાથે વેર વિરોધ હોય તો દેવ અને ગુરૂની સાક્ષીએ તે સર્વને ખમાવી દઈ વેર વિરોધ શાંત કરવાં. કોઇ સાથે વેર વિરોધ ન રહી જાય તે માટે પોતાનું જીવન તપાસી જવું અને સર્વ જીવોને આત્મ તુલ્ય ગણી તે તરફ વિંખરાયેલી પોતાની મનોવૃત્તિને પાછી ખેંચી આત્માની અંદર લાવી મુકવી. સર્વ પદાર્થો અને સર્વ જીવો તરફથી મોહ ભાવને ખેંચી લઇને આત્મ માર્ગના મદદગાર અરિહંતદેવ, સિદ્ધપરમાત્મા, તત્ત્વજ્ઞ ગુરૂઓ અને શાંતિમય ધર્મ એ ચારેનું શરણુ સ્વીકારવું.

અને મનથી કહેવું કે હે પ્રભુ ! હું તમારે શરણે છું, આ જીવન હું આપને અર્પણ કરૂં છું. આ મન, વચન, શરીર આપને આધિન છે. તે આપની આજ્ઞા પ્રમાણેજ ચાલો, એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું એક લક્ષ બાંધી પોતાની મનોવૃત્તિને ભ્રુના મધ્યમાં લાવવી. તે સ્થળે તે પરમાત્માના પવિત્ર નામસૂચક ૐ કારનો જાપ શરૂ કરવો. અથવા નમસ્કાર મંત્રનો જાપ કરવો, જાપ સિવાય કોઈપણ વિચાર ન આવે તે માટે ઉપયોગ જાગૃત રાખવો. તે મંત્રનો તાર જેટલો મનથી લંબાય તેટલો લંબાવવો, તે જાપમાંજ મનોવૃત્તિ લીન કરી દેવી. છેવટે બ્રહ્મરંધ્ર તરફ લક્ષ આપી જાપને મૂકી દઈ પરમાત્માના નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપમાં મનને જોડી દેવું. પરમાત્મા કર્મરૂપઅંજન–મળ–વિનાના છે તે યાદ કરી તે સ્થળે નિર્મળ પ્રકાશમાં વૃત્તિ જોડી રાખવી. પરમાત્મા આકાર વિનાના છે તેમ સમજીને મન આકાર ન પકડે તે સ્થિતિમાં સ્થીર થવું. પરમાત્મા વિકલ્પ વિનાના છે એમ ધારીને કોઈ વિકલ્પ ન ઉઠે તેમ મનને સ્થીર કરવું ઇત્યાદિ ભાવોમાં મનોવૃત્તિનો લય કરતા રહેવું. છેવટે બ્રહ્મરંધ્રમાંથી બાહાર મનોવૃત્તિને કાઢીને પરમાત્માના નિરાકાર સ્વરૂપમાં સ્થીરતા કરી દેવી. તે સ્થિતિમાં આ ક્ષણભંગુર દેહનો ત્યાગ કરવો. આ વિષય અનુભવનો છે. જેવો પ્રયત્ન, ઉત્સાહ, જાગૃતિ, અને ગુરૂનોસમાગમ, તેવી આત્મશાંતિ અનુભવીને તે આત્મા, આ દેહથી છુટો પડશે, અને ભવિષ્યની સ્થીતિનો અધિકારી બનશે.

સારાંશ પ્રશ્નો.

શરીર શા માટે બદલવું ? કેવા શરીરનો ત્યાગ કરવો ? આત્મ જાગૃતિ શા માટે રાખવી ? આરાધના એટલે શું ? મરણ વખતે કોને પાસે બોલાવવા ? શાનો પશ્ચાત્તાપ કરવો ? વ્રતો કોની સાક્ષીએ ઉચરવાં ? કયા જીવોને ખમાવવા ? કોનું શરણ લેવું ? ૐ કારનો જાપ કયાં વૃત્તિ રાખી કરવો ? છેવટે મનને કયાં જોડવું ? છેવટની સ્થીરતા કયાં કરવી ?

કઠણ શબ્દાર્થનો કોશ.

કઠણ શબ્દ. **અર્થ.**

પુદ્‌ગલ=જડ–પ્રકૃતિ, નામ, રૂપવાળા પદાર્થો.

અવર્ણવાદ=નિંદા.

દુગંછા=સુગ કરવી. સુગલાવવી.

ઉદીરણા=ઉત્તેજન આપવું. ઉશ્કેરવું. બળાત્કારે બાહાર કાઢવું.

સમકિતમોહનીય=સત્ય માર્ગ સમજવામાં થતી મુંઝવણ. તેનું બીજું નામ દર્શન મોહનીય છે.

પરિગ્રહ=સંચય કરવો.

આર્ત્તધ્યાન=વિષયોની તિવ્રતાવાળું ધ્યાન.

વિપાક=ફળ.

નવગ્રૈવેયક=બાર દેવ લોક ઉપર રહેલાં દેવોને રહેવાનાં નવ સ્થાન. તેને નવગ્રૈવેયક કહે છે. વિરાટ્ સ્વરૂપમાં ગ્રીવા આગળ આવેલું સ્થાન.

અનુત્તર વિમાન=વિરાટ્ સ્વરૂપના કપાળ આગળ આવેલ સ્થાન.

ધર્માસ્તિકાય=જૈનોમાં મનાયેલાં છ દ્રવ્યો પૈકી ગતિ આપનાર એક દ્રવ્ય.

અધર્માસ્તિકાય=છ દ્રવ્યો પૈકી ગતિને અટકાવી સ્થીર રાખનાર બીજું દ્રવ્ય.

દેશવિરતિ=થોડા પ્રમાણમાં પાપની પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો તે.

સામાયિક=બે ઘડી જેટલા વખત સુધી સમભાવમાં રહેવું તે.

પ્રતિક્રમણ=પાપથી પાછા હઠવું તે.

પૌષધ=આત્માને પુષ્ટિ આપનાર વ્રત.

ઉપયોગ=ધ્યાન આપવું. જાગ્રતિ રાખવી. સુરતા રાખવી.

इतिश्री आचार्य महाराजश्री विजयकमलसूरीश्वर शिष्य श्रीमद् पंन्यासजी श्री केशरविजय गणीभिः विरचिता आत्ममार्ग प्रवेशिका विक्रम संवत १९७९ कार्तिक मासे शुक्लपक्षे पंचमीतिथौ पादरा नगरे समाप्ताः लेखक पाठक्योः शुभं भूयात्.

